

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
БАЙГАЛЬ ОРЧИН, ХҮНС,
ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН БАЙНГЫН ХОРОО

ЕРӨНХИЙ ХЯНАЛТЫН СОНСГОЛЫН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ

СЭДЭВ: “ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ, ХӨНГӨН ҮЙЛДВЭРИЙН
САЛБАРТ (2008 ОНООС ХОЙШИХ ХУГАЦААНД) ТӨРӨӨС ОЛГОЖ
БАЙГАА ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРААС
ХАРИУЦАН ТӨЛЖ БАЙГАА ЗЭЭЛИЙН ХҮҮГИЙН ТАТААС
ОЛГОЛТЫН БАЙДАЛ, ХЭРЭГЖИЛТ”

2026 ОНЫ 09 ДҮГЭЭР САРЫН 28-НЫ ӨДӨР, ДАВАА ГАРАГ

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН
ХЯНАЛТ ШАЛГАЛТЫН ГАЗАР

Та сонсголын тэмдэглэлийн цахим хувьтай дараах
QR кодыг уншуулан танилцах боломжтой.

**“ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ, ХӨНГӨН ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРТ
(2008 ОНООС ХОЙШИХ ХУГАЦААНД) ТӨРӨӨС ОЛГОЖ БАЙГАА
ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРААС ХАРИУЦАН ТӨЛЖ
БАЙГАА ЗЭЭЛИЙН ХҮҮГИЙН ТАТААС ОЛГОЛТЫН БАЙДАЛ, ХЭРЭГЖИЛТ”
СЭДЭВТ ЕРӨНХИЙ ХЯНАЛТЫН СОНСГОЛЫН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ**

Ерөнхий хяналтын сонсголыг 2026 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдрийн 09.55 цагт Төрийн ордны “Жанжин Д.Сүхбаатар” танхимд зохион байгуулж, Байгаль орчин, хүнс хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч Д.Мандхай даргалав.

Ерөнхий хяналтын сонсгол явуулсан сэдэв:

“Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт (2008 оноос хойших хугацаанд) төрөөс олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, Засгийн газраас хариуцан төлж байгаа зээлийн хүүгийн татаас олголтын байдал, хэрэгжилт”

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Өглөөний мэнд. Өнөөдөр 9 цагаас эхлэх ёстой байсан ерөнхий хяналтын сонсгол 9 цаг 55 минутад ирц бүрдэж албан ёсоор эхэлж байна. Хүлээцтэй сууж, хүрэлцэн ирсэн нийт оролцогчдодоо талархаж байгаагаа илэрхийлье.

Монгол Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтын тухай хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.2.4-т заасны дагуу Монгол Улсын Их Хурлын Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны зохион байгуулж байгаа ерөнхий хяналтын сонсголд оролцогч та бүхний энэ өдрийн амгаланг айлтгая.

Өнөөдрийн сонсголд оролцохоор хүрэлцэн ирсэн Байнгын хорооны гишүүдийг та бүхэнд танилцуулъя. Очирбатын Амгаланбаатар, Пүрэвийн Батчимэг, Гомбын Ганбаатар, Мэндбаярын Мандхай, Ухнаагийн Отгонбаяр, Бат-Өлзийн Бат-Эрдэнэ, Буланы Бейсен, Мөнгөнцогийн Ганхүлэг, Лувсанбямбын Мөнхбаясгалан, Агваанлуvsангийн Ундраа, Жадамбын Бат-Эрдэнэ, Сайнхүүгийн Ганбаатар, Сонгобайн Замира, Салдангийн Одонтуяа, Жигжидсүрэнгийн Чинбүрэн нарын гишүүд сонсголд оролцож байна. Сонсголын ирцийг албан ёсоор танилцуулж дууслаа.

“Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хойших хугацаанд төрөөс олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, Засгийн газраас хариуцан төлж байгаа зээлийн хүүгийн татаас олголтын байдал, хэрэгжилт” сэдэвт ерөнхий хяналтын 2026 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдрийн сонсгол нээснийг мэдэгдье.

Өнөөдрийн сонсголд Улсын Их Хурлын гишүүдээс гадна иргэд, төрийн болон төрийн бус байгууллагын төлөөлөл нийт 162 оролцогч бүртгүүлснээс төрийн байгууллагын төлөөлөл 65 оролцохоос 37, төрийн бус байгууллага болон иргэдийн төлөөлөл 69 иргэн оролцохоос 27 иргэн оролцож байна.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.4-т “Улсын Их Хурлын хяналтын сонсголыг нээлттэй, хаалттай хэлбэрээр зохион байгуулах бөгөөд хувь хүн, байгууллага, төрийн нууцад хамаарах болон үндэсний аюулгүй байдлыг хангахтай холбоотойгоос бусад асуудлаар сонсголыг хаалттай явуулахыг хориглоно.” гэж заасны дагуу Монголын Үндэсний олон нийтийн радио, телевиз болон парламентын шууд дамжуулах суваг ажиллаж

байгааг мэдэгдье.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 124 дүгээр зүйлийн 124.4-т заасны дагуу хэл яриа, сонсголын бэрхшээлтэй хүмүүст хүртээмжтэй байлгах, сонсголд оролцох, ажиглах боломжийг хангах зорилгоор өнөөдрийн сонсголыг Монголын Үндэсний олон нийтийн радио, телевизээр дохионы хэлмэрчтэй шууд дамжуулж байна.

Улсын Их Хурлаас зохион байгуулж байгаа хяналтын сонсгол нь зөвхөн Монгол Улсын Их Хурлын хяналт, шалгалтын тухай хууль, Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасан журмаар явагддаг болохыг сонсгол эхлэхийн өмнө онцгойлон анхааруулж байна. Иймээс өнөөдрийн сонсголд оролцож байгаа та бүхэн зөвхөн хуульд заасан дэг журмыг сахин оролцохыг хүсэж байна.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.3-д “Хуульд өөрөөр заагаагүй бол оролцогч сонсголын үеэр сонсгол даргалагч гишүүн, бусад оролцогчоос асуулт асуухгүй.” гэж заасан бөгөөд мөн хуулийн 124 дүгээр зүйлд заасан сонсголд оролцогчийн эрх, үүргийг та бүхэнд уншиж танилцуулъя.

124.1. Сонсголд оролцогч дараах эрх эдэлнэ:

124.1.1. энэ хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу асуултад хариулах, тайлбар, санал хэлэх;

124.1.2. сонсголын тэмдэглэл, гарсан шийдвэртэй танилцах, өөрийн хэлсэн санал, тайлбарыг хянах;

124.1.3. сонсгол зохион байгуулагч болон даргалагчаас тэнцвэртэй, хүндэтгэлтэй хандахыг шаардах.

124.2. Сонсголд оролцогч дараах үүрэг хүлээнэ:

124.2.1. сонсгол зохион байгуулагчийн дуудсанаар сонсголд хүрэлцэн ирэх;

124.2.2. сонсголын дэг сахих;

124.2.3. сонсгол зохион байгуулагч болон сонсгол даргалагчийн хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэх;

124.2.4. сонсголд үнэн зөв мэдүүлэх, бодитой дүгнэлт өгөх;

124.2.5. холбогдох бусад хууль тогтоомжид заасан үүрэг хүлээх гэж тус тус заажээ.

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.24-т “...Улсын Их Хурлын хяналтын сонсгол болон хяналт шалгалтын түр хорооны сонсголд оролцож байгаа этгээд үнэн зөв, бүрэн гүйцэд мэдээлэл өгөх үүрэг хүлээнэ.”

21.26. “Энэ хуулийн 21.24-д заасан холбогдох албан тушаалтан худал мэдээлэл өгсөн танилцуулсан гэж үзвэл гишүүн хуралдаан даргалагчид санал гаргаснаар Тамгын газар, Үндэсний аудитын газар, Хүний эрхийн Үндэсний комисс, Үндэсний статистикийн хороо, Төрийн албаны зөвлөл, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл тухайн мэдээллийн үнэн зөв, бодит эсэхийг ажлын 5 өдрийн дотор хянаж, дүгнэлт гаргана.”

21.28.“... Улсын Их Хурлын хяналтын сонсголд худал мэдээлэл ирүүлсэн, танилцуулсан, мэдээллийг нуун дарагдуулсан улс төрийн албан тушаалтанд хариуцлага хүлээлгэх асуудлыг нам, эвслийн бүлэг, эсхүл 20-оос доошгүй гишүүн

гарын үсэг зурсан бол энэ хуулийн 30.1.11-д зааснаар холбогдох Байнгын хороонд хүргүүлнэ.”

21.30.“Улсын Их Хурлын хяналтын сонсголд худал мэдээлэл ирүүлсэн, танилцуулсан, мэдээллийг санаатайгаар нуун дарагдуулсан нийтийн албан тушаалтанд Төрийн албаны тухай хуулийн 32.8-д заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.”

21.31.“... хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хүрэлцэн ирээгүй, тайлбар өгөхөөс татгалзсан, хуралдаанд оролцсон этгээд хуралдааны дэг зөрчсөн бол парламентыг үл хүндэтгэсэн үйлдэлд тооцож тухайн этгээдэд Төрийн албаны тухай хууль болон холбогдох бусад хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.”

Монгол Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтын тухай хуулийн 57 дугаар зүйлийн 57.1-д “Энэ хуулийн холбогдох зүйл, хэсэг заалтаар албан тушаалтанд оногдуулсан үүргийг хугацаанд нь биелүүлээгүй, эсхүл зохих ёсоор биелүүлээгүй нь Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтыг тасалдуулсан бол Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21.25-д заасан парламентыг үл хүндэтгэх үйлдэл гэж үзэн Төрийн албаны тухай хууль эсхүл Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.”

57.6. Шинжээч зориуд худал дүгнэлт гаргасан бол Эрүүгийн хуульд заасан хариуцлага оногдуулна.”

57.7. ... шинжээч, сонсголд оролцогч, ажиглагч бусад хүн сонсголын дэг зөрчсөн бол Зөрчлийн тухай хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ.

57.9. Холбогдох албан тушаалтан энэ хуульд заасан сонсголд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр хүрэлцэн ирээгүй, эсвэл холбогдох тайлбар, мэдээлэл өгөхөөс хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр татгалзсан бол Төрийн албаны тухай хуульд заасан хариуцлага оногдуулна.

Одоо Та бүхэнд сонсгол даргалагчийн эрх, үүргийг танилцуулъя.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 125 дугаар зүйлд заасны дагуу сонсгол даргалагч нь сонсголын явцад асуулт, хариулт өгөх дарааллыг тогтоох бөгөөд тайлбар, санал, мэдээлэл нь сонсголын сэдэвт хамааралгүй, ялгаварлан гадуурхсан, доромжилсон үг хэллэг хэрэглэсэн бол таслан зогсоох, сонсголын дэг зөрчсөн, сонсгол даргалагчийн зөвшөөрөлгүйгээр үг хэлэх, хүч хэрэглэх зэрэг зохисгүй үйлдэл гаргасан оролцогчид сануулах, зайлшгүй шаардлагатай бол үг хэлэх эрхийг нь хасах, сонсголын тогтсон сэдвээс өөр сэдвийг хөндсөн тохиолдолд сануулга өгөх, сонсголын үйл ажиллагаанд саад учруулсан этгээдийг танхимаас гаргах хүртэл арга хэмжээ авах эрхтэй болохыг сануулъя.

Монгол Улсын Их Хурлаас зохион байгуулж байгаа өнөөдрийн сонсголын гол ач холбогдол бол мэдээлэл сонсох, цуглуулах, төрийн болон төрийн бус байгууллага, иргэдийн мэдэх эрхийг хангах, саналыг сонсож, шийдвэр гаргах түвшинд нэгдсэн нэг ойлголттой болох, төрийн байгууллага, албан тушаалтны үйл ажиллагаанд илэрсэн зөрчил дутагдлыг арилгуулах асуудлаар Засгийн газар болон холбогдох бусад байгууллагад чиглэл өгөхөд оршино. Ингээд та бүхэндээ ямар үндэслэлээр энэ сонсголыг хийж байгаа, ямар зорилготой хийж байгаа талаар товчхон мэдээлэл өгье. Слайдыг тавиарай.

“Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт (2008 оноос хойших

хугацаанд) төрөөс олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, Засгийн газраас хариуцан төлж байгаа зээлийн хүүгийн татаас олголтын байдал, хэрэгжилт” сэдэвт ерөнхий хяналтын сонсголд оролцохоор ирсэн та бүхэндээ ерөнхий хяналтын сонсгол удирдах дэг, дарааллыг танилцууллаа.

Төр байгаа цагт төрийн бодлого түмэн олныхоо төлөө, ялангуяа иргэдийнхээ эрүүл, аюулгүй хүнсээр хангагдах эрхийн төлөө чиглэх учиртай. Тэр ч үүднээсээ Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарыг зах зээлд нь дангаар нь даатгалгүй, улс орнууд малчид, тариаланчид үйлдвэрлэгчдээ татаас, урамшуулал, бодлогын дэмжлэгээр хамгаалж, ард иргэдийнхээ хүнсний аюулгүй байдал, эрүүл мэндийг баталгаажуулдаг.

Сүүлийн 18 жилийн хугацаанд буюу 2008-2025 онд буюу татвар төлөгчдийн мөнгөнөөс тухайлсан гурван нэршлийн хүрээнд мөнгийг хөдөө аж ахуйн салбарыг хөгжүүлэхэд, энэ салбарт ажиллаж, амьдарч байгаа иргэд, компаниудын үйл ажиллагааг дэмжихийн тулд зарцуулж иржээ. Тухайлбал, урамшуулалд 538 тэрбум, дэмжлэгт 1,1 их наяд төгрөгийг гаргаж, давхардсан тоогоор сая гаруй малчин, тариаланч, аж ахуйн нэгж хамрагдаж ирсэн.

Мөн 4,4 их наяд төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээлийг 52000 малчин, тариаланч, аж ахуйн нэгжүүд хүртсэний 603 тэрбум төгрөг нь татвар төлөгчдийн мөнгөнөөс хөнгөлөлт болж очсон байна. Үүнийг товчхондоо нэгтгээд хэлэхэд улсын төсвөөс нийтдээ 2,2 их наяд төгрөгийг хүн амын 1/3-д зарцуулж иржээ.

Монголын төр хөдөө аж ахуйн салбараа дэмжихийн тулд өнгөрсөн он жилүүдэд ямар нэгэн байдлаар бодлого стратеги гаргаж, төсвийн мөнгийг зарцуулсаар ирсэн. Ингэх нь ч зүйн хэрэг. Гэхдээ энэ хүчин чармайлтын үр дүнд салбарын хөгжил урагшилж, ажлын байр нэмэгдэж, малчид, тариаланчдын амьжиргаа, ажиллах нөхцөл сайжирч, бас үр дүн эгэл жирийн иргэдэд амьдрал дээр ч тусгалаа олж байх ёстой. Гэтэл 2010 онд 346000 байсан салбарын ажилчдын тоо 31 мянгаар буурч, салбарын бүтээмж улсын дундажтай харьцуулбал 2 дахин бага, салбарын импортын хамаарал 5.6 дахин өссөн байх юм.

Бид импортын хамаарлыг бууруулах зорилготой гэж хөтөлбөр бүрийнхээ зорилгыг тодорхойлсоор ирсэн байхад эсрэгээрээ урвуу хамааралтайгаар өссөөр ирсний шалтгаан нь яг юу юм бэ, төрийн бодлого алдаатай байгаа юм уу, дээд шатандаа эрмүүн эрмэлзэлтэй манлайлал үзүүлж байгаа хэдий ч хяналт сул, дунд доод шатандаа хэрэгжүүлэх ёстой байтал завхрал гараад байна уу, хөнгөлөлттэй зээл, урамшуулал, дэмжлэг очих ёстой хүмүүстээ очиж чадаж байна уу, хаана нь алдаж байна гэдгээ эргэн харах цаг болжээ.

Хориод жилийн алдаа оноо бас амжилт, бүтээлээ дүгнэж, хэмжиж байж бид дараа дараагийн бодлогоо тодорхойлох нь зүй ёсны зүйл юм. Энэ бол хөдөө аж ахуйн салбарт хайртай, энэ салбарт насаараа зүтгэж ирсэн хүмүүсийн хүсэл гэдэгт эргэлзэхгүй байна. Хэмжихгүй бол дүгнэж чадахгүй. Тийм ч учраас 2026 оны 5 дугаар сарын 26-ны өдөр Байгаль орчин, хүнс хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны тогтоолоор ажлын хэсэг байгуулж өнөөдрийн ерөнхий хяналтын сонсголыг хийхээр болсон юм.

Салбарынхаа хөгжлийн төлөө санаа зовнин чадсан хийснээ, бас чадахгүй алдаж байгаагаа ярихаар цугларсан бүх хүмүүстээ талархал илэрхийлж байна. Хамтдаа цуглараад ярилцана гэдэг мэтгэлцэж, мэдээллээ солилцоно гэдэг нь чухал

юм. Тиймээс 9 сарын 28, 29-ний өдөр хийх Хүнс, хөдөө аж ахуйн ерөнхий хяналтын сонсгол үр дүнтэй болно гэдэгт эргэлзэхгүй байна.

Мөн энэхүү сонсгол нь хөдөө орон нутгийн иргэн болон бүх монголчуудын мэдэх эрхийг хангахын төлөө хийгдэж байгааг бас онцолмоор байна. Төрөөс гаргаж байгаа чамгүй хэмжээний хөрөнгө зөв хүмүүстээ очиж чадсан уу, аль хөтөлбөрийг нь өргөжүүлж, алийг нь өөрчлөх ёстой гэдгийг иргэд ч өөрсдөө харж, хянах ёстой учраас олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр шууд дамжуулж байгаа энэ сонсголыг анхааран үзээсэй гэж хүсэж байна. Юуны өмнө энэ сонсгол хэн нэгнийг яллах буруутгах гээгүй гэдгийг онцлон хэлэхийг хүсэж байна.

Ажлын хэсэг байгуулагдсан цагаасаа тасралтгүй ажиллаж, хууль ёсны хамтран ажиллах байгууллагуудыг шахан шаргуу ажилласан. Зарим байгууллагууд хойрго хандсан цөөнгүй тохиолдлууд гарсан, шаардсан бичиг баримтын 63 хувийн ирүүлээгүй, эс үйлдэхүй гаргасан. Гэхдээ манай Байнгын хорооны ажлын хэсэг, шинжээчид маань сонсголын хамрах хүрээнд хичээн ажиллалаа.

Энэхүү сонсголын хүлээгдэж буй үр дүнг товч байдлаар та бүхэнд эргэн сануулахад сүүлийн 18 жилийн бодлого, түүний хэрэгжилт, үр дүн, иргэд бүх нийтээрээ дүгнэж, цаашид авч хэрэгжүүлэх дараах агуулга бүхий Монгол Улсын Их Хурлын тогтоолыг батлуулах юм. Үүнд:

төрөөс олгож байгаа татаас, дэмжлэг, урамшууллын үр ашгийг нэмэгдүүлэх зорилгоор хууль тогтоомжийн биелэлтийг хангуулах, эрчимжүүлэх;

-Хяналт шалгалтаар илэрсэн зөрчил дутагдлыг арилгуулах;

холбогдох албан тушаалтны хариуцлагын асуудлыг хуульд заасны дагуу шийдвэрлүүлэх.

Одоо та бүхэнд сонсголын хөтөлбөрийг уншиж танилцуулъя.

09.20-09.30 цагт “Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хэрэгжүүлсэн бодлого, шийдвэрийн хэрэгжилт, үр дүнгийн талаар танилцуулга”. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат;

09.30-09.40 цагт “Төрөөс Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт олгосон дэмжлэг, түүний хэрэгжилт, үр дүнгийн талаар”. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Газар тариалангийн бодлогын хэрэгжилтийг зохицуулах газрын дарга Д.Есөн-Эрдэнэ;

09.40-09.50 цагт “Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хойш олгосон дэмжлэг, зарцуулсан санхүүжилт, хэрэгжилт, эрсдэлийн талаарх дүгнэлт”-ийг шинжээч танилцуулна.

09.50-10.30 цагт сонсголд оролцогчоос санал, тайлбар, үг хэлнэ. Нэрсийг сонсголын үеэр танхимаас аваад нийт 40 минутын хугацаанд санал, тайлбар, үг хэлнэ.

10.30-11.50 цагт Улсын Их Хурлын гишүүд асуулт асууж, хариулт авна. Улсын Их Хурлын гишүүдэд олгогдож байгаа нийт 1 цаг 20 минутаг багтаан асуултаа асууж, хариулт авна.

11.50-12.30 цагт Улсын Их Хурлын гишүүд сонсголотой холбоотойгоор үг хэлнэ. Нийт олгогдож байгаа хугацаа 40 минут.

Ингээд 12.30-13.30 хооронд 1 цагийн хугацаанд үдийн хоолтой.

Хөтөлбөр ёсоор үдийн хоолны дараа 13.30-13.40 цагт “Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт төрөөс олгож байгаа урамшууллын төрөл, хүртээмж, үр дүнгийн талаар танилцуулга (сүү, мах, ноос ноолуур, хүнсний ногоо, арьс шир, улаан буудайн урамшууллын талаар)”. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх танилцуулна.

13.50-14.00 цагт “Төрөөс сүү, мах, ноос, ноолуур, хүнсний ногоо, арьс шир, улаан буудайн чиглэлээр зарцуулсан урамшууллын хэмжээ үр дүнгийн хэрэгжилтэд хийсэн дүгнэлт”-ийг шинжээч нар танилцуулна.

14.00-14.40 цагт сонсголд оролцогчдоос санал, тайлбар, үг хэлнэ. Нийт 40 минут байна.

14.40-16.00 цагт Улсын Их Хурлын гишүүд асуулт асууж, хариулт авна. Нийт 1 цаг 20 минут байна.

16.00-16.40 цагт Улсын Их Хурлын гишүүд сонсголотой холбоотойгоор үг хэлнэ. Нийт үг хэлэх хугацаа 40 минут байна.

16.40-16.50 цагт Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.1.7-д заасны дагуу сонсож байгаа асуудалтай холбогдуулан бичгээр ирүүлсэн санал, хүсэлт, мэдээллийн агуулгыг уншиж танилцуулна. Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч М.Мандхай танилцуулна.

16.50-17.00 цагт сонсголыг хааж албан ёсоор үг хэлж дуусах юм.

Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.1.4-т заасны дагуу сонсголд оролцогч санал, мэдээллээ 3 минутад багтаан танилцуулна. Тодруулах шаардлагатай мэдээллийг 1-2 минут нэмж болно.

Улсын Их Хурлын гишүүд асуулт асууна. Гишүүдийн асуулт асууж, хариулт авах хугацаа 10 хүртэлх минут байна. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуулийн 126 дугаар зүйлийн 126.1.6-д зааснаар Улсын Их Хурлын гишүүд 5 минутад багтаан үгээ хэлнэ. Хяналтын сонсголын дэг болон дарааллыг танилцуулж дууслаа. Одоо сонсголынхоо үйл ажиллагаанд оролцоцгооё.

Ингээд хөтөлбөр ёсоор Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат “Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хэрэгжүүлсэн бодлого, шийдвэрийн хэрэгжилт, үр дүнгийн талаар” танилцуулга хийнэ. Индэрт урьж байна.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Эрхэм Монгол Улсын Их Хурлын Байнгын хорооны дарга, Улсын Их Хурлын эрхэм гишүүд, эрхэм хүндэт сонсголд оролцогчид оо. Өнөөдөр Улсын Их Хурлын ерөнхий хяналтын сонсголоор Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хойш төрөөс хэрэгжүүлж ирсэн бодлого, хөтөлбөр, урамшуулал, санхүүгийн дэмжлэг, зээлийн хүүгийн татаас болон тэдгээрийн бодит үр дүнгийн талаар танилцуулъя.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбар нь хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, малчин тариаланчдын орлого, ажлын байр, үндэсний үйлдвэрлэл, экспортын орлого, цаашлаад улсын эдийн засгийн тогтвортой байдалтай шууд холбоотой стратегийн салбар юм.

Өнөөдөр энэ салбарын үйлдвэрлэл 2025 оны байдлаар 23,3 их наяд төгрөгт хүрч, нийт ажиллах хүчний 45,3% нь тус салбарт ажиллаж байна. Манай улсын хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар 108,8 сая га бөгөөд 58,1 сая толгой малтай, 312,3 мянган малчин өрх мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхэлж, 1 сая орчим эргэлтийн талбайд 15000 иргэн, 1500 аж ахуйн нэгж газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхэлж байна.

Хүнсний салбарт 2600 орчим үйлдвэр, цех, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 353 үйлдвэр, 1769 цех үйл ажиллагаа явуулж байна. Эдгээр тоо бол энэ салбарын цар хүрээг харуулж байгаа юм. Харин өнөөдрийн сонсголоор бид төрөөс ямар дэмжлэг үзүүлсэн бэ гэдгээс илүүтэйгээр олгосон дэмжлэгийн үр дүн, үйлдвэрлэл, бүтээмж, орлого, ажлын байр, дотоодын хангамжид ямар өөрчлөлт гарсан бэ гэдгийг бодитой үзүүлэлт, үр дүнгээр нь танилцуулах нь зүйтэй гэж үзэж байна.

2008 оноос хойш Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт нийт 30 орчим үндэсний хөдөлгөөн, аян хөтөлбөр, арга хэмжээ хэрэгжсэн бөгөөд эдгээр бодлогын арга хэмжээгээр бий болсон онцлох үр дүнг салбар тус бүрээр нь танилцуулъя.

Нэг. Газар тариалангийн салбар. Манай улс 1990 оноос хойш төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоонд шилжсэнтэй холбоотойгоор газар тариалангийн салбарын үйлдвэрлэл буурч, техник технологийн шинэчлэл саарч, дотоодын үйлдвэрлэл уналтад орсон билээ.

Газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн үндсэн суурийг сэргээж, тариалангийн эргэлтийн талбайг нэмэгдүүлэх, техник технологийг шинэчлэх, үрийн чанар, хангамжийг сайжруулах, усалгаатай тариаланг хөгжүүлэх зорилгоор 2008-2010 онд 3 жилийн хугацаатайгаар “Атрын 3 дугаар аян”-ыг зарлан хэрэгжүүлсэн.

“Атрын 3 дугаар аян” хэрэгжиж эхэлсэн 2008 оныг 2010 онтой харьцуулан үзэхэд тариалсан талбай 202,7 мянгаас 316,3 мянган га-д хүрч, үр тарианы нийт ургац 212,8 мянган тонноос 355 мянган тонн, төмсний ургац 134,7 мянган тонноос 167,9 мянган тонн, хүнсний ногооны нийт ургац 77,9 мянган тонноос 82,9 мянган тоннд хүрч усалгаатай талбайн хэмжээг 43 мянган га-д хүргэсэн байдаг.

Ийнхүү Атрын 3 дугаар аян нь үр тарианы үйлдвэрлэл, тариалангийн талбай, техник тоног төхөөрөмж, үрийн хангамж, усалгааны дэд бүтцийг өргөжүүлж газар тариалангийн салбарын хөгжлийн суурийг бүрдүүлсэн байна.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2010 оны 60 дугаар тогтоолоор чацарганын аж ахуйг өрхийн болон тариалангийн чиглэлээр 20 мянган га хүртэл талбайд тариалж цөлжилтөөс сэргийлэх, хөрс, байгаль орчныг хамгаалах, хүн амыг амин дэмээр баялаг жимс жимсгэнээр тогтвортой хангах зорилгоор “Чацаргана” үндэсний хөтөлбөрийн 2 дугаар үе шатыг батлан 2010-2012, 2013-2016 онд 2 үе шаттайгаар хэрэгжүүлсэн.

Хөтөлбөрийн хүрээнд чацаргана, жимс жимсгэнийн тариалалтыг эрчимжүүлэхийн зэрэгцээ үйлдвэрлэл, боловсруулалт хөгжлийн суурийг бүрдүүлж 6419 ажлын байрыг шинээр бий болгосон. Тухайлбал чацаргана тариалах талбай 886 гагаас 2,6 мянган га-д хүрч, бэлтгэсэн суулгац 5,5 сая ширхэгт хүрч байгалийн чацаргана, жимс жимсгэнийн 1,1 мянган га талбайг сэргээн хамгаалсан байна. Мөн

бүтээгдэхүүний боловсруулалт экспортын суурийг 2012-2014 онд 6,1 тонн чацарганын тос, 16,4 тонн чацарганын шүүсийг тус тус экспортолсон байна.

Улмаар хүнсний ногооны үйлдвэрлэл ургацыг нэмэгдүүлж, импортын хамаарлыг бууруулахын зэрэгцээ усалгаатай тариаланг хөгжүүлэх, хадгалалт, агуулах зоорины хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх замаар дотоодын хэрэгцээг тогтвортой хангах зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 278 дугаар тогтоолоор “Хүнсний ногоо” үндэсний хөтөлбөрийг батлан 2018-2022 онд хэрэгжүүлсэн.

Хүнсний ногоо үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд хүнсний ногооны үйлдвэрлэл, үрийн хангамж, агуулах, зоорь, хүлэмжийн аж ахуй болон усалгаатай тариаланг хөгжүүлж, суурь түвшинтэй харьцуулахад төмс тариалсан талбай 12,2 мянган гагаас 21 мянган га, хүнсний ногоо тариалсан талбай 6,4 мянган гагаас 14,2 мянган га-д, өвлийн хүлэмжийн талбай 19,1 мянган гагаас 32,3 га-д, зоорины багтаамж 197,5 мянган тонноос 251,6 мянган тоннд хүрсэн байна. Мөн 2017-2022 онд хүнсний ногооны нийт ургац 78,5 мянган тонноос 148,8 мянган тонн болж, төмсний ургац 134,7 мянган тонноос 214 мянган тоннд хүрсэн байна. Хүнсний ногооны таримлын нэр төрлийг 42-оор нэмэгдүүлсэн байдаг.

Жимс жимсгэнийн тариалалт, суулгац, үйлдвэрлэл, сорт нутагшуулалт, боловсруулалтыг хөгжүүлж дотоодын хэрэгцээг хангах зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2017 оны 223 дугаар тогтоолоор “Жимс жимсгэнэ” үндэсний хөтөлбөрийг батлан 2018-2022 онд хэрэгжүүлсэн. Хөтөлбөрийн үр дүнг суурь түвшинтэй харьцуулахад жимс жимсгэнийн тариалсан талбай 6070 гагаас 6687 га, хураан авсан ургац 2,5 мянган тонноос 3,7 мянган тонн болж нэмэгдсэн. Мөн 2,1 мянган ширхэг суулгац бүртгэж 5629 ажлын байр шинээр бий болгосон байдаг.

Мөн чацарганын кластер өртгийн сүлжээг бүрдүүлж, жимс, жимсгэнийн үйлдвэрлэл, боловсруулалтыг хөгжүүлэх суурийг тавьсан. Улмаар газар тариалан, мал аж ахуйн төгс хослолыг бий болгож Хүнс, хөдөө аж ахуйг эдийн засгийн тулгуур салбар болгон хөгжүүлэх зорилгоор Монгол Улсын Засгийн газрын 2025 оны 47 дугаар тогтоолоор “Атар 4 тариалангийн тогтвортой хөгжлийн аян”-ыг 2025-2028 он хүртэл орон даяар эрчимжүүлэн хэрэгжүүлэхээр шийдвэрлэсэн.

Атар 4 аяны хүрээнд тариалангийн талбайг 83,1 мянган га-гаар нэмэгдүүлж сэлгээний болон тэжээлийн таримлын үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн. Хөрсний үржил шимийг хамгаалах, ургацын хэмжээг нэмэгдүүлэх зорилгоор 15,6 мянган тонн бордоог тариалангийн үйлдвэрлэлд нийлүүлсэн байна. Мөн усалгаатай тариаланг өргөжүүлэх чиглэлээр 3031 га-д талбайг услах хүчин чадал бүхий 10 услалтын системийг сэргээн засварлан ашиглалтад оруулж, техник тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлийг дэмжиж, төмс, хүнсний ногооны 1200 га талбайн үйлдвэрлэлийг механикжуулах нөхцөл бүрдүүлсэн.

Ийнхүү Атар 4 аяны хүрээнд тариалангийн газрын ашиглалтыг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрлэлийн санхүүжилт, техник технологийн шинэчлэлийг дэмжих усалгаатай тариалан болон сэлгээний таримлын нэр төрлийг нэмэгдүүлэх, хөрсний үржил шимийг хамгаалах, хадгалах, борлуулалт, үйлдвэрлэлийн дэд бүтцийг сайжруулах чиглэлээр бодит ахиц гарган, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн тогтвортой хөгжлийн суурийг бэхжүүлээд байна.

Эцэст нь дүгнэж хэлэхэд сүүлийн 20 гаруй жилийн хугацаанд газар тариалангийн салбарт хэрэгжүүлсэн төрийн бодлого, үндэсний хөтөлбөр,

урамшуулал, мөнгөн хөрөнгө, хөрөнгө оруулалтын үр дүнд салбарын үйлдвэрлэлийн бааз суурь үе шаттайгаар бэхжин хөгжиж өнөөдөр Монгол Улсын хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг хангах стратегийн чухал салбарын нэг болсон байна. Эдгээр бодлогын үр дүнд тариалангийн талбайн ашиглалт, эргэлтийн талбай нэмэгдэж, үрийн аж ахуй, усалгаатай газар тариалан хөгжиж, үтрэм, зоорь, агуулах хүлэмжийн хүчин чадал өргөжсөн.

Мөн техник, тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл эрчимжиж, тариалангийн үйлдвэрлэлийн механикжуулалтын түвшин 80 орчим хувьд хүрч, орчин үеийн техник, технологийг үйлдвэрлэлд нэвтрүүлэх суурь бүрдээд байна. Тухайлбал салбарын 2007 оны үр дүнг 2025 онтой харьцуулахад газар тариалангийн салбарын нийт үйлдвэрлэл тайлант оны дүнгээр 172,7 тэрбум төгрөгөөс 1,9 их наяд төгрөгт хүрч 11,2 дахин өссөн байна.

Нийт тариалсан талбай 202,7 мянган гагаас 601,6 мянган га-д хүрч 3 дахин нэмэгдсэн байна. Улаан буудай тариалсан талбай 154,8 мянган гагаас 392,5 мянган га буюу 3 дахин, хүнсний ногоон талбай 6,4 мянган гагаас 20,2 мянган га буюу 3 дахин, таримал тэжээлийн үйлдвэрлэл 4,9 мянган гагаас 93,4 мянган га буюу 19 дахин өссөн байна.

Үр тарианы үйлдвэрлэл 114,8 мянган тонноос 614,1 мянган тонн болж 5,3 дахин, хүнсний ногооны үйлдвэрлэл 76,4 мянган тонноос 282,2 мянган тонн буюу 3,6 дахин тус тус нэмэгдсэн байна. Үүний зэрэгцээ стратегийн хүнс болох гурилын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн төрийн бодлого, хөнгөлөлттэй зээл, дэмжлэгийн үр дүнд дотоодын гурил үйлдвэрлэлийн хүчин чадал нэмэгдэж, хүн амын гурилын хэрэгцээг дотоодын үйлдвэрлэлээр 100% хангах түвшинд хүрсэн нь хүнсний хангамж, аюулгүй байдлыг бэхжүүлсэн чухал үр дүн болсон.

Ийнхүү олон жилийн турш хэрэгжүүлсэн бодлого, төрийн дэмжлэгийн үр дүнд газар тариалангийн салбар нь зөвхөн ургац үйлдвэрлэдэг салбараас илүү талбайн зохистой ашиглалт, шинэчлэгдсэн техник, тоног төхөөрөмж, хөгжсөн дэд бүтэц, төрөлжсөн үйлдвэрлэл, нэмэгдсэн хадгалалтын хүчин чадал бүхий дотоодын хүнсний хангамжийг хангах бодит чадавхтай салбар болон төлөвшөөд байна.

Цаашид энэхүү бий болгосон суурь чадавхыг улам бэхжүүлж, нэгж талбайн ургац, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, хадгалалт, боловсруулалтын алдагдлыг бууруулах нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх замаар газар тариалангийн салбарын эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх нь чухал байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Микрофон нээж өгөөрэй. Мэдээллээ дуусгах гэж байна.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Товчоор хэлбэл төрийн дэмжлэгийн үр дүн нь зөвхөн олгосон зээл урамшууллын хэмжээгээр тодорхойлогдох бус өнөөдөр бий болсон тариалангийн талбай, үтрэм, зоорь, агуулах, усалалтын систем зэрэг дэд бүтцийн тогтолцоо техник тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл, технологи нэвтрүүлэлт, шинэ таримлын нэр төрөл, түүнчлэн үйлдвэрлэлийн хэмжээ болон дотоодын хүнсний хангамжийн бодит чадавхыг илэрхийлж байна.

Хоёр. Мал аж ахуйн салбар. Мал аж ахуйн салбар бол Монгол Улсын

уламжлалт үйлдвэрлэл төдийгүй хөдөө орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа хүнсний хангамж, үндэсний боловсруулах үйлдвэрлэлийн гол түүхий эдийн эх үүсвэр юм. Тиймээс төрөөс сүүлийн 15 гаруй жилийн хугацаанд малчдын амьжиргаа, нийгмийн хамгааллыг дэмжихийн зэрэгцээ мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг тогтвортой хөгжүүлэх, малын эрүүл мэндийг хамгаалах, генетик нөөцийг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр үе шаттай бодлого хэрэгжүүлж ирсэн.

Тухайлбал Улсын Их Хурлаас 2009 онд “Төрөөс малчдын талаар баримтлах бодлого”-ыг батлан 2009-2020 онд хэрэгжүүлэн ажилласан байна. Энэхүү бодлогын хүрээнд малчдын нийгмийн хамгаалал, амьжиргаа, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд онцгой анхаарч ажилласан. Үүний үр дүнд 2009 онд нийт малчдын 10% нь нийгмийн даатгалд, 35% нь эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдаж байсан бол өнөөдөр эдгээр үзүүлэлт 37% болон 80%-д хүрээд байна.

Энэ нь малчдын нийгмийн хамгааллын хамралтыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр тодорхой ахиц гарсныг харуулж байна. Үүний зэрэгцээ мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн суурийг бэхжүүлэхэд чиглэсэн “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөрийг 2010-2021 онд 2 үе шаттайгаар хэрэгжүүлсэн. Энэ хугацаанд мал аж ахуйн салбарын эрх зүйн орчныг шинэчилж, Мал, амьтны эрүүл мэндийн тухай хууль, Малын генетик нөөцийн тухай хууль зэрэг хуулийг баталж, аймаг, сумын түвшинд мал аж ахуйн асуудал эрхэлсэн нэгжүүдийг ажиллуулах зэрэг институцийн шинэчлэл хийгдсэн.

Монгол мал хөтөлбөр хэрэгжиж эхэлсэн үеийн 1,3 их наяд төгрөгийн мал аж ахуйн салбарын нийт үйлдвэрлэл 2021 онд 6,2 их наяд төгрөг, 2025 онд 8,7 их наяд төгрөгт хүрсэн байна. Малын эрүүл мэндийн чиглэлээр 2018-2021 онд “Малын эрүүл мэнд” үндэсний хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, мал эмнэлгийн тогтолцоог шинэчлэх, лабораторийн чадавхыг бэхжүүлэх, вакцин, эм, бэлдмэлийн хадгалалт, тээвэрлэлтийн нөхцөлийг сайжруулахад анхаарсан.

Энэ хүрээнд мал эмнэлгийн нэгдсэн системийг бий болгож 90-н журам, зааврыг батлан мөрдүүлж, орон нутагт хүйтэн хэлхээ, лаборатори, мал эмнэлгийн үйлчилгээний чадавхыг үе шаттайгаар бүрдүүлсэн. Энэ тогтолцооны ач холбогдлыг цар тахлын үеийн туршлага ч харуулсан юм.

Малын эрүүл мэндийн салбарт өмнө нь бий болсон хүйтэн хэлхээний чадавхыг ковид 19-ийн үед хүний эрүүл мэндийн вакциныг орон нутагт хадгалах тээвэрлэхэд ашигласан нь энэ чиглэлийн хөрөнгө оруулалтын ач холбогдлыг бас давхар харуулсан. Өнөөдөр бид энэ суурийг цааш нь бэхжүүлж малын вакциныг орон нутгаас малчны хотонд хүргэх хүртэлх хадгалалт, тээвэрлэлтийн тогтолцоог бүрдүүлэхийн зэрэгцээ “Нэг сум-нэг мал эмнэлэг” чиглэлийг хэрэгжүүлж сумдын мал эмнэлгийн байгууллагын чадавхыг нэмэгдүүлэхэд анхаарч байна. Цаашид малын тоо толгой, үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэхээс гадна нэг малаас авах ашиг шим, нэгж бүтээгдэхүүний үнэ цэнийг хэрхэн нэмэгдүүлэх вэ гэдэгт илүү анхаарах шаардлагатай болсон.

Сүүлийн жилүүдэд малын эрүүл мэнд, тэжээл, генетик нөөц, үйлдвэрлэлийн талаар олон бодлого хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн. Харин малын гаралтай түүхий эдийг бэлтгэх, ангилах, чанарыг баталгаажуулах, хадгалах, тээвэрлэх, боловсруулах, зах зээлд нийлүүлэх тогтолцоо бүрэн төлөвшөөгүй байна. Тиймээс цаашид мал аж ахуйн салбарын бодлогыг олон малтай байхаас өндөр ашиг шимтэй малтай байх, их хэмжээний түүхий эд бэлтгэхээс чанартай баталгаатай түүхий эд бэлтгэх, түүхий эд борлуулахаас нэмүү өртөг шингээж зах зээлд өндөр үнэтэй үнэ цэнтэйгээр

нийлүүлэх чиглэлд шилжүүлэх шаардлагатай.

Энэ хүрээнд Хөдөө аж ахуйн бирж болон бүсчилсэн хөгжлийн таталцлын төвүүдэд түшиглэн түүхий эд бэлтгэлийн төвүүдийг үе шаттайгаар ажиллуулж, малчнаас зах зээлд хүртэлх нийлүүлэлтийн сүлжээг боловсронгуй болгох ажлыг эхлүүлж байна. Ингэснээр түүхий эдийн гарал үүсэл, чанар, баталгаажуулалтыг сайжруулж, малчин өөрийн бэлтгэсэн бүтээгдэхүүнээ зах зээлд илүү үнэ цэнтэйгээр нийлүүлэх, үйлдвэрлэх, чанартай түүхий эдээр тогтвортой хангагдах нөхцөлийг бүрдүүлэх юм.

Эцэст нь хэлэхэд өнгөрсөн хугацаанд бид малчдын нийгмийн хамгаалал, малын эрүүл мэнд, мал эмнэлгийн тогтолцоо, эрх зүйн орчин, генетик нөөц, үйлдвэрлэлийн чадавхыг хөгжүүлэх тодорхой суурийг бий болгосон. Одоо энэ суурин дээр тулгуурлан мал аж ахуйн салбарыг тоо толгойн өсөлтөөс бүтээмж, ашиг шим, чанар, үнэ цэний өсөлтөд чиглэсэн үйлдвэрлэл болгон хөгжүүлэхэд бидний дараагийн зорилт юм. Өөрөөр хэлбэл малчинд илүү орлого, үйлдвэрлэгчид чанартай түүхий эд, хэрэглэгчид баталгаатай бүтээгдэхүүн Монгол Улсад илүү нэмүү өртөг үлдээдэг мал аж ахуйн тогтолцоог бүрдүүлэхэд цаашдын бодлогоо чиглүүлнэ.

Гурав. Хөнгөн үйлдвэрийн салбар. Монгол Улс мал аж ахуйн гаралтай түүхий эдийн арвин нөөцтэй ялангуяа дэлхийн ноолуурын үйлдвэрлэлийн томоохон нийлүүлэгч орны хувьд, бидний гол боломж бол энэ давуу байдлаа зөвхөн түүхий эд экспортлоход бус, дотооддоо нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд ашиглах явдал юм. Өнөөдөр манай улсад ноос, ноолуур, арьс ширийг угаах, самнах, ээрэх, нэхэх, сүлжих, гүн боловсруулах, бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадал тодорхой хэмжээнд бүрдсэн.

Тиймээс цаашид төрийн бодлогыг зөвхөн шинэ үйлдвэр байгуулах тоног төхөөрөмжийн хөрөнгө оруулалтаар хязгаарлахгүйгээр байгаа хүчин чадлын ашиглалтыг нэмэгдүүлэх, түүхий эд бэлтгэл, нийлүүлэлтийг тогтворжуулах, боловсруулалтын дараагийн шатны үйлдвэрлэлийг дотооддоо хөгжүүлэх чиглэлд анхаарах шаардлагатай байгаа юм. Энэхүү чиглэлийн бодлогыг тус салбар сүүлийн жилүүдэд хэрэгжүүлсэн үндэсний хөтөлбөрүүдээр дэмжиж ирсэн.

“Үйлдвэржилт 21:100”, “Ноолуур” үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд бий болгосон суурийг өнөөдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгч Ухнаагийн Хүрэлсүхийн санаачилсан “Цагаан алт” үндэсний хөдөлгөөнөөр үргэлжлүүлж, түүхий эдийн бэлтгэлээс эхлээд боловсруулалт, эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүртэлх бүх шатны хөгжлийг дэмжиж байна. Эдгээр арга хэмжээний хүрээнд юуны өмнө түүхий эд бэлтгэл нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэхэд анхаарч ирсэн.

Тухайлбал 2011-2024 онд 998000 гаруй малчин, мал бүхий этгээдэд 269.9 тэрбум төгрөгийн ноосны урамшуулал, 2014-2024 онд 407000 гаруй малчин, мал бүхий этгээдэд 78.8 тэрбум төгрөгийн арьс ширний урамшуулал олгосон.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Гүйцээгээд минут сунгаад өгөөрэй. Ц.Идэрбат сайд.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Үүний зэрэгцээ гадагш нэг талаас малчдын орлогыг дэмжих, нөгөө талаас үндэсний үйлдвэрлэлүүд чанарын шаардлага хангасан түүхий эдийг тогтвортой нийлүүлэх тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэсэн бодлого байсан. Харин өнөөдөр бид энэ бодлогыг дараагийн

шатанд гаргаж байна. Өөрөөр хэлбэл түүхий эдээ бэлтгээд зогсохгүй түүхий эдийнхээ үнэ цэнийг Монголдоо нэмэгдүүлэх зорилгыг тавьж байна.

“Цагаан алт” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд 2025 онд 384,1 тэрбум, 2026 онд 463,4 тэрбум төгрөгийн эргэлтийн хөрөнгийн зээл олгосон. Үүний үр дүнд 2025 онд үндэсний үйлдвэрүүд анх удаа үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн 70 орчим хувь буюу 6000 гаруй тонн, 2026 онд 60 орчим хувь буюу 4,8 мянган тонн ноолуурыг тус тус бэлтгэсэн байна.

Мөн ноос, арьс шир, савхин бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлд эргэлтийн хөрөнгийн санхүүжилтийг олгож, түүхий эдийн бэлтгэл болон үйлдвэрлэлийн тасралтгүй үйл ажиллагааг дэмжсэн. Гэхдээ бидний хувьд дараагийн хамгийн чухал асуудал бол бэлтгэсэн түүхий эдээ хэрхэн илүү өндөр үнэ цэнтэй бүтээгдэхүүн болгох вэ гэдэг асуудал юм. Жишээлбэл угаасан ноолуураа самнасан ноолуур, самнасан ноолуураа ээрмэл, ээрмэлээ сүлжмэл, нэхмэл бүтээгдэхүүн цаашлаад бэлэн бүтээгдэхүүн болгох ёстой.

“Цагаан алт” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд ноолуурын бүрэн боловсруулалтын түвшнийг 20%-40%, ноосныхыг 25%-55%, арьс ширний гүн боловсруулалтыг 30%-50% хүртэл нэмэгдүүлэх зорилт дэвшүүлсэн. Үүнээс гадна ноолуурын ээрэх, сүлжих, нэхэх, ноосны ээрэх, хялгас ялгах, арьс ширний гүн боловсруулах, савхин бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх хөрөнгө оруулалтыг дэмжиж байгаа бөгөөд үүний үр дүнд ноолуурын ээрэх хүчин чадлыг 400 тонн, сүлжих хүчин чадлыг 200 мянган ширхгээр, ноосны ээрэх хүчин чадлыг 300 тонн, хялгас ялгах хүчин чадлыг 530 тонноор нэмэгдүүлээд байна.

Энэ бол зөвхөн тоног төхөөрөмжийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлж байгаа асуудал биш, 1кг түүхий эдээс бий болох эдийн засгийн өгөөжийг нэмэгдүүлж байгаа асуудал юм. Үүнийг бид ажлын байр, үйлдвэрлэл, борлуулалтын орлогоор мөн хэмжиж байна. Өнөөдөр хөнгөн үйлдвэрийн салбар 46000 ажлын байрыг хадгалж, жилд 2,3 их наяд төгрөгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна.

Цагаан алт үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд ноолуурын салбарт 3000, ноосны салбарт 2200, арьс ширний салбарт 3000 гаруй ажлын байр шинээр бий болгохоор ажиллаж байна. Хөдөлгөөний эхний жилд 500 орчим ажлын байрыг шинээр бий болгосон. Мөн 2025 онд ноос, ноолуур, арьс ширний салбарын борлуулалтын орлого 16,8%-аар, үүнээс ноолуурын салбарын борлуулалт 20,4%-аар өссөн байна.

Эдгээр тоо бидний хэрэгжүүлж байгаа бодлого, үйлдвэрлэлийн бодит үйл ажиллагаа, ажлын байр, борлуулалтын орлогод тодорхой хэмжээгээр үр дүнгээ өгч эхэлж байгааг харуулж байна. Тиймээс цаашид төрийн бодлогыг зөвхөн түүхий эд бэлтгэл, үйлдвэрлэлийн хүчин чадлаар хязгаарлахгүйгээр түүхий эдээс эцсийн бүтээгдэхүүн хүртэлх үйлдвэрлэлийн бүх шатны уялдаа, бүтээмж, бүтээгдэхүүний чанар, экспортын өрсөлдөх чадварт илүү анхаарч ажиллана.

Эцсийн дүндээ бид Монгол Улсыг зөвхөн түүхий эд нийлүүлэгч орон биш түүхий эдээ бүрэн боловсруулдаг, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг, тогтвортой ажлын байр бий болгодог, экспортын өрсөлдөх чадвартай үйлдвэрлэлийн орон болгохыг зорин ажиллаж байна.

Дөрөв.Хүнсний үйлдвэрийн салбар. Хүнсний үйлдвэрийн салбарын хөгжлийг ярихдаа зөвхөн үйлдвэрийн тоо, үйлдвэрлэлийн хэмжээгээр бус хөдөө аж

ахуйн түүхий эдийг эцсийн бүтээгдэхүүн болгон боловсруулах, үйлдвэрлэлийн тогтолцоо хэрхэн бэхжсэнээр үнэлэх нь зүйтэй. 1990-ээд оноос зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнтэй холбоотойгоор хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл буурч, түүхий эдийн нийлүүлэлт тогтворгүй болсон нь хүнсний боловсруулах үйлдвэрлэлд шууд нөлөөлж, гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүний импортын хамаарал нэмэгдсэн.

Энэ нөхцөл байдлыг өөрчлөхийн тулд “Атрын 3 дугаар аян”, “Хүнсний аюулгүй байдал” үндэсний хөтөлбөр болон цаашдын бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлж, хүнсний үйлдвэрлэлийн эрх зүйн орчин, лаборатори, боловсруулах үйлдвэр, технологийн чадавхыг үе шаттай бэхжүүлсэн.

Сүүлийн жилүүдэд цар тахал, геополитикийн нөхцөл байдал, тээвэр ложистикийн хүндрэлүүд нь хүнсний үйлдвэрлэл, дотоодын түүхий эдийн хангамж нь хүнс, үндэсний аюулгүй байдлын чухал асуудал гэдгийг бодитойгоор харуулсан. Тиймээс “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд хүнсний үйлдвэрлэлийг зөвхөн үйлдвэр барих асуудлаар бус мал аж ахуй, газар тариалангаас эхлээд боловсруулах үйлдвэрлэл, хадгалалт, борлуулалт хүртэлх нийлүүлэлтийн бүх сүлжээгээр нь дамжих бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

Энэ хүрээнд 2023-2026 оны эхний хагас жилд мал аж ахуй, газар тариалан, хүнсний үйлдвэрлэл, боловсруулах үйлдвэрлэлийн бүхэл бүтэн гинжин хэлхээнд нийт 1,2 их наяд гаруй төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл олгосон. Үүний үр дүнд хүнсний салбарт 53 үйлдвэр шинээр ашиглалтад орж, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал 40 орчим хувиар, ажлын байр 42 хувиар нэмэгдэж, үйлдвэрлэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл 32 хувиар өссөн байна.

Сүүний үйлдвэрлэл бол малчин, түүхий эд бэлтгэл, боловсруулах үйлдвэр, хэрэглэгчийг холбосон үндэсний хүнсний үйлдвэрлэлийн гинжин хэлхээг бодитоор хэрхэн ажиллаж байгааг харуулсан тод жишээ юм. 2020 онд 8 үйлдвэр, цехэд 4000 малчин, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгч 3,5 сая литр түүхий сүү нийлүүлж байсан бол 2005 онд 37 үйлдвэр цехэд 9,3 мянган малчин, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгч 19,6 сая литр буюу 5,6 дахин их сүү нийлүүлдэг болсон.

Урамшуулалд хамрагдах нутаг дэвсгэр 4 аймаг, нийслэлээс 13 аймаг, нийслэл болж өргөжсөн. Энэ нь зөвхөн малчдын орлогыг нэмэгдүүлээд зогсохгүй сүүний үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн хангамж, үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэхэд шууд нөлөөлсөн. Сэрүүний улирлын сүү, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн 5 жилийн дундаж 2015-2020 онд 30,9 мянган тонн байсан бол 2021-2025 онд 40,5 мянган тонн болж өссөн.

Мөн хуурай сүүний импорт 2021 онд 5,4 мянган тонноос 2025 онд 4,5 мянган тонн болж 17 орчим хувиар буурсан нь дотоодын үйлдвэрлэл, импортыг тодорхой хэмжээгээр орлож эхэлсэн.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Танилцуулга хийх хугацаагаа барина шүү. Ц.Идэрбат сайдын минутыг нэг минутаар сунгая.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Үүний зэрэгцээ гадагш чиглэсэн валютын урсгалыг жилд ойролцоогоор 10 тэрбум төгрөгөөр бууруулах боломж бүрдэж байна. Ийнхүү түүхий эдийн үйлдвэрлэл, боловсруулах үйлдвэрийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын үр дүнд хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийн түвшин ч тодорхой

хэмжээгээр сайжирч байна.

2025 оны жилийн эцсийн байдлаар мах, махан бүтээгдэхүүний дотоодын хангамж 93,7%, малын мах 99,2%, сүү 99,9%, сүүн бүтээгдэхүүн 79,4%, гурил 80,9%, гурилан бүтээгдэхүүн 73,6%, өндөг 66,7% түвшинд хүрээд байна. Эдгээр үзүүлэлт нь хүнсний үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн бааз, боловсруулах хүчин чадал, үйлдвэрлэлийн хэмжээ, дотоодын хангамж зэргийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр тодорхой үр дүнд хүрч байгааг харуулж байна.

Гэхдээ хүнсний хангамжийн тогтвортой байдлыг цаашид хангахын тулд дотоодын үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ чанар, аюулгүй байдал, стандарт, хадгалалт логистик, нэмүү өртөг шингээлт, өрсөлдөх чадварт төр илүү анхаарах шаардлагатай.

Өөрөөр хэлбэл бидний зорилго зөвхөн хүнсийг дотооддоо үйлдвэрлэх бус малчин, тариаланчдын үйлдвэрлэсэн түүхий эдийг дотоодын үйлдвэрлэлд боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн, чанартай, аюулгүй бүтээгдэхүүн болгон хэрэглэгчдэд хүргэж, цаашид экспортлох чадвартай хүнсний үйлдвэрлэлийн цогц бодлогыг бүрдүүлэхэд чиглэж байна.

Хүндэт сонсголд оролцогчид оо, өнөөдөр бидний танилцуулсан үр дүнг нэгтгэн харвал манай салбарт хэрэгжүүлсэн төрийн бодлого, хөтөлбөр, урамшуулал, хөрөнгө оруулалт, хөнгөлөлттэй зээлийн дэмжлэг нь салбарын үйлдвэрлэлийн суурь дэд бүтэц, техник технологи, түүхий эдийн хангамж, боловсруулах үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулсан байна.

Газар тариалангийн салбарт тариалангийн талбай, үйлдвэрлэлийн хэмжээ нэмэгдэж, техник технологи, усалгаатай тариалан, хадгалалт агуулахын суурь чадавх бэхэжсэн, мал аж ахуйн салбарт малын эрүүл мэнд, генетик нөөц, малчдын нийгмийн хамгаалал, үйлдвэрлэлийн суурийг дэмжих тогтолцоо бүрдсэн, хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарт үндэсний түүхий эдийг дотооддоо боловсруулах, нэмүү өртөг шингээх, үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх чиглэлд ахиц гарсан.

Харин хүнсний үйлдвэрлэлийн салбарт түүхий эдээс эцсийн бүтээгдэхүүн хүртэлх үйлдвэрлэлийн сүлжээг бэхжүүлж, хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийг нэмэгдүүлэх суурь тавигдсан байна. Өөрөөр хэлбэл төрийн дэмжлэгийн үр дүн нь зөвхөн хэдэн төгрөгийн зээл, хэдэн төгрөгийн урамшуулал олгосноор хэмжигдэхгүйгээр өнөөдөр бий болсон үйлдвэрлэлийн хүчин чадал, нэмэгдсэн талбай, шинэчлэгдсэн техник, тоног төхөөрөмж, нэвтрүүлсэн технологи, бий болсон үйлдвэр, ажлын байр, нэмэгдсэн, үйлдвэрлэл, сайжирсан дотоодын хангамжаар илэрхийлэгдэнэ.

Цаашид төрийн бодлогыг үйлдвэрлэлийн тоо хэмжээг нэмэгдүүлэхээс бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, түүхий эдээс нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, дотоодын хангамжийг тогтвортой нэмэгдүүлэх, хадгалалт, боловсруулалтын алдагдлыг бууруулах, чанар стандарт, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах чиглэлд улам бүр төвлөрүүлэх шаардлагатай. Бидний дараагийн зорилго бол газар тариаланд нэг талбайн ургацыг мал, мал аж ахуйн салбарт нэг малаас авах ашиг шимийг нэмэгдүүлэхэд оршино.

Монгол Улсыг зөвхөн түүхий эд нийлүүлэгч орон биш, түүхий эдээ бүрэн

боловсруулдаг, нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг, тогтвортой ажлын байр бий болгодог, экспортын өрсөлдөх чадвартай үйлдвэрлэлийн орон болгохын төлөө зорин ажиллаж байна.

4.Хүнсний үйлдвэрийн салбарын хөгжлийг ярихдаа зөвхөн үйлдвэрийн тоо үйлдвэрлэлийн биет хэмжээгээр бус хөдөө аж ахуйн түүхий эдийг эцсийн бүтээгдэхүүн болгон боловсруулах үйлдвэрлэлийн тогтолцоо хэрхэн бэхэжсэнээр үнэлэх нь зүйтэй.

1990-ээд оноос зах зээлийн тогтолцоонд шилжсэнтэй холбоотойгоор хөдөө аж ахуйн үйлдвэрлэл буурч, түүхий эдийн нийлүүлэлт тогтворгүй болсон нь хүнсний боловсруулах үйлдвэрлэлд шууд нөлөөлж гол нэрийн хүнсний бүтээгдэхүүний импортын хамаарал нэмэгдсэн.

Энэ нөхцөл байдлыг өөрчлөхийн тулд “Атрын 3 дугаар аян”, “Хүнсний аюулгүй байдал” үндэсний хөтөлбөр болон цаашдын бодлого, арга хэмжээг хэрэгжүүлж, хүнсний салбарын эрх зүйн орчин, лаборатори, боловсруулах үйлдвэр, технологийн чадавхыг үе шаттай бэхжүүлсэн.

Сүүлийн жилүүдэд цар тахал, геополитикийн нөхцөл байдлын үед тээвэр ложистикийн хүндрэлүүд бий болж хүнсний дотоодын үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн хангамжид нөлөөлсөн. Энэ нь хүнс үндэсний аюулгүй байдлын чухал асуудал гэдгийг бодитойгоор харуулсан.

Тиймээс “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд зөвхөн хүнсний үйлдвэр барих бус мал аж ахуй, газар тариалангаас эхлээд боловсруулах үйлдвэрлэл, хадгалалт, борлуулалт хүртэлх нийлүүлэлтийн сүлжээгээр нь дамжих бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

Энэ хүрээнд 2023 оноос 2026 оны эхний хагас жилд мал аж ахуй, газар тариалан, хүнсний үйлдвэрлэл, боловсруулах үйлдвэрлэлийн гинжин хэлхээнд нийт 1,2 их наяд гаруй төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээл олгосон. Үүний үр дүнд хүнсний салбарт 53 үйлдвэр шинээр ашиглалтад орж, үйлдвэрлэлийн хүчин чадал 40 орчим хувиар, ажлын байр 42 хувиар тус тус нэмэгдэж, үйлдвэрлэж буй хүнсний бүтээгдэхүүний нэр төрөл 32 хувиар өссөн байна.

Сүүний үйлдвэрлэл бол малчин түүхий эд бэлтгэл, боловсруулах үйлдвэр, хэрэглэгчийг холбосон үндэсний хүнсний үйлдвэрлэлийн гинжин хэлхээг бодитоор хэрхэн ажиллаж байгааг харуулсан тод жишээ юм.

2020 онд 8 үйлдвэр, цехэд 4 мянган малчин, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгч 3,5 сая литр түүхий сүү нийлүүлж байсан бол 2005 онд 37 үйлдвэр, цехэд 9,3 мянган малчин, эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэгч 19,6 сая литр буюу 5,6 дахин их сүү нийлүүлдэг болсон.

Урамшуулалд хамрагдах нутаг дэвсгэр 4 аймаг, нийслэлээс 13 аймаг, нийслэл болж өргөжсөн. Энэ нь зөвхөн малчдын орлогыг нэмэгдүүлээд зогсохгүй сүүний үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн хангамж улмаар үйлдвэрлэлийн хэмжээг нэмэгдүүлэхэд шууд нөлөөлсөн. Сэрүүний улирлын сүү, сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн 5 жилийн дундаж 2015-2020 онд 30,9 мянган тонн байсан бол 2021-2025 онд 40,5 мянган тонн болж өссөн. Мөн хуурай сүүний импорт 2021 онд 5,4 мянган тонн байсан бол 2025 онд 4,5 мянган тонн болж 17 орчим хувиар буурсан нь

дотоодын үйлдвэрлэл импортыг тодорхой хэмжээгээр орлож эхэлсэн.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Танилцуулга хийх хугацаагаа барина шүү. Ц.Идэрбат сайдын минутыг нэг минутаар сунгая.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Үүний зэрэгцээ гадагш чиглэсэн валютын урсгалыг жилд ойролцоогоор 10 тэрбум төгрөгөөр бууруулах боломж бүрдэж байна. Ийнхүү түүхий эдийн боловсруулах үйлдвэрийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх, үйлдвэрлэлийг дэмжих бодлогын үр дүнд хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийн түвшин тодорхой хэмжээгээр сайжирч байна.

2025 оны жилийн эцсийн байдлаар мах, махан бүтээгдэхүүний дотоодын хангамж 93,7%, малын мах 99,2%, сүү 99,9%, сүүн бүтээгдэхүүн 79,4%, гурил 80,9%, гурилан бүтээгдэхүүн 73,6%, өндөг 66,7%-ийн түвшинд хүрээд байна. Эдгээр үзүүлэлт нь хүнсний үйлдвэрлэлийн түүхий эдийн бааз, боловсруулах хүчин чадал, үйлдвэрлэлийн хэмжээ, дотоодын хангамж зэргийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр тодорхой үр дүнд хүрч байгааг харуулж байна.

Гэхдээ хүнсний хангамжийн тогтвортой байдлыг цаашид хангахын тулд дотоодын үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ чанар, аюулгүй байдал, стандарт, хадгалалт логистик, нэмүү өртөг шингээлт, өрсөлдөх чадварт илүү анхаарах шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл бидний зорилго зөвхөн хүнсийг дотооддоо үйлдвэрлэх бус малчин, тариаланчдын үйлдвэрлэсэн түүхий эдийг дотоодын үйлдвэрлэлд боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн, чанартай, аюулгүй бүтээгдэхүүн болгон хэрэглэгчдэд хүргэж, цаашид экспортлох чадвартай хүнсний үйлдвэрлэлийн цогц бодлогыг бүрдүүлэхэд чиглэж байна.

Хүндэт сонсголд оролцогчид оо. Өнөөдөр бидний танилцуулсан үр дүнг нэгтгэн харвал, манай салбарт хэрэгжүүлсэн төрийн бодлого, хөтөлбөр, урамшуулал, хөрөнгө оруулалт, хөнгөлөлттэй зээлийн дэмжлэг нь салбарын үйлдвэрлэлийн суурь, дэд бүтэц, техник технологи, түүхий эдийн хангамж, боловсруулах үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулсан байна.

Газар тариалангийн салбар тариалангийн талбай, үйлдвэрлэлийн хэмжээ нэмэгдэж, техник технологи, усалгаатай тариалан, хадгалалт агуулахын суурь чадавх бэхэжсэн. мал аж ахуйн салбарт малын эрүүл мэнд, генетик нөөц, малчдын нийгмийн хамгаалал, үйлдвэрлэлийн суурийг дэмжих тогтолцоо бүрдсэн. Хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбарт үндэсний түүхий эдийг дотооддоо боловсруулах, нэмүү өртөг шингээх, үйлдвэрлэлийн хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх чиглэлд ахиц гарсан. Харин хүнсний үйлдвэрлэлийн салбарт түүхий эдээс эцсийн бүтээгдэхүүн хүртэлх үйлдвэрлэлийн сүлжээг бэхжүүлж хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийг нэмэгдүүлэх суурь тавигдсан байна.

Өөрөөр хэлбэл төрийн дэмжлэгийн үр дүн нь зөвхөн хэдэн төгрөгийн зээл, хэдэн төгрөгийн урамшуулал олгосноор хэмжигдэхгүйгээр өнөөдөр бий болсон үйлдвэрлэлийн хүчин чадал, нэмэгдсэн талбай, шинэчлэгдсэн техник тоног төхөөрөмж, нэвтрүүлсэн технологи, бий болсон үйлдвэр, ажлын байр, нэмэгдсэн үйлдвэрлэл, сайжирсан дотоодын хангамжаар илэрхийлэгдэнэ.

Цаашид төрийн бодлогыг үйлдвэрлэлийн тоо хэмжээг нэмэгдүүлэхээс

бүтээмжийг нэмэгдүүлэх, түүхий эдээс нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх дотоодын хангамжийг тогтвортой нэмэгдүүлэх, хадгалалт, боловсруулалтын алдагдлыг бууруулах, чанар стандарт, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах чиглэлд улам бүр төвлөрүүлэх шаардлагатай.

Бидний дараагийн зорилго бол газар тариаланд нэгж талбайн ургацыг, мал аж ахуйн салбарт нэг малаас авах ашиг шимийг нэмэгдүүлэхэд оршино.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Ц.Идэрбат сайддаа баярлалаа. Дараагийн илтгэлийг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Газар тариалангийн бодлогын хэрэгжилтийн газрын дарга Д.Есөн-Эрдэнэ “Төрөөс хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт олгосон дэмжлэг, түүний хэрэгжилт, үр дүн”-ийн талаар танилцуулга хийнэ.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Газар тариалангийн бодлогын хэрэгжилтийн газрын дарга Д.Есөн-Эрдэнэ: Эрхэм хүндэт Улсын Их Хурлын Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, Улсын Их Хурлын эрхэм гишүүд, ерөнхий хяналтын сонсголд оролцож буй нийт оролцогч Та бүхний өдрийн амгаланг айлтгая.

Улсын хэмжээнд тариалангийн зориулалттай 1,2 сая га талбай байдаг бөгөөд жилд дунджаар 600 орчим мянган га талбайд тариалалт хийж, 300 орчим мянган га талбайд уринш боловсруулдаг. Газар тариалангийн салбарт 15 мянган өрх, 1600 аж ахуйн нэгж тогтвортой үйл ажиллагаа эрхэлж, жилд дунджаар 1,2 сая тонн ургац хураан авч байна. Салбарын нийт орлого 2025 оны байдлаар 1,9 их наядад хүрсэн.

Газар тариалангийн салбарыг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр дал гаруй жилийн түүхтэй хөгжиж байна. Энэ цаг хугацаанд “Атрын 1, 2, 3 дугаар аянуудыг амжилттай хэрэгжүүлсэн.

Мөн Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилгаар “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдал” үндэсний хөдөлгөөнийг өрнүүлж, Улсын Их Хурлын 36 дугаар тогтоол гарч, салбарын хөгжлийн бодлогод томоохон шийдвэр гарсан гэж үздэг.

Газар тариалангийн салбар нь хүн амыг хүнсний хангамж, хүнсний аюулгүй байдал, хөдөөгийн хөгжил, үндэсний эдийн засгийн тогтвортой байдлын хувьд стратегийн өндөр ач холбогдолтой салбар. Энэхүү салбар нь цаг агаар, уур амьсгал, зах зээлийн эрсдэлээс ихээхэн хамааралтай тул төрийн бодлого, санхүүгийн болон техникийн дэмжлэг зайлшгүй шаардлагатай байдаг салбар юм. Олон Улсын жишиг туршлагаас харахад төрөөс үрийн дэмжлэг, санхүүжилт, даатгал, дэд бүтэц, техникийн шинэчлэл, инновацад чиглэсэн бодлогыг хэрэгжүүлснээр үйлдвэрлэлийн бүтээмж нэмэгдэж, хүнсний аюулгүй байдал сайжирдаг байна.

Салбарт улсын төсвийн хөрөнгө, хөдөө аж ахуйн корпорацын өөрийн хөрөнгө, дилер аж ахуйн нэгжүүд болон харилцагч байгууллагуудын хөрөнгө, гадаадын зээл тусламжийн хөрөнгөөр дэмжлэгүүдийг үзүүлдэг. Тухайлбал, хүнсний улаан буудай, үрийн улаан буудай, техник тоног төхөөрөмж, ургамал хамгааллын бодис, бордоо, шилмэл үүлдрийн мал, малын тэжээлийн үр, хүнсний ногооны үр, хүлэмж, усалгааны тоног төхөөрөмж зэрэг бодит дэмжлэгүүдийг үзүүлдэг.

Хүнсний улаан буудай, үрийн улаан буудайг биржийн арилжаагаар худалдан авч, нээлттэйгээр нийлүүлдэг. Энэ ажлыг 2025 оноос эхлэн амжилттай зохион

байгуулсан байна. Хүнсний улаан буудай, үрийн улаан буудайн 50 хүртэл хувийн урьдчилгаа төлбөртэйгөөр зээлээр олгож намрын ургацаас нөхөн бүрдүүлдэг.

Хөрөнгө оруулалтын чанартай техник төхөөрөмж, ургамал хамгааллын бодис, шилмэл мал зэргийг 1-3 жилийн хугацаатайгаар 10-30%-ийн урьдчилгаа төлбөртэйгөөр зээлээр олгодог. Барьцаа хөрөнгө нь тариалангийн газар байдаг. Үл хөдлөх хөрөнгийг барьцаа хөрөнгө болгоод зээлээр олгодог. Буцаад төлөхдөө бэлэн мөнгөний төлөлт болон хүнсний улаан буудай, үрийн улаан буудайгаар нөөц бүрдүүлдэг.

Тариалангийн салбарын чухал нэг хэсэг бол үрийн шинэчлэл хийх байдаг. Энэ хүрээнд Таримал ургамлын үр сортын тухай хууль, Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хууль, Улсын Их Хурлын 2022 оны 36 дугаар тогтоолын хүрээнд үрийн шинэчлэлийн ажлыг хийж байна.

Технологийн хувьд төмсний үр болон улаан буудайн үрийг 5 жил тутамд шинэчлэх зайлшгүй шаардлагатай байдаг. Энэ хүрээнд жилд дунджаар тариалан бүхий 308 иргэн, аж ахуйн нэгжид 7,9 тэрбум төгрөгийн үнэ бүхий 9,8 мянган тонн үрийг 10-30%-ийн урьдчилгаа төлбөртэй. Үлдэгдэл төлбөрийг намрын ургац нөхөн бүрдүүлэх нөхцөлтэйгөөр зээлээр олгодог. Үүний үр дүнд үрийн шинэчлэл одоо бүрэн хийгдэж, тариалалтын технологийн хугацаанд гүйцэтгэх боломжоор бүрдэж, нэгжийн ургац нэмэгдсэн үр дүнгүүд гарч байгаа.

Тариалалт, уринш боловсруулалт, ургац хураалтын ажлыг технологийн богино хугацаанд аж ахуйн нэгжүүдтэй хамтран шатахууны дэмжлэгийг зээлээр олгож байгаа. Жилд дунджаар мянга гаруй иргэн, аж ахуй нэгж 6,1 тэрбум төгрөгийн үнэ бүхий 3,9 мянган тонн шатахууныг 30-50%-ийн урьдчилгаа төлбөртэйгөөр, үлдэгдэл төлбөрийг намрын ургацаас нөхөн бүрдүүлэх нөхцөлтэйгөөр зээлээр олгож байна.

Хөдөө аж ахуйн салбарт техник тоног төхөөрөмжийн шинэчлэл хийх зайлшгүй шаардлагатай. Тариалангийн тухай хууль, Улсын Их Хурлын 36 дугаар тогтоолын хүрээнд техник технологийн шинэчлэл хийх технологийн ажлыг хугацаанд нь гүйцэтгэх, гар ажиллагааг хөнгөвчлөх, бүтээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор техникийн шинэчлэлүүдийг хийдэг. Үүний үр дүнд техникийн шинэчлэл 82%-д хүрсэн. Түлшний техникийн шилжилт 65%-д хүрсэн. Хаврын тариалалтыг 15-20 хоног, ургац хураалтыг 26-30 хоногт багтаан дуусгах техникийн боломж бүрдсэн.

Тариалангийн салбарын гол орц болох ургамал хамгааллын бодис, бордооны дэмжлэгүүдийг олгож ирсэн. Бодис, бордоо импортлогч, үйлдвэрлэгч аж ахуйн нэгжүүдийн хөрөнгөөр, тэдгээр аж ахуйн нэгжүүдтэй хамтран жилд дунджаар 460 гаруй тариаланч аж ахуйн нэгжид 3,6 тэрбум төгрөгийн 300-1200 тонн ургамал хамгааллын бодисыг зээлээр олгосон. Үүний үр дүнд хөрсний үржил сайжирсан, хөнөөлт организмын гаралт, тархалт буурсан, ургацын чанар сайжирсан, хэмжээ нэмэгдсэн.

Гурилын үйлдвэрийн технологи сайжирч байгаа. Үүнийг дагаад импортыг орлох дотоодын үйлдвэрийн гурилын чанар сайжирсан. Импортын хамаарал буурсан.

Хөдөө аж ахуйн корпорацаас хүнсний улаан буудайн нөөц бүрдүүлдэг. Жилд дунджаар хүнсний зориулалттай улаан буудайн нийт 20 орчим хувийг Хөдөө аж

ахуйн корпорац авч стратегийн нөөц бүрдүүлдэг. Энэ хүрээнд гурилын үйлдвэрийн хангамж тогтвортой байгаа.

Атрын 3 дугаар аяныг хэрэгжүүлэхэд 2007 оны суурь түвшнээр нийт гурилын импортын хамаарал 68%-тай байсан. Атрын аяныг 3 жилийн хугацаанд буюу богино хугацаанд хэрэгжүүлж импортын хамаарлыг 30%-д хүргэсэн. 2017 онд гурилын импортын хамаарлын түвшин тэг болсон. 2024 онд буцаад гурилын импорт нэмэгдсэн. Энэ нь гурилын импортын татварыг тэглэсэнтэй холбоотойгоор гурилын импорт нэлээд нэмэгдсэн. Үүнийг дагаад улаан буудайн үйлдвэрлэл буурсан үзүүлэлтүүд байна.

“Чацаргана” үндэсний хөтөлбөр болон “Жимс жимсгэнэ” үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд жимс, жимсгэнийн суулгацуудыг олгож ирсэн. Үүний үр дүнд жимс, жимсгэнийн талбайн хэмжээ 5 дахин нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байгаа.

2007-2024 онд нийт 5700 гаруй нийлэг хальсан хүлэмжийг хөнгөлөлттэй зээлээр олгосон. Сүүлийн 10 жилд хүлэмжийн талбайн хэмжээ 2,3 дахин, ургацын хэмжээ 3,6 дахин нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна.

Төмс, хүнсний ногооны механикжуулалтын түвшнийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлын талаар авах зарим арга хэмжээ”-ний тухай Улсын Их Хурлын 2022 оны 36 дугаар тогтоолын хүрээнд техник тоног төхөөрөмжийн дэмжлэг үзүүлсэн. Шинэ дэвшилтэт техник, тоног төхөөрөмж худалдаж авсан тохиолдолд техникийн буцаан олголт буюу урамшууллыг олгосон. Үүний үр дүнд төмсний механикжуулалтын түвшин 80%-д, хүнсний ногооны механикжуулалтын түвшин 55%-д хүрсэн.

Бордооны хэрэглээг нэмэгдүүлэх зорилгоор “Хүнсний хангамж, аюулгүй байдлын талаар авах зарим арга хэмжээ”-ний тухай Улсын Их Хурлын 2022 оны 36 дугаар тогтоолын хүрээнд бордоо хэрэглэсэн аж ахуйн нэгжүүдэд 30 хүртэлх хувийн урамшуулал дэмжлэгүүдийг үзүүлсэн.

Жилдээ манай улсад 175 мянган тонн бордоо шаардлагатай байдаг. Бордооны хэрэглээ нь бордооны үнэтэй холбоотойгоор маш бага байгаа. Жилд 10-15 буюу 20 мянган тонн бордоог л хэрэглэж байна. Бордоо хэрэглэсэн аж ахуйн нэгжүүдийн төмсний ургац 19%, хүнсний ногооны ургац 22%, улаан буудайн ургац 13,1%-д хүрсэн.

Газар тариалангийн салбарын гол үр дүнгүүдийг 2007 оны суурь үзүүлэлттэй харьцуулахад тариалсан талбайн хэмжээ 2,6 дахин нэмэгдсэн, нэгжийн ургац 4,8 дахин нэмэгдсэн. Тариалангийн салбарын чанарын гол үзүүлэлтийг илтгэх нэгжийн ургацын хэмжээ 1,8 дахин нэмэгдсэн үзүүлэлтүүд гарч байгаа.

Тосны ургамлын тариалалтын хэмжээ болон хураан авсан ургацын хэмжээ нэмэгдэж байгаа. 2008 онтой харьцуулахад тэжээлийн таримлын тариалалт 10 дахин нэмэгдсэн гэсэн тоон статистик үзүүлэлтүүд байна.

Салбарын үр дүнгүүд нэлээдгүй гарч байгаа. Үр тарианы ургацын хэмжээг 2007 оны түвшинд 2016 оны баланстай харьцуулахад үр тарианы ургац 4,8 дахин, төмсний ургац 50%, хүнсний ногооны ургац 2,8 дахин нэмэгдсэн. Салбарын техник, технологийн шинэчлэл хийгдсэн. Үтрэм агуулахын шинэчлэлд бүрэн хийгдсэн үзүүлэлтүүдтэй байна. Анхаарал тавьсанд баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Д.Есөн-Эрдэнэ даргад баярлалаа. Минутаа сайн барилаа. Одоо та бүгдэд Төрөөс Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хойш олгосон дэмжлэг, зарцуулсан санхүүжилт, хэрэгжилт, эрсдэлийн талаарх шинжээчдийн дүгнэлтийг танилцуулна.

Шинжээч: Та бүхэнд өдрийн өглөөний мэндийг хүргэе. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлсэн баримт материал Үндэсний Аудитын газар, Сангийн яамнаас хянасан хяналт шалгалтын тайлан, дүгнэлт, Үндэсний статистикийн хороо, Гаалийн ерөнхий газраас ирүүлсэн статистик мэдээнд үндэслэн гаргасан шинжээчийн дүгнэлтийг танилцуулъя.

Танилцуулгын агуулгын хүрээнд дэмжлэгийн тухай: салбарын өнөөгийн нөхцөл байдал, хэрэгжилт, дүгнэлт гэсэн дарааллаар танилцуулна.

Дэмжлэг гэж юу вэ? Дотоодын үйлдвэрлэл, салбарын бүтээмж, өрсөлдөх чадварыг сайжруулах зорилгоор төрөөс эргэн төлөгдөх нөхцөлөөр иргэн, аж ахуйн нэгжид олгож байгаа туслалцааг дэмжлэг гэж үзэж байгаа. Дэмжлэгийн талаар хууль, журамд тодорхой заасан тодорхойлолт байхгүй байгаа. Дэмжлэгийн үр дүнд салбарын үйлдвэрлэл нэмэгдэнэ, бүтээмж өснө, малчин тариаланчдын орлого нэмэгдэнэ. Салбарын өрсөлдөх чадвар нэмэгдэх ёстой. Үр дүнд хүрэхийн тулд эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэхэд зориулж техник, тоног төхөөрөмжийн, үрийн, буудайн, шатахууны, ургамал хамгааллын, бодис, бордооны зэрэг дэмжлэгүүдийг мөнгөөр болон шилмэл үйлдвэрийн малаар, үр тариагаар эргэн төлөгдөх нөхцөлтэйгөөр гэрээний үндсэн дээр иргэн, аж ахуйн нэгжид олгож байгаа.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008-2025 оны хооронд газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуйг дэмжихэд зориулж 531,6 тэрбум төгрөг, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжихэд 267,2 тэрбум төгрөг болон гааль, татварын хөнгөлөлт, чөлөөлөлтийн байдлаар 304,1 тэрбум төгрөг буюу дэмжлэгт нийт 1,1 их наяд төгрөгийг зарцуулсан байна.

Салбарын өнөөгийн нөхцөл байдлын талаар.

2010 онтой харьцуулахад салбарын ажиллах хүч 2025 оны байдлаар 31 мянгаар буурсан. Салбарын бүтээмж улсын дунджаас 2 дахин бага байгаа бөгөөд 2017 онтой харьцуулахад салбарын өрсөлдөх чадвар буурсан байна гэж үзэж байгаа. Хөдөө аж ахуйн салбарын импортын хамаарал 2010 оноос хойш тасралтгүй нэмэгдэж 5,6 дахин өссөн. Импортын хэмжээ энэ хугацаанд 3,9 дахин нэмэгдсэн. Хөдөө аж ахуйн салбарын экспорт, импортын харьцаа 74,1%-аар өсөхөд бордоо, азотын эрдэс ба химийн бордоо, тэжээлийн нэмэлт, уураг, түүхий эд, малын вакцины импортын хэмжээ өссөн нь голлон нөлөөлсөн байна гэж үзэж байгаа. Салбарын нөхцөл байдлын талаар танилцууллаа.

Одоо та бүхэнд энэ салбарын дэмжлэгийн бодлогын хэрэгжилтийг хариуцдаг голлох байгууллагууд болох яам, түүний харьяа байгууллагуудын санхүүгийн үйл ажиллагаанд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд хийсэн хяналт шалгалтын дүн, илэрсэн алдаа, зөрчлийн талаарх танилцуулгыг хүргэе.

Дэмжлэгийг 2008 оноос эхлэн Тариаланг дэмжих сан, Мал хамгаалах сан, Хөдөө аж ахуйг дэмжих сан. Одоогоор Хөдөө аж ахуйн корпорац Төрийн өмчит компаниар дамжуулан олгож байгаа. Одоогийн нэршлээр Хөдөө аж ахуйн

корпорацаас газар тариалан, мал аж ахуйн салбарт үрийн буудай, бордоо, шатахуун зэрэг арваад төрлийн дэмжлэгийг иргэн, аж ахуйн нэгжид гэрээний дагуу олгодог. Гэрээ байгуулсан иргэн, аж ахуйн нэгж нь мөнгөөр болон шилмэл үүлдрийн малаар, үр тариагаар эргэн төлөлтөө Хөдөө аж ахуйн корпорацад төлдөг.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд энэ салбарт олгосон дэмжлэгийг жишээ аван тайлбарлавал татвар төлөгчдийн төвлөрүүлсэн төсвийн мөнгөнөөс 3 төгрөгийг Хөдөө аж ахуйн корпорац тодорхой шаардлага хангасан иргэн, аж ахуйн нэгжид дэмжлэг хэлбэрээр олгож иргэн, аж ахуйн нэгж нь мөнгөөр болон үр тариагаар, шилмэл үүлдрийн малаар 3 төгрөгийг тус корпорацад эргэн төлөх ёстой. Хөдөө аж ахуйн корпорацаас олгосон 3 төгрөг тутмын 1 төгрөг нь авлага хэлбэрээр Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр түгжигдсэн байна. Энэ нь дараагийн жилүүдэд хөдөө аж ахуйн салбараас дэмжлэг шаардлагатай иргэн, аж ахуйн нэгжийн боломжийг хязгаарлаж улмаар салбарын бүтээмж, өрсөлдөх чадварт сөргөөр нөлөөлж байна.

Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр Үндэсний аудитын газраас шалгалт хийсэн санхүүгийн хяналт шалгалтын талаарх дүнг одоо танилцуулъя.

Үндэсний аудитын газраас Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сангийн 2016-2019 он, Хөдөө аж ахуйг дэмжих сангийн 2020-2022 он, Хөдөө аж ахуйн корпорацын 2023-2025 оны санхүүгийн тайланд аудит хийж дүгнэлтийг гаргасан. 2020 он, 2021 онд санал дүгнэлт өгөхөөс татгалзаж байсан. 2020 онд Мал хамгаалах сан, Тариалан эрхлэлтийг дэмжих санг Засгийн газрын тогтоолоор татан буулгаад Хөдөө аж ахуйн дэмжих сан гэдэг байгууллагыг байгуулсан. Ингээд 2 жил дараалан аудитын байгууллагаас дүгнэлт өгөхөөс татгалзсан. 2023 онд Хөдөө аж ахуйн корпорац байгуулсан. 2022, 2023 онд сөрөг санал, дүгнэлтийг өгсөн. 2016, 2019, 2024, 2025 онуудад хязгаарлалттай дүгнэлтийг өгсөн байна.

Мөн Сангийн яамнаас Тариалан эрхлэлтийн санг, Мал хамгаалах сангийн 2011-2018 он хүртэлх хугацааны үйл ажиллагаанд хяналт шалгалтыг хийсэн. Хяналт шалгалтаар Тариалан эрхлэлтийг дэмжих санд 96,8 тэрбум төгрөгийн, Мал хамгаалах санд 28,3 тэрбум төгрөгийн авлага, өр төлбөр, зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зөрчлүүд илэрсэн.

Одоогийн нэршлээр Хөдөө аж ахуйг дэмжих сан, Хөдөө аж ахуйн корпорацын 2019-2025 оны санхүүгийн тайлангийн аудитаар авлага, өр төлбөрийн баталгаажуулалт, чанаргүй, найдваргүй болох эрсдэлтэй хуримтлагдсан авлагатай холбоотой нийт 627,2 тэрбум төгрөгийн зөрчил илэрсэн.

Эндээс харвал Хөдөө аж ахуйн корпорацаас олгож байгаа дэмжлэгийн эргэн төлөлт, авлагатай холбоотой зөрчлүүд сүүлийн 15 жилийн хугацаанд давтагдан гарсаар байна гэж үзэж байна. Мөн газар тариалангийн техник, тоног төхөөрөмжийн зээлийн эргэн төлөлтийн хүндрэлтэй холбоотойгоор 359,7 тэрбум төгрөгийн зөрчил илэрч байсан байна.

Энэ хугацаанд дараагийн байгууллагын Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх сангаас 2009 оноос эхлэн нийт 267,2 тэрбум төгрөгийн зээлийг хүүгийн хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр иргэн, аж ахуйн нэгжид олгосон байгаа. Сүүлийн 18 жилийн хугацаанд энэ салбарт олгосон дэмжлэгийг энгийн жишээ аван тайлбарлавал тус сангаар дамжуулан иргэн, аж ахуйн нэгжид олгож байгаа 2 төгрөгийг Жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан буцаан төвлөрүүлэх ёстой. Харамсалтай нь Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх сангаас олгосон 2 төгрөг тутмын 1 нь авлага хэлбэрээр

Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх санд түгжигдэж эдийн засгийн эргэлтэд орохгүй байна гэж үзэж байгаа. Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх сангийн санхүүгийн тайланд Үндэсний аудитын газраас хийсэн дүгнэлтээр сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 2019 онд л нэг удаа зөрчилгүй дүгнэлт авсан. 2017 онд сөрөг дүгнэлт, 2018 онд дүгнэлт өгөхөөс татгалзаж байсан. Бусад жилүүдэд дандаа хязгаарлалттай дүгнэлтийг авч байсан байна. Жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх сангийн сүүлийн 10 жилийн хугацаанд хийсэн аудитын шалгалтаар мөн зээлийн эргэн төлөлт, авлагын данстай холбоотой нийт 484,4 тэрбум төгрөгийн зөрчил илэрсэн.

Тус сангийн 2025 оны 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн санхүүгийн тайланд 195,5 тэрбум төгрөгийн авлага бүртгэлтэй байгаа боловч 51,4% буюу талаас илүү нь хугацаа хэтэрсэн, хэвийн бус, эргэлзээтэй, муу зээлийн ангилалд шилжсэн байна. Энэ дэмжлэг олгож байгаа тогтолцоог засаж сайжруулахгүй бол дараах үр дагаврууд үүсэх эрсдэлтэй байна гэж шинжээчдийн зүгээс үзэж байгаа.

Үүнд зөрчилтэй иргэн, аж ахуйн нэгжүүд дахин дэмжлэгт хамрагдсанаар хяналтгүй дэмжлэгийн хэмжээ өснө. Аливаа эрсдэлийг санхүүжүүлэх дарамт ихсэж төсвийн ачаалал улам нэмэгдэнэ. Дэмжлэгийн үр дүнд бодит ахиц гарсан эсэх нь тодорхойгүй болж салбарын хөгжилд сөргөөр нөлөөлж салбарын хөгжил саарна. Авлага, алдангийн дүн нэмэгдэж, хариуцлагагүй байдал улам нэмэгдэхээр байна. Улмаар өргөн хэрэглээний хүнсний барааны үнэ өсөж, иргэдийн худалдан авах чадвар буурах сөрөг үр дагаврыг үүсгэх эрсдэлтэй байна гэж үзэж байгаа.

Ингээд ирүүлсэн баримт материалд үндэслэн шинжээчид дараах нэгдсэн дүгнэлтийг гаргаж байгаа. Үүнд:

1 дүгээрт нь байгууллагын архивын баримтын бүрдүүлэлт, бүртгэл, хяналт, хадгалалт нэгдсэн байдлаар хангагдаагүй, цахим мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдээгүй байна.

2 дугаарт нь дэмжлэгийн бодит өгөөж үр нөлөөг хэмжиж тооцохгүй байгаагаас төрийн дэмжлэгийн үр ашиг, зорилтот үр дүн гарсан эсэхийг үнэлэх боломжгүй байна.

Дэмжлэгийн тогтворгүй байдал нь салбарын урт хугацааны бодлого төлөвлөлтөд бус тухайн жилийнхээ төсөв, төсөл, арга хэмжээний санхүүжилтээс хамааралтай байна. Төрийн дэмжлэгийн санхүүжилт нэгдсэн боловч эргэн төлөлт, хяналт, хариуцлагын тогтолцоо хангалтгүй байгаагаас хугацаа хэтэрсэн найдваргүй болох эрсдэлтэй, авлага үүсэж төсвийн хөрөнгийн үр ашгийг бууруулж байна гэж дүгнэж байна.

За анхаарал хандуулсанд баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За шинжээчид баярлалаа.

Одоо танхимд хүрэлцэн ирсэн оролцогчоос санал, хүсэлт, мэдээлэл хийх хүсэлт байгаа тул Сонсгол даргалагчийн зүгээс зохион байгуулагчаар дамжуулан оролцогчийн нэрсийг урьдчилсан байдлаар авлаа. Ингээд нийт 13 оролцогч үг хэлэх хүсэлтээ илэрхийлсэн байна. Нэрсийн дарааллаар санал, мэдээллээ 3 минутад багтаан асууна. Танилцуулгыг тодруулах шаардлагатай тохиолдолд Сонсгол

даргалагчийн зөвшөөрснөөр 1-2 минут нэмэх хугацаа олгогдож байгааг сануулъя.

Дарханы арьс шир цогцолбороос Д.Энхбаяр.

Дарханы арьс шир цогцолбор, Д.Энхбаяр: Сайн байцгаана уу? Өнөөдөр ийм чухал арга хэмжээ зохион байгуулж байгаа сонсгол зохион байгуулагч ажлын хэсэгтээ баярлалаа.

Нийт үнийн дүнг аваад үзэхээр 6 их наядыг бид ХАА-д зарцуулчихжээ. Үндсэндээ 10 Аж үйлдвэрийн паркийг чөлөөтэй барьчихаар дэмжлэгийг бид нарыж байна. Тэгээд үндсэндээ Монголын генетик нөөцийн нийт хэмжээ бол өнөөдөр ямар түвшинд хүрчхээд байгаа вэ? гэхлээр хөрс, хөрсний био масс 1970 онд 9,5 их наядын хөрсний органик бүтэцтэй байсан бол өнөөдөр 40% буурсан. Энэ хэмжээ ямар хэмжээ вэ? гэдгийг бид харах ёстой. Энэ бол 2 Оюутолгойн ордтой тэнцэхүйц хэмжээний 30 см хөрсөнд шим нь 2 дахин буурчээ. Тэр үед 25 сая малтай байсан одоо хэд байгаа гэдгийг бид бүгд мэдэж байгаа.

Нөгөө талдаа энэ генетик нөөцийн 2% нь ургамал буюу бэлчээр болж гарч ирж байгаа юм. Бэлчээрийн хэмжээндээ тааруулаад манай 70 сая мал нийтдээ 5 сая тонн махан биомасс явж байгаа юм. Энэ 5 сая махан биомассын 1,2 сая тонныг нь бид эдийн засгийн хэрэгцээнд оруулж байгаа юм.

Сая статистикаас харахад 668 мянган тонн мах эдийн засгийн эргэлтэд ордог гээд гэтэл тал нь хаачив аа? Тал нь ерөөсөө хаягдал болж байгаа юм. Монгол улсын генетик нөөц бол үндсэндээ 50 сая тонн биомасс 5 сая тонн махан биомасс байгаа юм. Гэтэл өнөөдөр 1,2 сая тонн биомассыг нь эдийн засгийн эргэлтэд оруулаад 750 мянган тонн махан биомассыг нь бид хаяж байгаа юм. Энэ нь нэг тонн махан биомасс үүсэхдээ 7-10 тонн ургамлын биомасс буюу бэлчээрийг идэж байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл 750 мянган тонн махан биомасс 7 сая тонн бэлчээрээ зүгээр хаячхаж байгаа гэсэн үг. Энэ нь явсаар байгаад өнөөдөр эдийн засгийн хувьд 70:70%-ийн генетик нөөцийн хосолсон алдагдал:доройтолд хүрчхээд байгаа юм.

Энэ цаашдаа үргэлжилбэл 2050 онд бид өөр юм яриад сууж байх байх. Эцсийн дүндээ зах зээл дүнг нь тавьж байгаа. Зах зээлд бид 3 том сорилттой тулчихаад байгаа.

Нэгд, энэ дефицит буюу 70% нь алдагдаад байгаа зүйл нь эргэлтийн санхүүжилт дээр 10 бүтээгдэхүүн тутмын 3-ыг нь бид зах зээл дээр зарчхаад, энэ арвынх нь зардлыг зарсан 3-д нь шингээхээс өөр аргагүй болж байгаа юм.

2021 онд бид 3 арьс ширний үйлдвэртэй хамтарч, Европын зах зээл Валенси руу 670 сая төгрөг... /минут дуусав/

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Нэг минут сунгаж өгье. Нэг минутад мэдээллээ дуусгаарай.

Дарханы арьс шир цогцолбор, Д.Энхбаяр: Дархан арьс ширний цогцолбор бол энэ 3 зардал, өртгийн харьцааг хамгийн үр ашигтай байлгах зорилгод явсан. Одоо гол асуудал буюу нийгмийн 5 дэд бүтэц байгаа. Нийгмийн 5 дэд бүтэц өөрөө дэд бүтэц, үйлдвэрлэл, дамжуулан түгээлт гэсэн 3 дэд салбартай дамжуулан түгээлт дээр нийт өртгийн 30% нь байгаа.

Яагаад бид 2 том метрополис хотын хажууд аж үйлдвэрийн парк барихаар үр ашиггүй байгаад байгаа вэ? гэдгийг бид олон удаа хэлсэн. Дамжуулан түгээлт дээр тойргийн эдийн засгийг бий болгохын тулд хамгийн том асуудал нь саарал ус.

Тэгэхээр одоо энэ 3 том сорилтын асуудлыг зах зээл дээр, хилийн цаана дүн тавиад байна. Зах зээл өөрөө дүн тавиад байна. Тэгэхээр үүн дээрээ бид нар бодитой хэдэн тоо тооцоод үзээч ээ гэдэг л хүсэлтэй байна. Энэ хүрээнд өмчлөлд шилжих асуудлыг эхнээс нь холимог санхүүжилтээ хийсэн.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Баярлалаа, гүйцээж өгөх санал байвал ажлын хэсэгт бичгээр өгч болно. Бичгээр авсан нийт саналуудыг дүгнээд Улсын Их Хурлын Байнгын хорооны тогтоол, УИХ-д танилцуулж батлуулахаар ажиллана.

За дараагийн оролцогч малчин М.Бямбаахүү. Дараа нь оролцогч О.Амарцэнгэл бэлдэж байгаарай.

Малчин М.Бямбаахүү: Та бүхэндээ энэ өдрийн мэндийг хүргэе.

Энэ сонсголоор энэ салбарт ямар их мөнгө зарцуулагддагийг сонсож мэдэж авлаа. Хөдөө аж ахуйн салбарыг дэмжээд байдаг гэтэл яагаад малчин иргэд маань улам цөөрөөд байна аа? Энэ салбар ерөнхий агуулгаараа унаад байна шүү дээ.

Тэгээд малын түүхий эдээ хэзээ хаяхаа болих юм бэ? Энэ мөнгө миний амьдардаг говийн бүсэд яг хэнд яаж зарцуулагддаг юм бэ? Тоо баримттай нь тодорхой хэлээд өгөөч. Яг ингэж танай говийн бүсэд зарцуулагдсан, залуу малчинд яг ингэж хүрсэн гэдгээр нь тодорхой хэлээд өгөөч. Залуу малчид одоо байхгүй боллоо шүү дээ.

Тариаланчдад маш их дэмжлэг очдог юм байна гэдэг нь харагдлаа. Жишээ нь бензин, түлшээр хангаж өгдөг юм байна. Адилхан энэ салбарын хүмүүс байхад зудтай, гантай, ямар нэгэн нөхцөл байдалд бензинээр хязгаарлаад байдаг. Манай говийн бүсэд маш их зуд болоод нөгөө шилэн зуд, нөгөө айхтар зуд болсон. Гэтэл ард иргэд, малчин биднийг хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр бензинээр нь хангаагүй шүү дээ. Гэтэл зуд болоод бүх хөрөнгөө алдаад байж байхад төр дэмжлэг үзүүлж чадахгүй дээрээс нь бензинээр хязгаарласан. Ингэхээр ямар их хохирол ирж байгаа нь тодорхой байгаа биз дээ.

Энэ бензиний асуудал одоо ч ямар байгаа нь харагдаж байгаа биз дээ. Жишээлбэл, энгийн малчин би одоо малдаа явах юм уу? Малаа услах гээд 10 литр бензин саванд өгчих гээд гуйгаад очихоор өгдөггүй. Тэгсэн хэр нь уул уурхайн компаниуд нь өчнөөн тонноор нь хэрэглээд, ажиллаад яваад байдаг. Тэгэхэд малчны приус машин хэдэн литр бензин иддэг юм. Тэгэхэд уул, уурхайн компаниудын үйл ажиллагаа явуулж байгаа машин, техникүүд яаж бензин иддэг нь тодорхой харагдаж байгаа шүү дээ.

Тэр бензин нь байгаа байхгүй юу. Тэгш хүртээмжтэй үйлчлээч ээ. Ийм алагчилсан байдалтайгаар салбараа доройтуулах шаардлага байгаа юм уу? Ингэж доройтуулаад, алагчилж харьцаад байхаар нөгөө малчин, уламжлал, нөгөө залгамж халаа гээд байгаа малчдыг чинь сууриар нь нөгөө ашигтай, боломжтой салбарт шилжээд яваад байна шүү дээ.

Энэ салбарын залуучуудаа бэлдэх хүний нөөцөө алдаад байгаа. Энэ нөхцөл байдалд олон зүйл нөлөөлж байгаа. Жишээ нь хөдөө амьдрах дуртай, боломжтой... /минут дуусав/

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Нэг минут сунгаж өгье.

Малчин М.Бямбаахүү: Яг ингээд төлөвлөө олох гээд ирж байгаа хүүхдүүдийг 6 настайд нь аваад явчихдаг. Энэ хамгийн их нөлөөлж байна. Үүнийг дагаад залуу гэр бүлүүд одоо 2 хуваагдаад, ингээд төвд буюу суурьшмал бүсэд шилжих хөдөлгөөн нь нэмэгдчихэж байна.

Тэгээд оюутнуудын сурах боловсрол гээд энэ байдлаа төр юм бол сууриар нь өөрчилж байж цаашдын ирээдүй хангагдах байх аа. Ерөнхий нөхцөл байдал одоо ийм л байна шүү дээ.

Хяналтын сонсголын хүрээнд мэдээлэл нь яг тодорхой баймаар байна. Яг хэдэн төгрөгийг яг юунд, яаж зарцуулагдсан бэ? гэх мэт тодорхой явуулахаар байна. Тэгэхгүй бол энэ мөнгө яг хаашаа ордог, яадаг нь ямар ч тодорхой биш байдаг юм байна. Иргэдийн ерөнхий ойлголтгүйгээр энэ их мөнгө зарцуулагдаад л байдаг юм байна.

Салбар нь унаад л байдаг юм байна. Монголын хөгжил ингээд улам доройтоод л байдаг юм байна шүү дээ. Ерөнхий ийм нөхцөл байдал харагдаж байна. За тэгээд анхаарал тавьсанд та нарт баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За минутдаа багтаж ярьсанд баярлалаа. Оролцогчид нэг зүйлийг анхааръя. Бид одоо дэмжлэгийн талаар ярьж байгаа. Дэмжлэгийн танилцуулгын хүрээнд үгээ илэрхийлнэ. Үдээс хойш урамшууллын асуудал байгаа. Урамшуулалтай холбоотой танилцуулга хийгдэж дууссаны дараа асуулт хариулт явуулна. Тэгэхээр холбогдох сэдвийнхээ хүрээнд асуултаа асууж, үгээ илэрхийлээрэй гэж хүсэж байна. За одоо Монголын Сүүний нэгдсэн холбооны О.Амарцэнгэл.

Монголын Сүүний нэгдсэн холбоо, О.Амарцэнгэл: Баярлалаа. Түмний хөлсийг шавхаж цуглуулсан төсвийн хэдэн төгрөгийг хэрхэн зарцуулж байгааг хянах сонсгол болж байгаад маш их баярлаж байна. Зохион байгуулагч нарт гүнээ талархъя.

Урамшууллын тухай үдээс хойш ярих учраас одоо дэмжлэгтэй холбоотой ганц 2 санал хэлье.

Дэмжлэг ч бай, урамшуулал ч бай иргэн, аж ахуйн нэгжид олгохдоо нэг хүн дээр оччихоод юм уу, нэг аж ахуйн нэгж дээр очоод тэр мөнгө тэндээ гацчихаад байна. Эргээд салбартаа төдийлөн эргэж өгөхгүй байна.

Тэгвэл мөнгө яаж эргэдэг юм бэ? яаж урсдаг юм бэ? гэвэл та бүгд сайн мэдэж байгаа. Мэдээллээ дагаж урсдаг буюу урамшууллыг, дэмжлэгийг олгохдоо нэг аж ахуйн нэгж, иргэнд чиглүүлээд өгөөд, орхичхож байгаа учраас тэр нь эдийн засгаа эргүүлж чадахгүй, эдийн засагтаа эргэж чадахгүй гацаад байгаа хэрэг.

Тэгэхлээр цаашид энэ олгож байгаа байдлыг чиглэсэн тодорхой зорилго

тавиад, тэр зорилгыг хэрэгжүүлэхэд хандуулж, нэмүү өртгийн хэлхээгээ бүхэлд нь хамарч өгмөөр санагдаж байна. Тухайлбал арьс шир, хөнгөн үйлдвэрт урамшуулал, дэмжлэгийг гинжин хэлхээний төгсгөл шат буюу борлуулалтаас эхэлмээр байна. Гутал борлоод эхэлбэл тэр гутлыг үйлдвэрлэх хүн нэмэгдэнэ, үйлдвэрлэл нь нэмэгдэхээр мэдээж арьс ширний хэрэгцээ нь өснө, дагаад малчдаас худалдаж авах үнэ нь өснө гэдэг өнцгөөс нь харвал зохимжтой санагдаж байна.

Гэтэл эрүүл мэндийг дэмжих хүнс гэж ярьж байна. Сүү болон шим тэжээл өндөртэй хүнсийг ярьж байна. Үүний урамшуулал, дэмжлэг нь хаанаас эхлэх ёстой вэ? Гэвэл гарааны цагаас эхэлмээр байна.

Сүүний хувьд тэжээл бэлтгэх цэгээсээ эхлээд үндсэн төвлөрөл нь фермер дээр, оролтын логистик, гаралтын логистик, тэгээд боловсруулах үйлдвэрт, дараа нь борлуулалтад очих байх. Сүүний хувьд борлуулалтын шатанд урамшуулал өгөх биш харин тэр фермер дээр гол нь төвлөрөөд фермерийн оролт дээр урамшуулал, дэмжлэг их хэрэгтэй байна.

Шингэн сүү үйлдвэрлэх салбарын хувьд үндсэндээ дэмжлэг авах аваагүй өдий хүрч яваа. Яагаад вэ? гэвэл банк барьцаа нэхдэг, фермерийн 30 үнээг үйлдвэрлэлийн хэрэгсэл гэж хардаггүй. Бэлчээрт явж байгаа үнээтэй ижилсгэж хараад зээл олгодоггүй.

За анхаарал хандуулсанд баярлалаа. Үдээс хойш урамшуулалтай холбогдуулж жич үг хэлнэ.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За баярлалаа. Дараагийн оролцогч Монголын арьс ширний үйлдвэрлэл холбооноос А.Даваасүрэн үг хэлнэ.

Монголын арьс ширний үйлдвэрлэл холбоо, А.Даваасүрэн: Та бүхэнд энэ өдрийн мэндийг хүргэе. Юуны өмнө татвар төлөгч нарын цуглуулсан төсвийн мөнгийг хэрхэн яаж зарцуулж байгаатай холбоотой ерөнхий хяналтын сонсголыг зохион байгуулж байгаад бидний зүгээс туйлын их баяртай байна. Зохион байгуулагчдадаа болон Байнгын хорооны гишүүддээ маш их баярлалаа.

Салбарын дэмжлэгтэй холбоотой асуудлаар, түүний үр дүнгийн талаар ерөнхий тайлбар өгье гэж бодлоо. Үүнийг он цагийн дарааллаар ярьсан нь зөв байх.

Яагаад энэ дэмжлэгийн арга хэмжээнүүд хэрэгжсэн бэ?

2011 оны статистикаар Монголын арьс ширний салбарын хувьд түүхий эд, хагас боловсруулсан бүтээгдэхүүн л экспортолдог байсан. Ердөө 8 гаруй хувь нь гүн боловсруулалт хийж савхи гардаг байсан.

Цаашдаа нэмүү өртөг шингээсэн үйлдвэрлэлийг дотооддоо бий болгоё гээд 2012 оны Улсын Их Хурлын 74 дүгээр тогтоол батлагдсан байдаг. Энэ тогтоолд 3 том агуулгыг оруулсан.

Нэгд, урамшууллыг олгохдоо богийн арьс болгон дээр 3 мянган төгрөг, бодын шир болгон дээр 15 мянган төгрөгөөр тооцох. Үүнийг малчин малаа эрүүлжүүлэхдээ зарцуулна гэж тогтоолд тусгагдсан.

2-т нь, арьс ширний үйлдвэрүүдэд тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлд хөрөнгө оруулалт хийж, нэмүү өртөг шингээсэн үйлдвэрлэл бий болгох. Энэ тогтоолын хүрээнд 140 тэрбум төгрөгийг арьс ширний салбарт тавьсан байдаг.

3-д нь, 2017 он гэхэд аж үйлдвэрийн паркад нүүж орох. Ер нь паркаар хөгжихгүй бол хөнгөн үйлдвэрлэлийн салбар, аж үйлдвэрийн салбар өрсөлдөх чадвар муу байх юм байна гэдэг 3 том үндсэн агуулгыг баталж бодлогын арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх тухай тусгагдсан байдаг.

Үүнээс үүдээд 2013 онд арьс ширний салбар Засгийн газрын 300 дугаар тогтоолоор техникийн зохицуулалтаа баталсан. Энэ бодлогын хүрээнд арьс ширний түүхий эдийн экспортыг гадагшаа гаргахыг хориглосон байгаа.

Монгол Улсын бодлого бол нэмүү өртгийг дотооддоо үйлдвэрлэх, дотооддоо гутал хувцас хийх бодлого 2012 оноос эхэлсэн байдаг. Энэ хүрээнд 2012 оны 74 дүгээр тогтоол хэрэгжиж эхлээд 2014 оноос хойш арьс ширний үйлдвэрүүд хөрөнгө оруулалтын зээлээ авсан. Нийтдээ 16 үйлдвэр 30 гаруй тэрбумын зээлийг авсан байдаг. 140 тэрбумаас 30 гаруйг авсан.

Тэгэхээр төрөөс тавьсан бүх мөнгийг хуу хамаад аваад байгаа асуудал биш ээ. Зах зээлийнхээ зай хэмжээндээ л таарч хөдөлж байгаа гэсэн үг.

2014 оноос эхлээд 30 гаруй тэрбум төгрөгөөр хөрөнгө оруулалт тоног төхөөрөмжийн шинэчлэлтийг хийгээд гарсан. Үр дүн гэвэл 2011 онд 8%-ийн гүн боловсруулалттай байсан бол 2015 онд 22%, 2017 онд 25%, 2019 он гэхэд 31% гүн боловсруулалтын түвшин өссөн. Ер нь 4 дахин өссөн байдаг.

Мөн энэ хугацаанд гутлын үйлдвэрлэл маш сайн өссөн. Ялангуяа төрийн тендерийн худалдан авалтын бодлогын дэмжлэгээр гутлын үйлдвэрүүд маш сайн босож ирсэн.

За ингээд 2019 оноос хойш бол арьс шир боловсруулалтын гүн боловсруулалт 30% дээрээ яг гацсан.

2019 онд бас юу болсон бэ? Ковидын цар тахал болсон Монгол Улсын хил хаагдсан. Хил хаагдаад дотоодод бараа бүтээгдэхүүн орж ирэхээ болих үед дотооддоо савхи хийдэг, гутал хийдэг болчихсон байсан. Дотоодынхоо төрийн худалдан авалтын болон зах зээлийн зарим хэрэгцээний гутлуудыг дотоодын үйлдвэрүүд 100% үйлдвэрлэж байсан. Ковидын хил хаалт хаагдалтын үед манай арьс ширний салбар 100 хувь ажиллаж байсан.

Энэ төрийн бодлогуудад мэдээж алдаа, оноо, гүйцэтгэл, хяналт шалгалт янз бүрийн асуудал байх боловч зорьсон үр дүндээ үрж байна. Зөв чигт явж байна гэж би үзэж байна.

Үргэлжлүүлээд 2019 оноос хойш 5 жил арьс ширний боловсруулалтын түвшин 30% дээрээ гацсан байсныг “Цагаа алт” хөдөлгөөний хүрээнд 50% болгоё гэсэн зорилтыг тавиад одоо ажиллаж байна.

Арьс ширний үйлдвэрүүд болон бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгч нар маш их зээл, дэмжлэгүүдийг авсан. Ер нь салбарын хэмжээнд олон асуудлууд байна. Жишээлбэл, хүмүүсийн дунд нэг ойлголт байдаг. Техникийн зохицуулалт гарч түүхий

эдийн экспортыг хориглосноос хойш арьс ширний үнэ унаж, хаягдаж эхэлсэн гэдэг. Энэ бол өрөөсгөл ойлголт юм.

Үнэ унасан график байдаг л даа. 2015 оноос хойш үнэ унасан байдаг. 2015 онд юу өөрчлөгдсөн бэ? гэвэл НӨАТ-ын тухай хуульд дээр өөрчлөлт оруулж хасагдах НӨАТ-ыг чөлөөлөгдөх НӨАТ болгож үйлдвэрүүдэд НӨАТ-ын дарамтыг авчирсан байдаг. Тэгэхээр олон асуудлууд байгаа болохоор энэ үзүүлэлтүүдэд нөлөөлж байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Арьс ширний болон “Цагаан алт”-тай холбоотой зээлийн хүүгийн хөнгөлөлтийн татаасны асуудал сэдэв маргааш байгаа. Тэгэхээр холбогдох хүмүүс маргааш үгээ илэрхийлж болно.

Одоо эх булаг ногоочдын холбооны Н.Оюунсүвд үгээ хэлнэ үү. Дараа нь малчин Баярсайхан бэлдэж байгаарай.

Эх булаг ногоочдын холбоо, Н.Оюунсүвд: Сайн байцгаана уу? Би Н.Оюунсүвд гэж хүн байна. Эх булаг ногоочдын холбоог төлөөлж байна.

18 жилийн хугацаанд ялангуяа газар тариалангийн салбар дээр би нэлээн түлхүү ярьж гэж бодож байна. Би өөрөө төрийн байгууллагад 36 жил ажилласан, одоо Төрийн бус байгууллагад ажиллаж байна. Энэ хугацаанд төрийн байгууллагаас олгосон дэмжлэг газар тариалангийн салбарт үр дүнтэй байсан. Улаан буудайгаа дөнгөж 18% хангаж байлаа. Уналтад орж байлаа. Сэргээх гэж байсан, тогтворжуулах гэж байсан салбар үүнээс хойш цаашид яах вэ? гэдгийг төр засаг нэлээн анхаарах ёстой.

Дэмжлэгийн талаар сая шинжээчийн дүгнэлтэд бас дурдагдлаа. Бодлого хөтөлбөрийн хувьд буруу байгаагүй. Үүн дээр хамгийн гол нь хяналт их сул, дутуу байснаас энэ алдаа дутагдал гарсан байна. Ялангуяа Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сангаас олгож байгаа зээлүүд мөнгөн хэлбэрээр олгогдоогүй. Шатахууныг үнэ төлбөргүй дандаа өгөөгүй. Аль болох боломжоороо, хойд хормойгоо урд хормойгоороо нөхөөд яваад байсан. Цаашид бид нар юу хийх ёстой вэ? гээд газар тариалангийн салбарт олгох дэмжлэгийг ярих хэрэгтэй байна.

Энэ их онцлогтой салбар учраас энэ дэмжлэгийг газар тариалангийн салбарт яривал бид цаашдаа яах ёстой гэхээр монголд зөвхөн газар, ажиллах хүч хоёр л байна. Ихэнх орцууд буюу хөдөө аж ахуйн техник, тоног төхөөрөмж, ургамал хамгааллын бодис, бордоо, хүлэмжийн, зоорины зэрэг тоног төхөөрөмжүүд дотооддоо үйлдвэрлэдэггүй, импортоор авдаг учраас энд төрийн бодлого маш чухал байдаг. Тиймээс энэ чиглэлээр үр дүнгээ өгсөн гэж би бодлого барилцаж байсан мэргэжилтний хувьд хэлмээр байна. Учир нь “Атрын 3 дугаар аян” эхлэхэд Монгол Улс бараг техникгүй, техникийн шинэчлэл хийх цаг хугацаа болчихсон үе байсан учраас гаалийн болон нэмэгдсэн өртгийн албан татварыг олон жилээр сунгаж, чөлөөлснөөр үр дүнгээ өгсөн.

Одоо бол аль салбар хоцорч байгаа гэдэг дээр бид анхаарах ёстой. Ялангуяа бүсчилсэн хөгжлийн тухайд баруун, зүүн бүс хоцрогдоод байгаа, харин төвийн бүсэд технологийн, техникийн шинэчлэл нэлээн сайн хийгдсэн. Баруун, зүүн бүс хоцрогдоод байгаа нь 1 дүгээрт, тухайн үедээ мэдээллээс хоцрох асуудал байсан байх, 2 дугаарт аль нэг шаардлагыг нь хангаж чаддаггүй. Хөдөөгийнхөн банкны, Тариалан эрхлэгчдийг дэмжих сангийн, гадаадын зээл, тусламжийн барьцаанаас

дандаа хоцорч ирдэг. Энэ хоцрогдлыг арилгахын тулд бүсчилсэн хөгжлийн бодлого чухал хэрэгтэй. Мөн тариалангийн даатгалын асуудал, 30 гаруй жил тариаланчдыг гадаад, дотоод даатгалын байгууллага ерөөсөө тоож анхаардаггүй. Энэ хуульд 3-4 удаа шинэчлэл хийх гээд, Сангийн яам ч, Улсын Их Хурал ч оролцоод чадаагүй учраас анхаармаар байна.

Дараагийн анхаарах асуудал нь ажиллах хүчин 31,0 мянган хүнээр буурлаа гэж байна. Шинжээчийн дүгнэлтээс харахад энэ яах аргагүй бодит тоо. Энэ 31,0 мянган хүний бараг 15,0 мянга нь газар тариалангийн салбарт байгаа учраас ажиллах хүчээ бид яаж анхаарах ёстой юм. Ургац хураалт бол бүх нийтийн ажил байх ёстой учраас зөвхөн цэргийг дайчлаад, аж ахуйн нэгжүүд.../минут дуусав./

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Болсон, та яаманд ажиллаж байсан хүн юм байна тийм үү? Тэгэхээр бодлоготой холбоотой асуудлаар та саналаа бичгээр өгөхийг хүсэж байна. Бид бусад оролцогчдод боломж олгож яриулъя.

Сүхбаатар аймгийн Алтанцацал хоршооны гишүүнээс Халтар. Гээд, малчин Халтар гээд хоршооны гишүүн Л.Халтар. Уучлаарай, та 5 номер дээр суудлаа эзэлчих, одоо малчин А.Баярсайхан та 6 номер дээр сууна уу.

Дорноговь аймаг, малчин А.Баярсайхан: Бидэнд ийм сайхан боломж олгож өгсөн Байнгын хорооны дарга М.Мандхай болон Байнгын хорооны гишүүддээ баярлалаа. Би Дорноговь аймгийн Хатанбулаг сумын Сулинхээр багийн малчин, сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Төлөөлөгч хүн байна. Би хөдөө орон нутагт, мөн сүүлийн хориод жил багийн Иргэдийн Нийтийн Хурлын дарга, сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Төлөөлөгчөөр ажиллаж байгаа хүний хувьд, мөн малчин хүний хувьд орон нутагт төрөөс үзүүлж байгаа дэмжлэг хэр байдаг талаар өөрийнхөө үзэл бодлыг илэрхийлье.

Ноос, ноолуур, мах, сүүний урамшуулал 2015, 2016 оноос хойш олгогдохоо больсон. Малын вакцинжуулалт хэвийн явагдаж, энэ талаарх төрөөс барьж байгаа бодлого сайн хэрэгжиж байгаа. Малын генетикийн тухай хуультай уялдуулсан дэмжлэг Орон нутгийн хөгжлийн сантайгаа хамт 2017, 2018 оноос бас хэрэгжихээ больсон. Үүнийг онцолж байгаа нь энэ асуудал “Сор-17” дээр бас яригдаж байгаа. Малчид сүүлийн хэдэн жил уур амьсгалын өөрчлөлтөд өртөх эрсдэлээ давахын тулд фермийн буюу ашиг шим сайтай мал аж ахуй эрхлэх гэхээр бидэнд эрсдэл үүсээд байгаа юм. Эрсдэл үүсэж байгаа шалтгаан нь говийн бүс өөрөө маш их эрсдэл өндөртэй орон нутаг учраас малын тэр генетик, зохилдолгоог өөрчилж болохгүй гэдэг нь амьдрал дээр харагдаж байна. Тийм учраас энэ тал дээр төрөөс бодлогын хувьд анхаарахгүй бол орон нутагтаа суурьшсан, нутагшсан малыг өөрчилж болдоггүй юм байна гэдгийг сүүлийн хэдэн жилийн ган зудын гашуун туршлагаас мэдэрч эхэлсэн юм.

Тиймээс төрөөс Сум хөгжүүлэх сангийн зээл, Хоршоог хөгжүүлэх сангийн зээл нь 2022 оноос Хоршооны тухай хууль өөрчлөгдсөнөөр газар тариалангийн салбарт төрөөс маш их дэмжлэг үзүүлдэг ч мал аж ахуйн салбараа сүүлийн хэдэн жил хаячхаад байгаа нь биднээс гадна өнөөдрийн шинжээчдийн дүгнэлтээс харагдаж байна. Энд миний хэлэх зүйл бол, бидэнд байгаа хамгийн том нөөц бололцоо бол орон нутгийн хөгжлийн сангаараа, сум нь хурлаараа хэлэлцээд өөрөө шийдэж болж байгаа энэ төсвийг арай түлхүү тавьж өгөөд, сангаас хэрэгжүүлж байгаа төсөл, хөтөлбөрийг малчдыг малжуулах, гар аргаар ноос, ноолуур боловсруулах, эсгий,

арьс, шир боловсруулах, дайвар бүтээгдэхүүнээ үйлдвэрлэх зэрэг жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэхэд дэмжиж, холбогдох хуулиудад нь зохицуулж өгөхгүй бол мал аж ахуйн салбар чинь бидний нүдэн дээр унаад байгааг энд хэлэх нь бараг илүүц болчхоод байна. Тэгэхээр малчин бидэнд хамгийн ойрхон суваг энэ учраас Байнгын хорооны гишүүд маань анхаарч, орон нутгийн хөгжлийн сангийн төсвийг арай түлхүү тавьж өгөхөд, малчид руу чиглэсэн бодлогыг дэмжиж, хуулийн төсөл өргөн барьж, дэмжиж өгөөч гэж олон малчдын өмнөөс хэлье.

Бид хоорондоо цахимаар ярилцаад, өнөөдрийн сонсголд уул уурхайн нөлөөлөлд өртөж байгаа говийн бүсийн сумдыг би төлөөлөн оролцохоор Дорноговь аймгаас оролцож байгаа малчин хүн гэдгээ тодотгож хэлье. Анхаарал тавьсанд баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За баярлалаа. Одоо Сүхбаатар аймгийн Алтанцацрал хоршооны гишүүн Л.Халтар.

Сүхбаатар аймаг, Л.Халтар: Сайн байна уу? Намрын дунд сарын шинийн 17-ны энэ билгэт сайн өдөр монголын газар тариалангийн салбар, хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарын болон Байнгын хорооны сонсголд оролцож байгаа бүх хүмүүст баяр хүргэе. Хөдөө аж ахуйн салбар гэдэг бол маш хариуцлагатай, Монгол Улсын тусгаар тогтнол, стратегийн чухал ач холбогдолтой үйлдвэрлэл эрхэлдэг хариуцлагатай хүмүүс ажилладагаараа онцлогтой. 2008 оноос хойш хүнс, хөдөө аж ахуйн салбарт хэрэгжүүлж байгаа бодлого, шийдвэр, төсөл, хөтөлбөр зэрэг бүх зүйл амжилттай явсан. Би 27 жил газар тариалангийн салбар, хоршоог хос морьтой хөтөлж явсны хувьд төрөөс авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээнд сэтгэл хангалуун явдаг. Энэ дээр яагаад ахиц гарахгүй юм шиг харагдаад байгааг би хэлмээр санагдлаа.

1 дүгээрт, өнөөдөр төсөл, хөтөлбөр, зээл тусламж эргэх холбоогүй, хариуцлага тооцдоггүйгээс эзэндээ очиж чадахгүй байна. Зарим нь ч очиж, зарим нь очихгүй байгаад нөлөөлж байгаа хүчин зүйл бол Улсын Их Хурлын гишүүн асан ч гэх юм уу хэн нэгэн эрх мэдэлтэй хүмүүс нөлөөлдгөөс бүр эрс тэс хүмүүс тэр төсөл, хөтөлбөрийг авдагтай холбоотой байна.

2 дугаарт, өнөөдөр газар тариалангийн салбарт хамгийн тохиромжтой бүтэц бол хоршоо юм. Яагаад гэвэл хоршоо бол хамтын хөдөлмөрийн давуу талыг хоршиж, хамтарснаар бүгдээрээ үр дүн, амжилтад хүрдэг, хувь хишиг хүртдэг, бүгдээрээ үнийн зөрүү авдаг энэ хэлбэр нь Монгол Улсад хоршооны анхны суурийг тавьж өгснөөр бид нарын аж ахуй эрхлэх боломжийг олгосон гэж хоршоологч, тариаланч хүний хувьд би боддог.

3 дугаарт, банк санхүүгийн салбар дээр энэ төсөл, хөтөлбөр хүүгийн хөнгөлөлт ирээд тариаланчид, малчид, хоршоологчид зээлээ авдаг, хугацаа алдагддаг. Яагаад хугацаа алддаг гэхээр барьцаа хөрөнгө, тэр олон шалгуурыг давахын тулд, мөн хаврын тариалалт нэг л өдөр алдвал яадаг зэрэг асуудлыг ойлгодоггүй, тэгээд явсаар байгаад хугацаа алддаг. Төсөл, хөтөлбөр, тооцоогоо бариад очдог, гэтэл таны барьцаа хөрөнгө хүрэхгүй гээд төлөвлөсөн ажлаа хийж чадахгүй болдог. Энэ бол төсөл, хөтөлбөр үр дүнд хүрэхгүй байгаа нэг суурь шалтгаан юм. Бид нарт олон жилийн туршлага байна.

Дараагийн асуудал, тариаланчдын газрыг барьцаалдаг болмоор байна. Тариаланчдын газрыг эзэмшлийн газар гээд барьцаанд авдаггүй. Монголын газар гэдэг бол өдөр тутам мөнгө олж байдаг, мөн бусад хөрөнгийг барьцаанд авдаг

баймаар байна. Ингэснээр газар тариалангийн салбарт үр дүн гарах юм.

Түлш шатахуун дээр малчид бас ярьж байна. Газар тариалан эрсдэлтэй ч төрөөс эрсдэлийг нөхөөч ээ гэж гуйдаггүй хүмүүс ажилладгаараа бас онцлог байх. Манай Сүхбаатар аймаг түлшний хөнгөлөлт эдэлдэггүй шүү дээ. Өөрсдөө эрсдэлээ үүрээд л үйл ажиллагаагаа явуулдаг. Тиймээс 21 аймагт газар тариалан эрхэлж байгаа л бол цаашдаа түлшний хөнгөлөлтийн асуудалд төрийн бодлогоор арга хэмжээ аваад явах нь зөв гэж бодож байна. Ингээд дараа дараагийн хэлэлцүүлгийг сонсоод санал бодлоо илэрхийлье. Өнөөдөр улс орны хөгжлийг, тэр тусмаа хүний аманд хийдэг хамгийн хариуцлагатай хүнсийг үйлдвэрлэдэг хүмүүс бид энд хуран цуглараад хэлэлцэж байгаад үнэхээр сэтгэл хангалуун байна. Та нөхдөдөө амжилт хүсье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За баярлалаа, одоо Монголын хог хаягдлыг дахин боловсруулах үндэсний холбооны гишүүн Д.Батжаргал, та 4 номерт сууна уу.

Монголын хог хаягдлыг дахин боловсруулах үндэсний холбоо Д.Батжаргал: Өнөөдөр сонсголд оролцож байна. Сайн, муу хоёулаа л яригдаж байна. Гэтэл сайнд нь ч, мууд нь ч байхгүй нэг салбар үлдчихээд байна.

2008 он байтугай 2021 оноос хойш хог хаягдлын салбарыг ойлгодог, дэмждэг, санхүүжүүлдэг, урамшуулдаг тогтолцоо өнөөдөр монголд алга. Тэгсэн мөртөө 2021 онд Улсын Их Хурлаас баталсан “Шинэ сэргэлтийн бодлого”-ын 5 дахь үндсэн чиглэлд ногоон хөгжил, хог хаягдлын асуудлыг шийднэ, гарч байгаа хогийн 27 хувийг дахин боловсруулдаг болно гэсэн байгаа. Энэ ямар ч төсөл, хөтөлбөр, санхүүгүй бол явахгүй, хоосон лоозон болно. Тэгэхээр бид ажил хэрэгч санал тавих гэж байна. Өнөөдөр Монгол Улс мал аж ахуйн орон. Бид сая COP-17-д танилцуулсан төслөө та бүхэнд дахиж ярья.

Монгол Улс жилдээ бог, бод нийлээд 5 сая толгой мал хорогдож байгаа. Энэ био хаягдал бол монголын хөрсийг, монголын газар тариаланг дэмжих био хаягдал. Тэгэхээр 2024 онд Засгийн газраас тогтоосон тариалангийн бус 80 суманд био хаягдлыг ашиглан компост бордооны үйлдвэр байгуулъя, урамшуулал олгоё гэж ярьсан байгаа. Тэрийг үдээс хойш ярья. Одоо бидэнд ямар дэмжлэг хэрэгтэй гэхээр сумын Засаг дарга, сумын Иргэдийн Нийтийн Хурлын дарга манлайлан дэмжээд, Засгийн газраас бодлого гаргаад дэмжмээр байна. Жилдээ 15,0-20,0 мянган тонн бордоо хэрэглэж байна гэж түрүүнд ярилаа. Бид бол 100,0 мянган тонн бордоо жил бүр гаргах боломжтой. Бид энэ төслийг санаачлаад 5 үе шаттай, 8 жилийн хугацаатай эхлүүлсэн.

2032-2034 он гэхэд Монгол Улс өөрсдийн малын хог хаягдлаа тэр чигээр нь био хөрс буюу хүлэрт хөрс болгодог энэ системд ороход төрийн зүгээс, Улсын Их Хурлын гишүүд дэмжээд өгөөч гэж хүсэж байна. Байнгын хорооны даргатай сая танилцлаа. Энэ хүн дэмжээд өгөөч ээ гэж хүсэж байна. Та бүхэнд амжилт хүсье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Баярлалаа. Дараагийн үг хэлэх хүн Эдийн засгийн ухааны доктор Р.Содхүү. 5 номерын микрофоныг нээж өгье.

Эдийн засгийн ухааны доктор Р.Содхүү: Энд байгаа бүх хүмүүст, ялангуяа Байнгын хорооны гишүүд, Улсын Их Хурлын гишүүддээ санаа болохоор хэдэн

зүйлийг хэлье гэж бодож байна. Би насаараа газар тариалан гэдэг юмыг хамгаалж өдий болсон, энэ талаараа ч докторын зэргийг хамгаалахдаа “Атрын III аян” зарлах үндсэн баримт бичгийг боловсруулж, эдийн засгийн ухааны доктор хамгаалсан хүн. Тийм учраас тариалангийнхаа талаар хэлье.

Сая сайдынхаа итгэлийг, хүмүүсийн санаа бодлыг сонслоо. Ер нь манай газар тариалангийн үйлдвэрлэл их залуухан юм шүү дээ. Бид ганцхан мал аж ахуйн махан бүтээгдэхүүнтэй байсан улс. Ардын засаг тогтоод 68 жилийн дараа буюу 1959-1989 он хүртэлх гучхан жилийн дотор бид гурилтай болсон юм. Морь унаад давхиж явсан монгол залуучууд гучхан жилийн дотор трактор комбайны эзэн болж, монголчуудаа гурил, төмс, хүнсний ногоотой болгосон юм шүү дээ. Тийм учраас газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг бид хадгалж, хамгаалж явах учиртай гэдгийг хэлье.

2 дугаарт, газар тариалангийн үйлдвэрлэлд олгож байгаа дэмжлэг, урамшууллын тухай ярьж байна. Энэ асуудлаар би түүх ярина. Үндсэндээ Урамшуулал олгох тухай хуулийн төслийг би барьсан. Импортын татвар, гаднаас орж ирж байгаа гурил, хүнсний ногоонд импорт тогтоох тухай хуулийн төслийг 1997 онд би өргөн барьснаар энэ урамшуулал, дэмжлэгийн асуудал үндсэндээ анх удаа хөндөгдсөн юм. 1997 онд Мэндсайханы Энхсайхан гэдэг хүн монгол даяар импортын гаалийн татварыг тэглэж, монголчуудын өөрсдөө гаргадаг, бүтээдэг бүх юмыг 12 жил унагаасан юм шүү дээ. Тэр дунд тариалангийн салбар 2007 он хүртэл унасан. 2007 онд Санжийн Баяр гэдэг хүн “Атрын III аян” зарлаж, миний “Монгол тариа” төслийг “Атрын III аян” болгосноор монголчууд маань дахиад 276,0 мянган га эргэлтийн талбай эргэлтдээ авч, эргэлтийн талбай нь 566,0 мянга болсон юм. Өнөөдөр бид тэрний хүчинд явж байна.

Тэгэхээр газар тариалангийн үйлдвэрлэлд олгож байгаа урамшуулал, дэмжлэгийн талаар би гишүүддээ хандаж хүсмээр байна. Энэ чинь зүгээр нэг олгоод байгаа юм биш. Энэ бол Карл Маркс багшийн “ялгаварт рент” (дифференциал рент)-байхгүй юу даа. Өөрөөр хэлбэл, Монгол Улсад газар тариалангийн үйлдвэрлэл эрхлэх боломжгүй гэж 1958 онд Николай Васильевич Салматин гэдэг ОХУ-ын гавьяат агрономын ахалсан ажлын хэсгийн дүн Ю.Цэдэнбал даргад очсон. Үүнийг бид эргэж үзэхдээ “Монгол Улс бол газар тариаланд тохиромжгүй нутаг. Тийм учраас ийм газар тариа тариад, ард түмнээ тэжээж байгаа учраас урамшуулал буюу рент олгох ёстой” гэсэн хувилбараар би урамшуулал олгох хөтөлбөрийг барьж, Улсын Их Хурал урамшуулал олгох асуудлыг одоогоос 21 жилийн өмнө анхныхаа асуудлыг оруулж байсан түүхтэй юм.

Ингээд үр дүнгийн талаар би ганцхан юм хэлчихье. Үр дүн сайн, муу байгаа гэдэг дээр манай сайд сайн байгаа юм ярьж байна. Энэ үгүй шүү, газар тариалангийн үйлдвэрлэл уналттай байгаа. Яагаад унаж байна гэвэл Засгийн газар тогтворгүй байгаагаас, дэмжлэг өгчхөөд маргааш нь импортын татвар тэглэх хэж байна шүү дээ. Л.Оюун-Эрдэнэ сайд саяхан тэглэсэн, М.Энхсайхан сайд 1997 онд тэглэсэн. Дэмжлэг, урамшуулал өгсөн мөртөө Засгийн газар ийм шийдвэр гаргадаг. Ц.Идэрбат сайддаа баяр хүргэе, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн тариаланчдаасаа 100 мянган тонн улаан буудай улсын нөөцөд худалдаж авна гэж хэллээ. Би үүнд маш их баярлаж байна. Энэ бол монголын Засгийн газар зөв зам дээрээ гарч ирж байгаа юм. Газар тариалангаа авч ирнэ гэдэг бол мах, гурил хоёртойгоо байна гэсэн үг, монголчууд гурилтайгаа, хоолтойгоо байна гэсэн үг шүү. Тийм учраас өнөөдөр энд оролцож байгаа хүмүүстээ бүгдэд нь баяр хүргэе. Газар тариалангийн үйлдвэрлэл, мал аж ахуйн үйлдвэрлэл хоёроо амь шигээ хайрлаж, алган дээрээ бөмбөрүүлж амь зууж явах ёстой шүү. Хоолтой байсан цагт монголчууд

алдахгүй ээ, баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Одоо үндсэн сэдэвтэйгээ холбож яримаар байна. Сая урамшууллын асуудлыг ярилаа. Урамшууллын талаар үдээс хойш салбарын яамны танилцуулга болон шинжээчдээс урамшуулалтай холбоотой гүйцэтгэлд хийсэн дүгнэлтийг сонссоны дараа түүнд үндэслэж үг хэлэхгүй бол танилцуулга хийгдэж, дүгнэлтээ сонсоогүй байж сайдад талархал илэрхийлж ярьж байгаа нь бусад хүмүүсийг үл хүндэтгэж байна гэж харж байна. Тиймээс дараагийн үг хэлэх судлаач Ч.Батчимэг дэмжлэгтэй холбоотой асуудлаар үгээ илэрхийлээрэй. Дэгээ сахина шүү. 6 номер.

Судлаач Ч.Батчимэг: “Намрын ногоон өдрүүд”-ээс ногоогоо борлуулж арай дуусалгүй орж ирлээ. Өнөөдрийн сонсголд ер нь хөдөө аж ахуйн салбарыг яаж дэмжиж байгаа юм, юу дутагдаад байна гэдэг дээр ярьж гэж бодож ирлээ.

Өнөөдөр сайдын илтгэлээс сонсоход нэлээн сайн байна гэж, харин шинжээчийн хэлж байгаа үзүүлэлтээр бол энэ салбар унаж байна. Гэтэл одоо зах зээл дээрх бодит байдал ямар байна гэхээр бид үнийг тогтоож чадахгүй болчихжээ. Хөдөө аж ахуйн салбар бол зүгээр л дамын наймаачдын гол борлуулалтын эх үүсвэр болсон байна. Тэгэхээр бодлогын яам энэ дээр голлож ажиллаач ээ. Сая танилцуулсан тоон мэдээлэлд хөдөө аж ахуйн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж 1300, үйл ажиллагаа явуулж байгаа өрх 17,0 мянга гэж байна. Тэгвэл өрхийн аж ахуй эрхлэгчдээ яаж дэмжиж байгаа юм. Энэ асуудал сайдын бодлогын нэг зорилтот асуудал баймаар байна. Тэгэхгүй бол борлуулагчдад тариаланчид нь хөдөлмөрөө үнэлүүлдэг ийм байдал руу нэгэнт орсон, үүнийг өөрчлөх бодлого явуулж байгаач гэдгийг өрхийн тариаланчийнхаа үүднээс хэлье.

Судлаачийнхаа хувьд ярихад хөдөө аж ахуйн салбар бол далд эдийн засгийн хамгийн том салбар болсон байна. Төсвөөс 314,1 хувийн дэмжлэг авч байгаа хэдий ч татварын мэдээллээр аж ахуйн нэгжүүд чинь татварын тайлагнал болон татвар төлөлтөөрөө ямар байгааг судлаачийн зүгээс харахад хамгийн муу байдаг. Далд эдийн засгийг нөхцөлдүүлж байгаа салбар бол хөдөө аж ахуйн салбар болж байна. Энэ дээр татварынхаа албатай, нийгмийн даатгалынхаа албатай, гаалийнхаа албатай, энэ бодлогын хэмжээнд нь зөв оруулж өгөөч ээ. Яагаад ийм үг хэлж байна гэвэл би өөрөө татварын зөвлөх хийдэг. Аж ахуйн нэгжүүд, хоршоологчид зөвлөгөө авах гэж ирдэг. Гэтэл энэ дээр татварын хууль болон одоо дэмжлэг үзүүлээд байгаа хуулийн зөрөөтэй байдлаас болоод аж ахуйн нэгжүүд, өрхийн тариаланчид чинь далд эдийн засаг руу орох зайлшгүй нөхцөлд хүрээд байна. Бодлогын уялдаа алдагдсан байна. Тэгэхээр төрийн байгууллагууд бодлогоо хоорондоо уялдуулж, аж ахуйн нэгж, иргэддээ хүндрэлгүй байдлаар шийдэх гарц гаргалгаа энэ сонсголын үр дүнгээс харагдах болов уу гэж бодож, найдаж ирсэн юм. За баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За баярлалаа. Дараагийн үг хэлэх хүн “Хил хязгааргүй алхам” ТББ-аас Н.Баярсайхан, дараа нь “Бахархал хүнс” үйлдвэрлэл эрхлэгч У.Ганцэцэг бэлдэж байгаарай.

“Хил хязгааргүй алхам” ТББ-аас Н.Баярсайхан: Юуны өмнө олон жилийн түүхийг сөхөж ярьж байгаа нь чухал байна. Мөн Байнгын хороо болон энэ санаачилгыг гаргасан М.Мандхай гишүүнд талархъя.

Илтгэлүүдийг сонсоод нэг зүйл анзаарагдсан нь мал аж ахуйн салбарын дэмжлэгийн талаар маш бүдэг яригдлаа гэж бодож байна. Яамны мал аж ахуйн

асуудал хариуцсан газраас илтгэл, мэдээлэл хийсэн бол илүү ач холбогдолтой байхаар байлаа. Өөрөөр хэлбэл энэ мэдээлэл хангалтгүй байлаа гэж хэлмээр байна. Сайдын хувьд мал аж ахуйн салбарын талаар дутуу буюу ерөнхий мэдээлэл хийсэн учраас телевизээр үзэж байгаа хүмүүс, зааланд оролцож байгаа хүмүүс тодорхой санал хэлэхэд хязгаарлагдмал болгож байна л даа. Тухайлбал, хэдэн малчинд хэдий хэмжээний зээл өгсөн гэдгээс илүүтэй ямар малчинд өгсөн юм, малчин өрхөд хэд нь очсон юм, залуу малчид, эмэгтэй болон өрх толгойлсон малчид, уул уурхайн нөлөөллийн бүсийн малчинд, анх удаа мал маллаж байгаа хүнд хэд очсон юм гэдэг байдлаар мэдээллийг илүү задаргаатайгаар ил болгох хэрэгтэй байна. Цаашдаа ч дэмжлэг, урамшуулал, зээл тусламж ч бай ямарваа мэдээллийг ийм задаргаатайгаар, дүн шинжилгээ хийж болохуйцаар нээлттэй болгох шаардлагатай гэдэг саналыг хэлье.

2 дугаарт, малчдыг нэг цонхоор харж болохгүй. Малчин бүр өөр өөр онцлог нөхцөл, эрсдэлтэй байдалд амьдарч байна. Ялангуяа говийн бүсийн малчид, тэр дотроо уул уурхайн нөлөөллийн бүсийн малчид ган, зудын эрсдэлээс гадна хүний хүчин зүйлийн үйл ажиллагааны эрсдэлд амьдарч байна. Ялангуяа бэлчээрийн талбай нь тасалдаж, усны хүртээмж нь буурч, нүүдлийн зам нь хаагдаж байна. Ийм тохиолдолд ердийн малчин гэсэн нэг ангилалд оруулж болохооргүй цаг үе ирчихсэн байгаа гэдгийг зөвшөөрөх хэрэгтэй. Ийм учраас “эрсдэл хүлээж буй эрх эзэмшигчид” гэдэг үүднээс харж, тэдэнд төрийн шууд болон шууд бус ямар дэмжлэг хэрэгтэй вэ гэдгийг тусад нь харах ийм цаг үе ирсэн гэдгийг салбарын яам анхаарч, цаашдаа дэмжлэгийг тусад нь гаргаж ирэх хэрэгтэй байна.

3 дугаарт, цаашид төрийн дэмжлэгийн талаар малчин өрхийн хүртээмжийн аудит гэж хийх хэрэгтэй юм байна. Энэ дээр нийт мэдээлэл өгөх төрийн байгууллагуудаас 63 хувь нь мэдээллээ өгсөн, 27 хувь нь мэдээллээ өгөөгүй байгаа учраас шинжээчийн дүгнэлт ч гэсэн иж бүрэн биш байгаа байх. Тийм учраас цаашид энэ асуудлаараа үргэлжлүүлэн ажиллахыг хүсэж байна. Энэ дээр иргэний нийгмийн оролцоог хангаж, малчдынхаа оролцоог хангасан хөндлөнгийн аудит хийх санаачилгыг дэмжиж өгөхийг хүсэж байна. Бичгээр саналаа хүргүүлье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Баярлалаа. У.Ганцэцэг 5 номерын микрофон.

“Бахархал хүнс” үйлдвэр, У.Ганцэцэг: Сайн байцгаана уу? Та бүхэнд өдрийн мэнд хүргэе. Би газар тариалангийн салбарт 2020 оноос хойш хүнсний үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа эмэгтэй байгаа. Би Сүхбаатар дүүргийн жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдийн холбооны үүсгэн байгуулагч, бас гүйцэтгэх захиралтайгаа ирсэн. Би гурил, гурилан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа хүний хувьд энэ талаас ярьж гэж бодсон юм. Энэ танхимд Улсын Их Хурлын 29 гишүүнээс 17 гишүүн байна гэсэн боловч байхгүй байна. Энд байгаа хүмүүс маш их цаг зав гаргаад үгээ хэлэх гээд ирчихсэн байгаа учраас Улсын Их Хурлын гишүүдийг энэ танхимд орж ирж суугаач ээ гэж хэлье.

2 дугаарт, энэ маш их татаастай зээл. Шинжээчийн дүгнэлттэй бараг санал нийлж байна. Сайд маань болохоор 80 хувиар газар тариалангийн юу нэмэгдсэн гээд бодож байна. Хүнс үйлдвэрлэж байгаа хүний хувьд харахад энэ бол ченжүүдийн гараар явж байна. Яагаад гэвэл 2021 оны 9 дүгээр сарын 14-ний өдөр гурил, гурилан бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх анхдагч түүхий эд болох гурилын үнэ нэмэгдсэн. 10 дугаар сард дахин нэмэгдсэн, 11 дүгээр сарын 30-нд бүүр их нэмэгдсэн. Тухайн үед Улсын Их Хурлын гишүүн Хассуурийн Ганхуяг гурил, гурилан

бүтээгдэхүүний үнэ зах зээлийн үнээс хэчнээн дахиад нэмэгдэж байгааг бүр хувиар илэрхийлээд ярьж байсан. Төр татаас өгөхдөө хэрэглэгчид очиж байгаа гурил, гурилан бүтээгдэхүүний үнэ, өөрөөр хэлбэл түүхий эд, бараа материал хямдхан байх тусмаа л хэрэглэгчдийн гар дээр маш хямд үнээр бүтсэн бүтээгдэхүүн очно гэж тооцож байгаа. Гэтэл ерөөсөө тийм юм байхгүй. Төр хөнгөлөлттэй зээл, хүү багатай зээл ч гэнэ үү ямар нэг дэмжлэг олгодог, гэхдээ энэ үнэгүй мөнгө ерөөсөө биш.

Би гурил үйлдвэрлэдэг компанийн урилгаар нэг арга хэмжээнд очиход 70-80 хүн хүлээн авалтад ирсэн байсан. Тэдний 10 хувь нь над шиг ийм бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж зах зээлд нийлүүлдэг хүмүүс, үлдсэн нь дандаа газар тариалан эрхэлдэг хүмүүс байсан. Би тэр хүмүүсээс яагаад энэ арга хэмжээн дээр ирсэн талаар асуусан. Сая шинжээчийн дүгнэлт дээр гарч байна. Энэ мөшгөх систем нь ямар байдаг юм бэ? Энэ татаастай зээлийг авчхаад энэ хүмүүс автомашины бизнес рүү орсон байна. Газар тариаландаа маш бага хувиар оруулаад, зорилтот зах зээл дээр орох мөнгөө тэр лүүгээ чиглүүлэхгүй барилгын бизнес рүү орсон байна гэж байгаа юм. Тэрийг яаж мэдэж байгаа гэвэл газар тариалан эрхлэгч нар өөрсдөө “эд нар автомашин ингээд бэлэгт тавьчихсан, бид нарт будаагаа өгөхөд нөгөө “банк хүний хаусыг амбаар гэж хардаг” гэдэг шиг бид нарын будааг хамгийн муу сорт гэх мэтээр муулж байгаад авдаг. Тийм учраас бид авлагатай үлдчихсэн. Маш их хэмжээний будааг гурилын үйлдвэрүүдэд нийлүүлсэн учраас тэрийгээ авах гээд, авлагатай үлдчихсэн байдаг. Түүнд зориулсан ийм өдөрлөг хийж байна гэж байгаа.

Энэ юуг харуулж байна гэвэл өгч байгаа татаас, урамшуулал чинь зөв хүндээ, зорилтот зах зээл дээрээ яг эргэлдэж байна уу гэдгийг та нар хянах ёстой байх гэж бодож байна.

3 дугаарт, энэ зээл тусламжийг ямар нэгэн байдлаар хүний нөөцгүй буюу ямар нэгэн байдлаар ажлын байр нь тодорхойгүй хүмүүст, ялангуяа анхдагч бизнес хийж байгаа хүмүүст битгий өгөөч ээ. Энэ үйлдвэрлэлээ 3, 5, 10 жил хийчихсэн хүмүүст зээл тусламжаа өгөөч. Тэгэхгүй бол гарааны, бичил бизнес нь ч мэдэгдэхгүй, жижиг, дунд үйлдвэрлэлээ ч мэдэхгүй хүмүүс энэ зээл, урамшууллуудад хамрагдаад байдаг, төр засаг дэмжээд байдаг. Тодорхой хугацаанд хэвийн үйл ажиллагаа явуулж байгаа хүмүүст төрийн дэмжлэг авсан нөгөө хүмүүс чинь зах зээл дээр ороод ирэнгүүт зах зээлийг тэлэх ямар ч сонголтгүй болоод, үнийг унагаагаад байдаг. Дараа нь нөгөө хүмүүс чинь зогсчихдог, баахан тоног төхөөрөмж, ажлын байр хэрэггүй үлдчихдэг, хэвийн үйл ажиллагаа явуулж байсан хүмүүст маш их хохирол учирч байгаа. Тийм учраас зээл, тусламжаа эргэж хараач ээ гэж бодож байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Баярлалаа. Жижиг, дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдээс өөр төлөөлөл хандаагүй байх шиг байна. У.Ганцэцэгт баярлалаа. Одоо Булган аймгийн Рашаант сумын малчин Ц.Бийбат, 1 номерт.

Булган аймаг, малчин Ц.Бийбат: Сонсгол даргалагч М.Мандхай гишүүн болон Улсын Их Хурлын гишүүд, хүрэлцэн ирсэн бүх хүмүүсийн энэ өдрийн амар амгаланг эрж байна.

Бид оногдсон энэ түүхэн цагт үнэнээ ярих хэрэгтэй. Тэгэхээр энд болж бүтэж байгаа гээд байна, үгүй байхгүй юу. Энэ салбар чинь уначихсан. Тэгэхээр энэ зээл хөтөлбөр эзэндээ очоогүй, гарсан мөнгө бол хангалттай, мөнгөний тоотой түрүүн танилцаад өнгөрлөө. Ер нь дандаа танилцуулгын чанартай, уянгын юм яваад байна. Одоо гарсан мөнгөө ямар эзэнд очоод, ямар үр дүнтэй байна гэдгийг л ярья.

Тэгэхээр энэ ерөөсөө тэр эзэн эзэндээ очоогүй, би сал аж ахуйн салбарын малчдыг төлөөлж байна. Тэр малчдад энэ дэмжлэг чинь очоогүй. Тэр байтугай малчин би хотоо харлуулаад аянга цохионд цохиулаад байхдаа нэг ч төгрөгийн дэмжлэг авч чаддаггүй, ийм л салбар байхгүй юу. Тэр олон их наяд төгрөгийг хэн авсан, одоо ямар хэмжээнд байна. Энэ ерөөсөө Хөгжлийн банк, Боловсролын сангийн зээлтэй яг адилхан танил талаараа, тэр яамдууд нь, дарга нар нь, Сангийн аж ахуйн дарга нар нь, газрын мэргэжилтнүүд нь орчихсон олон мянган га газрыг эзэмшээд тариалангаа тарьж чаддаггүй ийм л нөхцөл байдаг юм. Одоо бид энэ салбараа үнэн зөвөөр нь явуулъя гэж байгаа бол бодитоор нь ярих хэрэгтэй. Улсын баатар Бат-Үүл Сэлэнгэд олон мянган га газартай, тэр хүн тариалангаа тарьж байна уу гээд л үзэх ёстой байхгүй юу.

Тэгэхээр хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар дээр бүртгэлийн сан явуулах ёстой. Авсан зээлүүд дээр аудит хийж, ямар улсуудад олгосон байна шалгах ёстой. Авсан зээл хангалттай ч үр дүн тийм ч хангалттай биш байхгүй юу. Нэг хүн олон авдаг, төрөөр мөнхийн тэжээлгэдэг бизнесменүүд салбар салбарт байгаа, бүх салбар адилхан мафижчихсан. Одоо бид үүнийгээ хэнээс ч айж ичихгүй ярьж байж энэ салбараа аврах уу, эсхүл нөгөө эдийн засгийн эрх чөлөөний дагуу хөдөө аж ахуйн салбар, бэлчээр малчингүй болох уу гэдэг түүхэн цаг үе байгаа шүү дээ. Тиймээс нүүр нүүрээ харж байгаад оногдсон цаг дээрээ яг бодит юмаа ярья. Битгий худлаа хоосон тоо яриад бай. Өчигдөрхөн ногоон өдрүүд яваад өнгөрлөө. Нэг өдөр нь нийслэлийн хаалттай өдөр болоод юмаа зарж чадахгүй байна, одоо хаагдах гээд гэж байна. Энэ мэтчилэн асуудлаа бодит үнэнээр нь яривал эрүүлжээд явах болохоос худлаа нэг юм болоод өнгөрвөл үр дүнгээ өгөхгүй ээ. Сонсгол даргалагч бол энэний талаар их явсан, мэдээллээ тавьсан. Бид мэдээллийг нь авсан. Харин мэдээлэл гаргаж өгөх ёстой шат шатанд гаргаж өгөөгүй. Ингэж том толгойлж данхайж байна гэдэг чинь бизнес, улс төрийн бүлэглэл ард нь байна гэдгийн баталгаа байхгүй юу. Тэгэхээр одоо бодит зүйл дээрээ нүүр тулаад энэ салбараа аваръя.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Малчин Ц.Бийбатад баярлалаа. Би энэ дээр тодруулга хэлье. Манай оролцогчдоос бас саналууд хэлж байна. Шинжээчдийн ирүүлсэн тайлан дээр бас дурдсан, би танилцуулгадаа ч дурдсан.

Шинжилгээ хийхэд сүүлийн 18 жилийн хугацаанд олгогдсон бүх дэмжлэг, урамшуулал, зээлийн татаастай холбоотой Сайдын тушаал, шийдвэр, салбарын сайдын ирүүлсэн мэдээлэл, үр дүнг тооцсон, хэмжих үзүүлэлт гээд бүх нарийн мэдээллийг хавсралтын дагуу нэхсэн боловч шинжилгээ хийх түвшний, дүгнэлт гаргах материал харамсалтай нь бидэнд 63 хувийн шаардсан баримт материалыг ирүүлээгүй байгаа. Тэгэхлээр шинжээч нар үндсэндээ нийт мэдээллийн дөнгөж 37 хувь дээр маш хязгаарлагдмал хүрээнд шинжилгээ хийж ажилласан учраас хязгаарлагдмал хүрээнд шинжилгээ хийсэн дүгнэлтийг танилцуулж байна. Гэхдээ энэ дүгнэлт бол цаанаа тоо баримттай, аж ахуйн нэгжийн мэдээлэлтэй, татвар төлөлт, зээлийн гэрээ, нийгмийн даатгал дээр бодитой ажлын байрыг нэмэгдүүлсэн эсэх гээд маш олон мэдээллүүдийг бид холбогдох байгууллагуудаас удаа дараа нэхсэний үндсэн дээр ирүүлсэн баримт бичигт үндэслэсэн дүн шинжилгээ гэдгийг онцолж хэлэх нь зүйтэй байна.

Ингээд оролцогчдын үгийг хүлээж авч дууслаа. Одоо хөтөлбөр ёсоор Улсын Их Хурлын гишүүд одоо нэрсээ өгнө. Улсын Их Хурлын гишүүд холбогдох төрийн байгууллага, албан тушаалтан болон сонсголд оролцогчоос 10 минутад багтаан

асуулт асууж, хариулт авна. За гишүүд нэрсээ өгнө үү? Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний микрофоныг нээе.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ: Би шинжээч нараас асуумаар байна. Шаардсан бичиг баримтын 63 хувийн хариу ирүүлээгүй гээд өөрсдөө тараасан. Өнөөдрийн сонсголд маш олон оролцогч нар маань хөдөө орон нутгаас хүртэл ирчихсэн байгаа. Тэгэхээр 63 хувийн материал ирүүлээгүй байхад энэ сонсгол үр дүнтэй болох юм уу гэдгийг шинжээч нараас асууя.

2 дугаарт, ирүүлээгүй жагсаалт дотор ихэвчлэн үндэсний хөтөлбөрүүд байна. Дийлэнх үндэсний хөтөлбөрүүд нь огт материал ирүүлээгүй. Үүнийг би шинжээч нараас асуумаар байна. Энд Байнгын хорооны ахлах зөвлөхийн тайлбарлаж байгаагаар материал ирүүлсэн, гэхдээ шаардлага хангаагүй гэдэг юм ярьж байна. Энэ шаардлага хангаагүй материал ирүүлсэн, ерөнхий хяналтын сонсголд шаардсан материалыг ирүүлээгүй, санаатайгаар гацааж байгаа төрийн албан хаагчдад ямар арга хэмжээ авах юм гэдгийг бас асуумаар байна. Маш олон хүний хөдөлмөр, цаг завь зарж өнгөрсөн 7 дугаар сараас хойш ажилласан байхгүй юу. Хаврын ээлжит чуулган хаахад энэ асуудлыг бид шийдээд, ажлын хэсгийг нь гаргаж өгөөд, ажиллах боломжоор нь хангачхаад 7 сар бүтэн, 8 сар бүтэн, 9 сарын 28-ны өдөр хүртэл ажиллаж байгаа юм. Төрийн албан хаагчид яагаад ийм хариуцлагагүй ажилладаг юм бэ? Эсвэл тэр хулгай, луйвраа нуух гээд байдаг юм уу?

Та нарын гаргаж тавьсан энэ мэдээлэл чинь өөрөө маш ноцтой асуудлууд агуулж байна шүү дээ. Улаан буудайн урамшууллын материалыг хуурамчаар үйлдэж 30 аж ахуйн нэгж 562 сая 200 мянган төгрөг авчихсан байна, 562 сая 200 мянган төгрөгийг хуурамчаар материал бүрдүүлж шүү. Энэ 30 аж ахуйн нэгж дураараа материал бүрдүүлээд авчихсан гэж би бодохгүй байна. Энэ мэдээлэлд ойр, эрх мэдэл албан тушаалд ойр нөхдийн

хийж байгаа ажил. Хэн энийг өгсөн бэ? Магадгүй тэр нь өөрөө энэ шаардсан материал өгөөгүй 63 хувь дотор явж байгаа байхгүй юу, өгөхөөр илэрчих гээд.

Тэгэхээр шинжээч нараас шаардсан материалын 63 хувь нь хариу ирүүлээгүй, сонсгол ийм хэмжээнд явж болох юм уу? Энэ сонсголоос гарах үр дүн Улсын Их Хурал руу орно, тодорхой чиглэлийг Засгийн газарт өгнө, тодорхой албан тушаалтнуудын хариуцлагын асуудал хөндөгдөж, Эрүүгийн болон Зөрчлийн хуулиар хууль хяналтын байгууллагуудад асуудал шилжинэ. Үүнийг шинжээч нарын зөвхөн “шаардсан материал, баримт бичгийн 63 хувь нь ирүүлээгүй” гэдгээр хийж байгаа гэдгийг сонсголын эхэнд бид нар ярих ёстой гэж би бодож байна. Яагаад гэвэл ихэнх үндэсний хөтөлбөрүүд энэ дотор байгаа учраас.

2 дугаарт, сонсгол зохион байгуулагч нараас энэ албан тушаалтнуудад ямар хариуцлагын арга хэмжээ авах юм бэ? Энэ албан тушаалтнуудад заавал хариуцлагын арга хэмжээ авах ёстой, энэ албан тушаалтнуудыг ажлаас нь шууд чөлөөлөх ёстой, би тэгж үзэж байна. Энэ дээр би хариулт авмаар байна. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Эхлээд шинжээч нар эхний асуултад хариулъя. Хязгаарлагдмал мэдээллийн хүрээнд сонсголын дүн шинжилгээ хийсэн, ямар мэдээллүүд дээр түшиглэж энэ сонсголын дүгнэлтийг гаргасан талаар оролцогчид болон Улсын Их Хурлын гишүүдэд танилцуулна уу.

Шинжээч: Шинжээч гишүүний асуултад хариулъя. Нийт 16 үндэсний

хөтөлбөрийн гол холбогдох материалуудыг огт ирүүлээгүй байгаа. Тэндээс хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийсэн, эсвэл тухайн үндэсний хөтөлбөртэй холбоотой танилцуулгыг л зөвхөн ирүүлсэн. Тэр хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийсэн, бодит гарсан дүнг баталгаажуулах гол бусад материалуудыг огт ирүүлээгүй. Таван үндэсний хөтөлбөрийн материалыг ирүүлсэн. Гэхдээ тэр нь шинжилгээ хийхэд нэлээн төвөгтэй, зарим материалууд дутуу байсныг шинжээч нар ажиллаж ирсэн материалын хүрээнд дүгнэлтээ гаргасан. Мөн холбогдох арга хэмжээнүүд 7 арга хэмжээ байгаа. 7 арга хэмжээний материалыг ирүүлсэн, түүн дээр шинжээч нар ажиллаад холбогдох дүгнэлтүүдийг гаргасан. Мөн хөндлөнгийн байгууллагуудын хараат бус дүгнэлтүүдийг бид бас авч ашигласан. Түүгээр дамжуулаад дүгнэлтээ гаргасан. Нэгэнт хуульд заасан хүрээнд шинжээч ажиллаж, дүгнэлт гаргах учраас яг ирүүлсэн баримтын хүрээнд бид дүн шинжилгээ хийгээд, дүгнэлтүүдээ гаргасан. Хуульд материал ирүүлээгүй бол Төрийн албаны тухай хууль, бусад хуулиуд дээр хариуцлагын асуудал байгаа. Тэр хариуцлагын асуудал бол шинжээч нарын бүрэн эрхийн асуудал биш учраас бид зөвхөн дүгнэлтээ гаргаж тавьсан.

Сонсгол даргалагч: Шинжээч нар дутуу хариулаад байна. Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний тодорхой асуусан асуулт бол үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд зөрчлүүдийг дурдсан байгаа. Тэгэхээр энэ үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд саяын хэлсэн зөрчлүүд нь ямар тайлан дээрээс, ямар тодорхой хяналт шалгалтын хүрээнд хийгдсэн ажлын тайлангуудыг үндэслэсэн бэ? Ямар ямар байгууллагуудын мэдээлэл, тайлангуудыг үндэслэж хийсэн гэдгийгээ тодорхой хэлмээр байна. Шинжээч нар ерөнхий, бөөрөнхийлж хариулахгүй шүү. Шинжээч нар бэлдэж байх зуур би саяын хариуцлага тооцохтой холбоотой хуулийн заалтыг уншиж өгье.

Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.30-д "...Улсын Их Хурлын хяналтын сонсголд ... худал мэдээлэл ирүүлсэн, танилцуулсан, мэдээллийг санаатайгаар нуун дарагдуулсан нийтийн албан тушаалтанд Төрийн албаны тухай хуулийн 32.8-д заасан хариуцлага хүлээлгэнэ." гэж, Төрийн албаны тухай хуулийн 32 дугаар зүйлийн 32.8-д "Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21.28, 21.30-д заасан асуудлаар худал мэдээлэл өгсөн, бодит мэдээллийг нуун дарагдуулсан, худал мэдээлэл бичиж хүргүүлсэн нь тогтоогдвол буруутай албан тушаалтныг үүрэгт ажлаас нь чөлөөлнө." гэсэн хуулийн заалттай байгаа. Тэгэхээр бид нар энэ мэдээллийг Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.26-д "Энэ хуулийн 21.24-т заасан холбогдох албан тушаалтан худал мэдээлэл өгсөн, танилцуулсан гэж үзвэл гишүүн хуралдаан даргалагчид санал гаргаснаар Тамгын газар, Үндэсний аудитын газар, Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Үндэсний статистикийн хороо, Төрийн албаны зөвлөл, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл тухайн мэдээллийн үнэн зөв, бодит эсэхийг ажлын 5 өдрийн дотор хянаж, дүгнэлт гаргана." гэсэн байгаа.

Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн нэмэлт тодруулга.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ: За баярлалаа. Монгол Улс мөнгөгүй биш мөнгөтэй байна. 2011-2018 онд Тариалан дэмжих сан 96,8 тэрбум төгрөгийн өр, авлага, зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зөрчил, Мал хамгаалах сан 2011-2018 онд 28,3 тэрбум төгрөгийн өр, авлага, зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зөрчил, Хөдөө аж ахуйн корпорац 2019-2025 онд 627,2 тэрбум төгрөгийн авлага, өглөг баталгаажуулаагүй болон чанаргүй авлага хуримтлагдсан.

Нэгдүгээрт, энэ сонсгол үр дүнтэй болох эсэх талаар шинжээчдээс тодруулмаар байна. Хоёрдугаарт, ирүүлээгүй материалын жагсаалтад үндэсний хэмжээний хөтөлбөрүүдийн материал дийлэнх хувийг эзэлж

байна. Тухайлбал, үндэсний хөтөлбөрүүдийн ихэнх нь шаардсан материалыг огт ирүүлээгүй байна.

Байнгын хорооны ахлах зөвлөхийн тайлбарласнаар зарим байгууллага материалаа ирүүлсэн боловч шаардлага хангаагүй гэж байна. Тэгвэл шаардлагатай материалыг бүрэн ирүүлээгүй, эсхүл шаардлага хангаагүй материал ирүүлсэн, улмаар ерөнхий хяналтын сонголд шаардлагатай мэдээллийг өгөх ажиллагааг санаатайгаар гацааж байгаа төрийн албан хаагчдад ямар хариуцлага тооцох вэ гэдгийг тодруулмаар байна.

Энэ асуудлаар олон хүний хөдөлмөр, цаг хугацаа зарцуулагдсан. Өнгөрсөн 7 дугаар сараас хойш ажиллаж, хаврын чуулганыг хаах үед энэ асуудлыг шийдвэрлэж, ажлын хэсгийг байгуулан ажиллах боломжийг бүрдүүлсэн. Үүнээс хойш 7 дугаар сар, бүтэн наймдугаар сар, есдүгээр сарын 28-ны өдөр хүртэл ажилласан байна.

Гэтэл яагаад ийм хариуцлагагүй нөхцөл байдал үүсэж байна вэ? Төрийн албан хаагчид яагаад шаардсан материалыг бүрэн гаргаж өгөхгүй байна вэ? Эсхүл зөрчил, дутагдлаа нуух зорилгоор материалыг өгөхөөс зайлсхийж байгаа эсэхийг тодруулах шаардлагатай байна.

Та бүхний танилцуулсан мэдээлэл өөрөө маш ноцтой асуудлуудыг агуулж байна. Тухайлбал, улаан буудайн урамшуулалтай холбоотой материалыг хуурамчаар бүрдүүлж, 30 аж ахуйн нэгж 562,2 сая төгрөг авсан гэх мэдээлэл байна. Эдгээр 30 аж ахуйн нэгж дангаараа дур мэдэн материал бүрдүүлж, ийм хэмжээний хөрөнгө авсан гэж үзэхэд эргэлзээтэй байна.

Энэ мэдээлэлтэй холбоотой, эрх мэдэл болон албан тушаалд ойр хүмүүсийн оролцоо байгаа эсэх, хэн ийм боломжийг бүрдүүлсэн эсэхийг шалгах шаардлагатай. Магадгүй ийм мэдээлэл илэрч болзошгүй учраас шаардсан материалыг ирүүлээгүй байгууллага, албан тушаалтнуудын дунд байгаа эсэхийг ч тодруулах хэрэгтэй.

Тиймээс нэгдүгээрт, шаардсан материалын 63 хувь нь ирүүлээгүй нөхцөлд энэ ерөнхий хяналтын сонголыг ямар хэмжээнд, ямар үндэслэлээр явуулах боломжтой вэ гэдгийг шинжээчдээс асуумаар байна. Энэ сонголын үр дүн Улсын Их Хуралд хүрнэ. Үүний үндсэн дээр Засгийн газарт тодорхой чиглэл өгч, тодорхой албан тушаалтнуудын хариуцлагын асуудлыг хөндөж, шаардлагатай тохиолдолд эрүүгийн болон зөрчлийн хууль тогтоомжийн дагуу холбогдох байгууллагад шилжүүлэх асуудал яригдана.

Гэтэл эдгээр дүгнэлт нь шаардсан материалын 63 хувь ирүүлээгүй нөхцөлд гарч байгаа учраас сонголын эхэнд энэ асуудлыг тодорхой болгох шаардлагатай гэж үзэж байна. Ялангуяа дийлэнх үндэсний хөтөлбөрийн материал бүрэн ирээгүй байгаа нь чухал асуудал юм.

Хоёрдугаарт, сонгол зохион байгуулагчдаас шаардсан материалыг ирүүлээгүй, эсхүл шаардлага хангаагүй материал ирүүлсэн албан тушаалтнуудад ямар хариуцлага тооцох вэ гэдгийг тодорхой асуумаар байна. Миний хувьд шаардлагатай материал ирүүлээгүй, хуульд заасан үүргээ биелүүлээгүй албан тушаалтнуудад хариуцлага тооцох ёстой гэж үзэж байна. Шаардлагатай тохиолдолд албан тушаалаас нь чөлөөлөх асуудлыг ч авч үзэх

шаардлагатай. Энэ хоёр асуудлаар тодорхой хариулт авмаар байна. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Эхлээд шинжээчид эхний асуултад хариулна уу. Хязгаарлагдмал мэдээллийн хүрээнд шинжээчид дүн шинжилгээ хийсэн бол ямар мэдээлэл, ямар эх сурвалжид түшиглэн сонсголын дүгнэлтээ боловсруулсан талаар оролцогчид болон Улсын Их Хурлын гишүүдэд тодорхой танилцуулна уу.

Шинжээч: Нийт 16 үндэсний хөтөлбөрийн яг гол холбогдох материалуудыг бол огт ирүүлээгүй байж байгаа. Тэндээс хяналт, шинжилгээ, үнэлгээ хийсэн, эсвэл тухайн үндэсний хөтөлбөртэй холбоотой танилцуулгыг л зөвхөн ирүүлсэн байж байгаа. Тэгээд одоо тэр хяналт, шинжилгээ үнэлгээ хийсэн бодит гарсан дүнг одоо баталгаажуулах гол бусад материалуудыг огт ирүүлээгүй байж байгаа. 5 үндэсний хөтөлбөрийн материалыг ирүүлсэн. Гэхдээ тэд нар нь бол шинжилгээ хийхэд нэлээн төвөгтэй зарим материалууд дутуу байсан ийм нөхцөлд шинжээч нар ажиллаж ирсэн.

Ирүүлсэн материалын хүрээнд бол дүгнэлтээ гаргасан. Мөн холбогдох арга хэмжээнүүд 7 арга хэмжээний материалыг ирүүлсэн тэр нь дээрээ шинжээч нар ажиллаад холбогдох дүгнэлтүүдийг гаргасан байгаа. Мөн хөндлөнгийн байгууллагуудын хараат бус дүгнэлтүүдийг бид нар бас авч ашигласан. Түүгээрээ дамжуулаад дүгнэлт гаргасан. Нэгэнт хуульд заасан хүрээнд шинжээч ажиллаж дүгнэлт гаргах учраас яг ирүүлсэн баримтын хүрээнд материал ирүүлээгүй байгаа юм. Төрийн албаны тухай хууль бусад хуулиуд дээр хариуцлагын асуудал байгаа. Тэр хариуцлагын асуудлыг шинжээч нарын бүрэн эрхийн асуудал бол биш учраас бид нар зөвхөн дүгнэлтээ гаргаад энэ хүрээнд бид нар дүн шинжилгээ хийгээд дүгнэлтүүдээ гаргасан байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Мөн шинжээчдийн хариулт дутуу байна. Ялангуяа Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний тодорхой асуусан үндэсний хөтөлбөрүүдийн хүрээнд гарсан зөрчил, дутагдлыг ямар тайлан, ямар хянан шалгалтын ажлын үр дүн, ямар байгууллагын мэдээлэлд үндэслэн тогтоосон талаар тодорхой тайлбарлана уу.

Ерөнхий байдлаар хариулахгүй, үндэсний хөтөлбөр тус бүрийн хүрээнд ямар мэдээлэл, ямар тайланг үндэслэснийг тодорхой хэлнэ үү. Шинжээчид бэлтгэж байх хооронд хариуцлагын асуудалтай холбоотой хуулийн зохицуулалтыг уншиж танилцуулъя.

Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21.30-д Улсын Их Хурлын хяналтын сонсголд худал мэдээлэл ирүүлсэн, танилцуулсан, мэдээллийг санаатайгаар нуун дарагдуулсан нийтийн албан тушаалтанд Төрийн албаны тухай хуулийн 32.8-д заасан хариуцлагыг хүлээлгэнэ гэж заасан.

Төрийн албаны тухай хуулийн 32.8-д холбогдох хуульд заасан асуудлаар худал мэдээлэл өгсөн, бодит мэдээллийг нуун дарагдуулсан, худал мэдээлэл бичиж хүргүүлсэн нь тогтоогдсон тохиолдолд буруутай албан тушаалтныг үүрэгт ажлаас нь чөлөөлөхөөр заасан.

Мөн Монгол Улсын Их Хурлын тухай хуулийн 21.26-д холбогдох албан тушаалтан худал мэдээлэл өгсөн, танилцуулсан гэж үзвэл гишүүн хуралдаан даргалагчид санал гаргах бөгөөд холбогдох байгууллагууд тухайн

мэдээллийн үнэн зөв, бодит эсэхийг ажлын таван өдрийн дотор хянаж, дүгнэлт гаргахаар зохицуулсан байна. Иймээс шаардсан материалыг ирүүлээгүй болон ирүүлсэн материалын үнэн зөв, бүрэн байдлыг тус тусад нь тодорхой болгох шаардлагатай. Энэ хуулийн 21.24-т заасан холбогдох албан тушаалтан худал мэдээлэл өгсөн танилцуулсан гэж үзвэл гишүүн, хуралдаан даргалагчид санал гаргаснаар Тамгын газар, Үндэсний аудитын газар, Хүний эрхийн комисс, Үндэсний статистикийн хороо, Төрийн албаны зөвлөл, Төсвийн тогтвортой байдлын зөвлөл тухайн мэдээллийн үнэн зөв бодит эсэхийг ажлын 5 өдрийн дотор хянаж дүгнэлт гаргахаар байгаа. Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн нэмэлт тодруулга.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ: Монгол Улс мөнгөгүй биш, тодорхой хэмжээний хөрөнгийг салбарын дэмжлэгт зарцуулж ирсэн байна. Тухайлбал, 2011-2018 онд Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сангийн 96,8 тэрбум төгрөгийн өр, авлага, зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зөрчил; 2011-2018 онд Мал хамгаалах сангийн 28,3 тэрбум төгрөгийн өр, авлага, зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зөрчил; 2019-2025 онд Хөдөө аж ахуйн корпорацын 627,2 тэрбум төгрөгийн авлага, өглөг, баталгаажаагүй болон чанаргүй авлага хуримтлагдсан гэх мэдээлэл гарсан байна.

Үүнээс 80,8 тэрбум төгрөг нь бодлого, шийдвэрээс үүссэн, 38,1 тэрбум төгрөг нь ханшийн алдагдалтай холбоотой, 359,7 тэрбум төгрөг нь зээл олголт, гэрээний хэрэгжилт, эргэн төлөлт хангалтгүй байсантай холбоотой гэх мэдээлэл байна. Мөн аудитын үнэлгээгээр зарим жилд байгууллагуудын үйл ажиллагаа “муу”, “ноцтой”, “маш муу” гэсэн үнэлгээ авсан байна. Иймд холбогдох албан тушаалтнуудын хариуцлагын асуудлыг тодорхой болгох шаардлагатай гэж үзэж байна.

Нэгдүгээрт, эдгээр зөрчилтэй холбоотой албан тушаалтнуудын нэрсийг хуралдаан даргалагч болон ажлын хэсгээс гаргаж өгөхийг хүсэж байна.

Хоёрдугаарт, шаардсан материалыг ирүүлээгүй албан тушаалтнуудын нэрсийг мөн гаргаж өгөхийг хүсэж байна. Ялангуяа Хөдөө аж ахуйн салбарын холбогдох сан, корпорацын их хэмжээний өр, авлага, зөрчлийн талаар салбарын сайдаас тодорхой хариулт авмаар байна. Ний нуугүй хэлэхэд та нар Монголын төрөөр Монголын төсөв бүрдүүлж байгаа аж ахуй нэгж, ард түмний мөнгийг туйлсан хүмүүс гэсэн үг. Энэ албан тушаалтнуудын нэрийг гаргаж өгөхийг энэ хуралдаан даргалагч болон ажлын хэсгээс би нэгдүгээрт хүсэж байна. Хоёрдугаарт саяын хэлсэн материал ирээгүй албан тушаалтнуудын бүх нэрсийг өнөөдөр үдээс хойш та бүхнийг бас гаргаж өгөөсэй гэж хүсэж байна. Ялангуяа Улсын Их Хурлын гаргах гэж байгаа тогтоол дээр энэ албан тушаалтнуудыг үүрэгт ажлаас нь шууд чөлөөлөхийг би шаардаж байгаа асуулт нь Ц.Идэрбат сайдаас саяын энэ Тариалан дэмжих сан, Мал хамгаалах сан, Хөдөө аж ахуйн корпорац ийм их хэмжээний зөрчил байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Одоо төрийн байгууллагын төлөөллүүдээс хариулт авъя. Ерөнхий хяналтын сонсголын асуултад хариулахаар Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны холбогдох газар, хэлтсийн дарга нар, Зээлийн батлан даалтын сан, Сангийн яам, Монголбанк, Засгийн газрын хяналт хэрэгжүүлэх газар, Хөгжлийн банк, Татварын ерөнхий газар, Нийгмийн даатгалын ерөнхий газар, Үндэсний аудитын газар, Шүүхийн ерөнхий зөвлөл, Засгийн газрын Хэрэг эрхлэх газар, Шадар сайдын ажлын алба, Гаалийн ерөнхий газар болон шинжээчид оролцож байна. Ц.Идэрбат сайд хариулна уу.

Ц.Идэрбат сайд: Би асуусан асуултуудад хоёр, гурван эх үүсвэрийн хүрээнд хариулъя. Нэгдүгээрт, шинжээчид ийм чухал асуудалд тодорхой, баримтад тулгуурласан байдлаар хандах шаардлагатай. “63 хувь” гэж яг ямар үзүүлэлтийг хэлж байгаа, ямар материалыг үндэслэн энэ хувийг тооцсон гэдгээ тодорхой тайлбарлах хэрэгтэй.

Энэ дүгнэлтээс шалтгаалан бүхэл бүтэн салбарын асуудал, цаашлаад төрийн албан хаагчдын эрх зүйн байдал хөндөгдөж байгаа учраас шинжээчийн дүгнэлт аль болох нарийвчилсан, баримтад тулгуурласан байх ёстой.

Төрийн албан хаагчид энэ сонсголд шаардлагатай материалыг өгөөгүй тохиолдолд гарах хууль зүйн үр дагаврыг мэдэж байгаа хүмүүс. Гэхдээ сонсголын хамрах хугацаа 2008-2025 он бөгөөд зарим баримт материал 10-20 жилийн өмнөх асуудалтай холбоотой. Тухайн үеийн архив, баримт бичгийн бүрдэл дутуу байх нөхцөл байж болохыг бас харгалзах хэрэгтэй. Тухайн үед өнөөдөр ажиллаж байгаа зарим төрийн албан хаагчид хүүхэд байсан, эсхүл төрийн албанд ажиллаагүй байсан байж болно.

Иймээс материал ирүүлээгүй гэх асуудлыг тухайн үеийн нөхцөл байдал, архивын бүрдэл, тухайн албан тушаалтны хариуцах чиг үүрэгтэй нь уялдуулан тодорхой авч үзэх шаардлагатай. Хоёрдугаарт, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам энэ сонсголд хойрго хандаж, мэдээллийг нууж хаасан зүйл байхгүй. Яаманд байгаа бүх бичиг баримтын хүрээнд шаардлагатай материалыг бүрдүүлж хүргүүлсэн.

Харин яаманд байхгүй мэдээллийг нэхэж, түүнд үндэслэн дүгнэлт гаргах боломжгүй. Энэ талаар ажлын хэсэгтэй тодорхой ойлголцлын зөрүү үүссэн байж болох юм. Хөдөө аж ахуйн корпораттай холбоотой өр, авлагын асуудал ч мөн ялгаагүй. Энэ байгууллага байгуулагдахдаа Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сан, Мал хамгаалах сан болон өмнөх сангуудын олон төрлийн зээл, өр авлагыг шилжүүлэн авсан.

Тиймээс өнөөдөр Хөдөө аж ахуйн корпорацид байгаа бүх өр авлагыг зөвхөн тус байгууллагын сүүлийн үеийн үйл ажиллагаанаас үүссэн гэж ойлгож болохгүй. Өмнөх сангуудаас шилжиж ирсэн өр авлагын дүн мөн багтсан. Хөдөө аж ахуйн корпораци өмнө нь олгогдсон зээлүүдийг барагдуулах, тоног төхөөрөмж, трактор болон бусад хөрөнгийг буцаан төвлөрүүлэх чиглэлээр ажиллаж байгаа.

Үүний үр дүнд аудитын үнэлгээ өмнөх “маш муу” түвшнээс “муу” түвшин рүү шилжсэн байна. Гэхдээ энэ нь асуудал бүрэн шийдэгдсэн гэсэн үг биш. Өр авлагыг барагдуулах, хяналтыг сайжруулах ажил цаашид үргэлжлэх шаардлагатай. Мөн үндэсний хөтөлбөрүүдийн хүрээнд яамны архивд байгаа материалыг бүрэн хүргүүлсэн. Сонсгол нь асар их үр дагавартай учраас бүх тал баримтад тулгуурлан ажиллах шаардлагатай. Гэхдээ танайх муу байна. Сайн ажиллаарай л гэж ингэж үзэж байгаа араас нь хөөцөлдөөд л байгаа би хэлье ээ гэж ингэж бодож байна. Тэр 5 Үндэсний хөтөлбөр 7 арга хэмжээний энэ материалуудыг би дахиад хэлэхэд яамны архив бусад зүйлүүд дээр байгаа материалыг нь бүгдийг нь л явуулсан. Энэ сонсгол гэдэг зүгээр ингээд нэг маргалдаад өнгөрдөг зүйл биш асар их үр дагавартай гэдгийг бүгд ойлго.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Тэгээд үүнтэй холбоотой архив дээр очиж ажилласан бусад байгууллагуудаас авсан

мэдээллүүдийг шинжээч нар тодорхой хариулмаар байна. За шинжээч нар хариулъя.

Шинжээч: Бид нарын хувьд бол ирүүлсэн материалын хүрээнд дүн шинжилгээ хийсэн тэрнээс биш одоо ямар нэгэн хүнийг гүтгэсэн тийм зүйл яриагүй байгаа. Жишээ татах юм бол атрын 3 дугаар аян тариалан үндэсний хөтөлбөр дээр ярьж салбарын сайдын тушаал нь ирээгүй тэгээд тухайн үндэсний хөтөлбөрөөр гарсан арга хэмжээнүүд буюу дэмжлэг урамшуулал гарсан түүнтэй холбоотой гэрээнүүд байх ёстой холбогдох дүрэм журмууд нь байх ёстой тэд нар нь ирээгүй. Бид өөрсдөө бололцоогоороо legalinfo дээрээс эрх зүйн баримт бичгүүдийг нь авч одоо ашигласан байгаа 4 сарын 28-ны өдөр, 6 сарын 23-ны өдөр, 7 сарын 27-ны өдөр бичиг явсан бичгийн хавсралтаар явуулсан боловч хавсралтаар ирүүлсэн материал нь Монголбанкнаас бид нар аль хэзээний авчихсан байсан хэдэн материалуудыг ирүүлсэн байгаа. Нэгэнт авчихсан учраас бусад материал бол байхгүй.

Үүнтэй холбогдуулаад Монгол мал үндэсний хөтөлбөр, сав баглаа боодол, үндэсний хөтөлбөр, Эрүүл хүнс, эрүүл монгол хүн үндэсний хөтөлбөр, Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр, Монгол малчин үндэсний хөтөлбөр, Малын эрүүл мэнд үндэсний хөтөлбөр, малын эм, үлдэгдлийн хяналт, жимс жимсгэнэ, хүнсний ногоон үндэсний хөтөлбөр гэх мэтчилэн. Үндэсний хөтөлбөрүүдийн материалууд ирээгүй. **Харин** ирүүлсэн үндэсний хөтөлбөрт бол шинэ хоршоо, хүнсний хувьсгал, цагаан алт, атар 4 гэсэн материалууд буюу одоо сүүлд хэрэгжсэн хөдөлгөөн аяны хүрээнд хэрэгжүүлсэн материалууд бол ирсэн байгаа. Улаан буудайн одоо хонь, тэмээний ноос, арьс ширний урамшуулал, махны үнийн хөнгөлөлт, жишээ нь: мах нь дээр ярих юм бол Махны үндэсний хөтөлбөр, мах сүүний анхдугаар аян, махны урамшуулал гэсэн материалуудыг ингээд хооронд нь холиод эндээс чадвал гаргаад аваарай гэсэн шиг тиймэрхүү материалууд ирсэн.

Энэ дээр ажиллаж байгаад жишээ нь: Махны мах үндэсний хөтөлбөрийг уул нь бол анх энэ хөтөлбөрийг яагаад хэрэгжүүлэх болсон юм? Түүнтэй холбогдуулаад Засгийн газрын тогтоол нь тэгээд холбогдуулаад сайд, сайдын гарсан тушаалууд, дүрэм, журам, хэчнээн хүмүүст олгосон гэх мэтчилэн. Ингээд яг дэс дараатайгаар материалууд уул нь байх ёстой. Гэтэл Мах хөтөлбөрийн хүрээнд харж байхад бол Мах хөтөлбөрийн хүрээний гарсан бичиг баримт нь байж байгаад гэнэт урамшуулал болоод хувирчихдаг. Одоо яаж хөтөлбөр нь дууссан яасан нь мэдэгдэхгүй дээр нь бас нэг танилцуулга байж байгаа. Тэр танилцуулгыг ингэж гарсан тэгж гарсан гээд ер нь бол тоо баримттай юмнууд байгаа боловч яг тэр тоо баримтыг баталгаажуулъя гэсэн тийм зүйлүүд байхгүй байсан.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За нэмж Б.Бат-эрдэнэ гишүүний асуултад хэн хариулах вэ? шинжээч нар хариултаа микрофоноо нээгээд хариулъя. Энэ дээр би бас дахиад нэг тодотгол хэлье ээ. Миний Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайдад хаягласан хамгийн анхны 2008 оноос хойш бүх дэмжлэг урамшуулал хөнгөлөлттэй зээлтэй холбоотойгоор дэлгэрэнгүй материалыг 4 сарын 28-ны өдөр явуулсан байдаг. Үүнээс хойш удаа дараа ирүүлсэн материал хангалтгүй байсан учраас дахин дахин хавсралт хүртэл бэлдэж өгч байгаад яг ийм мэдээллийг хүсэж байна гээд явуулсан байгаа. Тэгээд энэнтэй холбоотой архив дээр очиж ажилласан бусад байгууллагуудаас авсан мэдээллүүдийг шинжээч нар тодорхой хариулмаар байна. Шинжээч нар хариулъя. Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн тодруулъя

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ: Шинжээчид мөн хариуцлагатай ажиллах шаардлагатай. Учир нь шинжээчийн дүгнэлтэд үндэслэн

цаашдын асуудал яригдана. Өнөөдөр 2008-2025 оны хооронд урамшуулалд 538 тэрбум, дэмжлэгт 1,1 их наяд, хөнгөлөлттэй зээлд 4,4 их наяд төгрөгтэй холбоотой асуудлыг хэлэлцэж байна. Хэн авдаг юм энийг сая малчид бол бид нар авдаггүй ээ гэдгээ шууд хэлж байна шүү дээ 2016 оноос хойш дэмжлэг авч үзээгүй ч гэх малчин байна, мэдээж наанатай цаанатай байгаа байх. Тэгэхдээ бид нар өнөөдөр төр өгч байгаа мөнгөө бол тоолчхож ямар үр дүн гарсан юм Монгол Улс хэзээ бүрэн хүнсээр өөрсдийгөө хангах юм нэг төгрөг тутмын эдийн засгийн өгөөжийг хэзээ ямар байгууллага үнэлж байгаа юм KPI чинь яаж гарч байгаа юм гэдгийг л асууж байгаа юм. Энэ бид нарт маш чухал энэ сонсголын дараагаар тэгээд энд хариулж өгөөсэй гэж хүсэж байна шүү дээ.

Энэ хөрөнгийг хэн авсан, ямар үр дүнд хүрсэн, төрөөс олгосон нэг төгрөг тутмын эдийн засгийн өгөөжийг хэрхэн үнэлсэн, Монгол Улс хүнсний хэрэгцээгээ хэзээ бүрэн хангах зорилт тавьсан, эдгээр хөтөлбөрийн KPI буюу гүйцэтгэлийн үзүүлэлтүүд хэрхэн тодорхойлогдож, хэрхэн хэмжигдсэн талаар тодорхой мэдээлэл шаардлагатай байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Ц.Идэрбат сайдын микрофоныг нээе.

Ц.Идэрбат сайд: Би Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний асуултад хариулъя. Тантай энэ асуудлаар санал нэг байна. Мөнгө бүрийн зарцуулалтын араас мөшгөж хянах асуудал их замбараагүй явж ирсэн нь үнэн. Харин одоо нийслэлд маханд хөнгөлөлт үзүүлж байгаа. Засгийн газрын зүгээс мах авна гэж мөнгө авсан бол мах авах ёстой, мах авна гэж мөнгө авсан атлаа машин авч болохгүй гэсэн зарчмыг баримталж байгаа.

Үүнийг хэрхэн хянах вэ гэхээр цахим төлбөрийн баримт буюу И-баримтаар хянах тогтолцоог нэвтрүүлэхээр Засгийн газар ажиллаж байна. Ингэснээр энэ төсвийн тодотголоор газар тариалангийн салбарт 150 орчим тэрбум төгрөгийн эргэлтийн хөрөнгө бий болж байгаатай холбоотойгоор бид мөн ялгаагүй, будаа авна гэж өгсөн бол яг будаа, төмс авна гэж өгсөн бол яг төмс авсан эсэхийг ялгаж, хянадаг болохыг зорьж байна.

Урьд нь ийм тогтолцоо байгаагүй. Үнэнийг хэлэхэд, өгдөг боловч хэрхэн зарцуулж байгааг нь хянадаггүй байсан. Нөгөө талаас, арилжааны банкнуудтай гэрээ хийхдээ гүйцэтгэл болон хяналтын асуудлыг маш сайн хянаж байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Л.Мөнхбаясгалан гишүүн асуултаа асууя. Өө, уучлаарай, М.Ганхүлэг гишүүн асуултаа асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг: Өдрийн мэнд хүргэе. Сонсгол зохион байгуулах зайлшгүй шаардлага байсан гэдэг нь сая Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний асуулт болон өгсөн тайлбаруудаас тодорхой харагдаж байна. 2008 оноос хойш үргэлжилсэн төрийн тодорхой дэмжлэгүүд ямар түвшинд, ямар байдлаар олгогдож, хэн хянаж ирсэн бэ гэдгийг бид илүү нарийвчлах шаардлагатай байсан нь тодорхой харагдаж байна. Яг одоо бид дэмжлэгийн тухай ярьж байна. Дэмжлэг нь үндсэндээ төрөөс эргэн төлөгдөх нөхцөлтэйгөөр олгож, буцаан төлөх асуудлыг хэлж байгаа. Тийм учраас сая шинжээчийн дүгнэлтэд нэлээд ноцтой хэд хэдэн агуулга гарч ирж байна.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны дэргэдэх Жижиг, дунд

үйлдвэрийн газар, Хөдөө аж ахуйн корпорац сүүлийн 10 жилийн хугацаанд аудитын дүгнэлтээр “муу”, “маш муу” гэсэн үнэлгээтэй явж ирсэн байна. Үүнд тодорхой тайлбар авъя.

Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сан, Мал хамгаалах сан, Хөдөө аж ахуйн корпорацын асуудал, үйл ажиллагаа сайжрахгүй явсаар байна. Тэгэхээр нийт 627,2 тэрбум төгрөгийн авлага, өглөгийн асуудлыг яг задалж харвал ямар компаниуд байгаа, алданги нь хэд байгаа, зээл нь хэд байгаа, сүүлийн 10, 20 жилийн хугацаанд төрөөс дэмжлэг, туслалцаа аваад буцаан төлж чадахгүй байгаа ямар компаниуд байгаа талаар илүү нарийвчилж ярилцъя. Ингэж байж тодорхой асуудлууд тодорхой болно.

Жижиг, дунд үйлдвэрийн газар 2009-2025 онд нийт 267,2 тэрбум төгрөгийн зээлийн хүүгийн хөнгөлөлт олгосон байна. Үүнийг аж ахуйн нэгжүүд буцаан төлөх ёстой. 2025 оны эцэст бүртгэлтэй 195,5 тэрбум төгрөгийн авлагын 51,4 хувь нь хугацаа хэтэрсэн, хэвийн бус, эргэлзээтэй, муу ангилалд шилжсэн байна гэжээ.

Тэгэхээр өнгөрсөн оны 12 дугаар сарын байдлаар 50 гаруй хувь нь зээлээ хугацаандаа төлөхгүй, ямар нэгэн доголдолтой, алдаатай байна гэсэн дүгнэлтийг шинжээчид гаргасан байна. Учир шалтгаан нь юу байна вэ? Мөн тодорхой төлөхгүй байгаа аж ахуйн нэгжүүдийг эхнээс нь эрэмбэлээд танилцуулж өгөөч. Эгэл жирийн иргэд банкнаас зээл аваад амьдрал ахуйдаа ашиглаад, нэг, хоёр хоног хугацаа хэтрэхэд л асуудалд ордог. Гэтэл төрөөс дэмжлэг нэрээр тодорхой үйл ажиллагаа эрхлэх зорилгоор зээл аваад, буцаан төлөхдөө яагаад ийм асуудал үүсгээд байгаа юм бэ? Би зээлийг хэрхэн олгож байгаатай холбоотой зөв, буруу асуудлыг яриагүй. Авсан бол буцаан төлөхдөө яагаад ийм асуудал үүсгэж байна вэ? Ямар нь 20, 30 жил төлөхгүй явж болдог, ямар нь шударгаар үйл ажиллагаагаа явуулж, үүргээ биелүүлдэг юм бэ гэдэг дээр нэмэлт тодруулга авъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Яамнаас хэн хариулах вэ? 16 дугаар микрофон. Жижиг, дунд үйлдвэрийн газрын дарга Я.Эрдэнэсайхан.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Жижиг, дунд үйлдвэрийн газрын дарга Я.Эрдэнэсайхан: М.Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Жижиг, дунд үйлдвэрийн газар 2020 онд байгуулагдсан. Өнөөдөр бид 2009 онд Жижиг дунд үйлдвэрлэл хөгжүүлэх сан анх байгуулагдсанаас хойших асуудлыг ярьж байна. Нийтдээ 9,272 зээлдэгчид 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар 1,1 их наяд төгрөгийн зээл олгосон. Би одоо шинжээчийн тооцооллыг дахин нягталмаар байна. Яагаад 200 гаруй, 195 гэсэн тоо гарсан бэ? 1,1 их наяд төгрөгийн зээл олгосон. Үүнээс өнөөдрийн байдлаар, 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар 1,294 зээлдэгчийн 195,7 тэрбум төгрөгийн үлдэгдэл байна.

Ингээд бодоод үзэхээр 9,272 зээлдэгчээс 1,295 нь муу зээлтэй байгаа бөгөөд нийт муу зээлийн хувь 3 орчим хувь байна. Яагаад 50 хувь болсон бэ гэдэг асуудал гарч ирж байна. Энэ хугацаанд нийт 123 тэрбум төгрөгийн бусдад төлөх өрийг төлсөн. 2020-2026 оны хооронд нийт 107,9 тэрбум төгрөгийн муу зээлийн авлагыг барагдуулсан. Үүнээс 85 тэрбум төгрөгийг мөнгөн хэлбэрээр, 22 тэрбум төгрөгийг мөнгөн бус хэлбэрээр барагдуулсан. Энэ нь нийт 2,056 зээлдэгчийн авлагыг барагдуулсан гэсэн үг.

Энэ сан өөрөө тогтмол зээл олгож, зээлээ төлүүлж байдаг амьд тогтолцоо. Өнөөдрийн тоо маргааш өөрчлөгдөнө. Нэг нь зээл авна, нөгөө нь төлнө. Ингээд зээлдэгчийн тоо, мөнгөн дүн өөрчлөгддөг. Энэ хугацаанд нийт муу зээлийн 75 хувьд нь шүүхийн шийдвэр гаргуулсан. Шүүхийн шийдвэрт хандаад дунджаар 3-4 жил явдаг. Шийдвэр гарч, гурван шатны шүүхийн шийдвэр гарсны дараа шийдвэр гүйцэтгэлд очдог бөгөөд мөн 4-5 жил явдаг.

Ийм учраас Жижиг, дунд үйлдвэрийн газар тусгай активын хэлтэс гэсэн шинэ бүтцийг 2020 онд агентлаг байгуулахдаа байгуулж, муу зээлийн араас хөөцөлдөж байна. Үүний үр дүн гарч байна. Тухайлбал, томоохон зээлдэгч Капитал банк 42 тэрбум төгрөгийг дамжуулан зээлсэн. Үүний 21 тэрбум төгрөгийг бид мөнгөн бус хөрөнгөөр барагдуулж, өнөөдөр хөрөнгө болгон бүртгэж байна.

Мөн нийт муу зээлтэй зээлдэгчдээс 15 зээлдэгч эрэн сурвалжлагдаж, 7 зээлдэгч нас барсан байна. Манай Жижиг, дунд үйлдвэрийн газрын цахим мэдээллийн системд идэвхтэй байгаа зээлдэгчдийн бүх мэдээлэл бий. Аймаг, орон нутгаар нь анх хэдэн төгрөгийн зээл авсан гэх мэт мэдээллийг байршуулсан.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Хөдөө аж ахуйн корпорацаас хариулъя.

Хөдөө аж ахуйн корпорацын гүйцэтгэх захирал Б.Цогтсаран: Төрийн өмчит компанийн гүйцэтгэх захирал Б.Цогтсаран байна. Та бүхэнд энэ өдрийн мэнд хүргэе. Хөдөө аж ахуйн корпорац Төрийн өмчит компани дээр байгаа 600 гаруй тэрбум төгрөгийн зөрчил, дутагдал гэдэг нь сүүлийн жилүүдэд Хөдөө аж ахуйг дэмжих сан, Тариалан дэмжих сан, Мал хамгаалах сангийн үед гарсан дүнгийн нийлбэрийг хэлсэн мэт ойлгогдож байна.

Яг 2025 оны Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр гаргасан аудитын тайланд үндэслэсэн дүнг ярих ёстой болов уу гэж бодож байна. Хөдөө аж ахуйн корпорац Төрийн өмчит компани 2023 онд анх байгуулагдсан. Байгуулагдахдаа хуучин Хөдөө аж ахуйг дэмжих сан татан буугдаж, сангийн өглөг, авлагыг шилжүүлэн авч үйл ажиллагаа явуулж байгаа компани юм.

Анх хүлээж авахад нийт 9,714 гэрээний 213 тэрбум төгрөгийн авлагыг шилжүүлэн авсан. Өнөөдрийн байдлаар гүйцэтгэлийн дүнгээр салбарын хэмжээнд өнгөрсөн хоёр жилийн хугацаанд нийт харилцагчдын мэдээллийг ил тод байдлын хүрээнд шалгасан. Шилэн дансны системд бүрэн байршуулсан.

Нийт 9,700 гаруй харилцагчийн гэрээний мэдээллийг Монголбанкны мэдээллийн санд анх удаа бүрэн, 100 хувь бүртгүүлж, төлбөр барагдуулахад анхаарч ажилласан. Яг өнөөдрийн байдлаар өглөг, авлагын хэмжээг танилцуулбал нийт 213 тэрбум төгрөгөөс өнөөдөр 140 тэрбум төгрөгийн авлагатай байна. 73,4 тэрбум төгрөг буюу 3,691 гэрээний төлбөрийг өнгөрсөн хоёр жилийн хугацаанд барагдуулж, улсын төсөвт төвлөрүүлсэн.

Компанийн хэмжээнд 140,5 тэрбум төгрөгийн хугацаа хэтэрсэн авлагатай гэж ойлгож болно. Манай цахим мэдээллийн систем болон Монголбанкны мэдээллийн санд бүх авлагыг бүртгэж, баримтжуулсан. Үүнээс гадна шүүхийн журмаар нийт 228 гэрээний 15,6 тэрбум төгрөгийг хөөцөлдөж, шүүхийн шийдвэр гаргуулсан. Шүүхийн шийдвэрт шилжсэн 107 гэрээний 17,6 тэрбум төгрөг байна.

Өнгөрсөн 20 орчим жилийн хугацаанд олгосон зээл яагаад барагдахгүй байгаа үндсэн шалтгаан нь салбарын эрсдэл юм. Нөгөө талаар салбарын нөхцөл хүнд, үр ашиг бага байгаа нь аж ахуйн нэгжүүдийн үйл ажиллагаанаас харагддаг. Ялангуяа төлбөр барагдуулах тал дээр сүүлийн 2-3 жил бүх түвшний малчид, тариаланчид, үйлдвэрлэгчидтэй уулзаж ажиллахад гол шалтгаан нь эрсдэл байсан.

Жишээлбэл, Атар-4 аяны хүрээнд техник аваад хоёр жил ажиллаж байгаад ургац алдсан, улмаар техникээ зараад хот руу шилжсэн гэх мэт олон тохиолдол байна. Зарим нь нас барсан, зарим нь хэвтэрт орсон хүмүүс байна. Энэ 9 мянган харилцагчийн дийлэнх нь зориуд өгөхгүй байгаа гэсэн үг биш. Салбарын хүнд нөхцөл, эрсдэлээс үүдэн бизнесийнхээ үйл ажиллагааны төрлийг өөрчилсөн хүмүүс ч бий.

Гэхдээ зориуд төлөхгүй байгаа тодорхой хэсэг хүмүүс байдаг. Эдгээрийг шүүхийн шийдвэр болон холбогдох хууль, хяналтын байгууллагад шилжүүлэн ажиллаж байна. Өнөөдрийн байдлаар нийт 140 тэрбум төгрөгийн үлдэгдэл авлагаас 2,6 тэрбум төгрөг авсан. 332 татан буугдсан аж ахуйн нэгж, нас барсан иргэдтэй холбоотой байна. Иймээс компанийн зүгээс дотоод арга хэмжээ авч, эрсдэлийн сан бий болгож байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Хөдөө аж ахуйн корпорацийн асуудлаар шинжээчийн тайлбарыг сонсьё. Төрийн дэмжлэгийг зөвхөн Жижиг, дунд үйлдвэрийн газраас бус, хөдөө аж ахуйн корпорациаас олгодог. Гэхдээ гурван нэршлийн хүрээнд байгаа. Гааль, татварын хөнгөлөлт, Жижиг, дунд үйлдвэрийн газар дэмжих зорилгоор олгож байгаа дэмжлэг, газар тариалангийн чиглэлийн дэмжлэг гэсэн асуудлууд байгаа. Тиймээс шинжээч дүгнэлтээ танилцуулахдаа үүнийг тодотгож танилцуулна уу.

Шинжээч: Жижиг, дунд үйлдвэр хөгжүүлэх сантай холбоотой асуудлаар Жижиг, дунд үйлдвэрийн газраас 2026 оны 9 дүгээр сарын 16-ны өдөр 2009 оноос хойш олгосон зээлийн мэдээллийг ирүүлсэн байгаа. Зээлийн мэдээллээр нийт 267,2 тэрбум төгрөгийн 1,286 зээлдэгчийн мэдээллийг ирүүлсэн. Үүнээс 2025 оны байдлаар Монголбанкнаас ангилсан муу зээлийн үзүүлэлт болох 51,4 хувь гэдэг нь хэвийн бус, хугацаа хэтэрсэн, эргэлзээтэй, муу ангилалд байгаа бүх зээлийн дүнг нийлүүлж тооцсон үзүүлэлт юм. Харин яг муу зээлийн ангилалд бүртгэлтэй байгаа зээлийн хэмжээ 78,6 тэрбум төгрөг байна.

Ингээд ирүүлсэн мэдээлэл дутуу, зөрүүтэй байгаагаас ийм асуудлууд гарч байна. Сая Я.Эрдэнэсайхан дарга нийт 1,1 их наяд төгрөгийн зээл олгосон гэж хэлсэн. Гэтэл бидэнд ирүүлсэн материалд 2009 оноос хойш олгосон зээлийн мэдээлэл гэж ирүүлэхдээ 267,2 тэрбум төгрөгийн зээлтэй холбоотой 1,286 зээлдэгчийн мэдээллийг ирүүлсэн байна.

Тиймээс шинжээчид байгууллагаас ирүүлсэн мэдээлэлд үндэслэн дүн шинжилгээ хийсэн. Өөрөөр хэлбэл, байгууллагын ирүүлсэн мэдээллээр 1,286 зээлдэгчийн 267,2 тэрбум төгрөгийн зээл, үүнээс 195,5 тэрбум төгрөгийн зээлийн үлдэгдэлтэй гэсэн мэдээлэл 2026 оны 9 дүгээр сарын 16-ны өдөр Улсын Их Хурлын Байнгын хорооны ажлын хэсэгт ирсэн байгаа.

Б.Цогтсаран даргын хэлсэн асуудлын хувьд 2019-2025 оны хооронд гарсан нийт зөрчлийг нийлбэр дүнгээр нь танилцуулсан. Түүнээс яг 2025 оны жилийн эцсийн байдлаарх дүнг тусад нь салгаж үзээгүй.

Тиймээс бид дүгнэлтдээ мөн энэ талаар тусгасан. Сангийн яамнаас Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сангийн 2011-2018 оны үйл ажиллагаанд шалгалт хийхдээ мөн энэ асуудлыг дүгнэсэн байдаг. Тухайлбал, олгосон зээлийн талаарх материалууд дутуу, 2013 оноос өмнөх зарим мэдээлэл устаж, алга болсон талаар дүгнэсэн байна.

Үүний дагуу бид мөн тухайн нөхцөл байдлыг шалгаж үзсэн. Байгууллагын архив болон Архивын ерөнхий газарт гурван өдөр ажилласан. Архивын ерөнхий газарт Т.Жамбалцэрэн даргын 2025 онд хүлээлгэн өгсөн 1.215 боть материалтай танилцсан.

Гэвч эдгээр материалын дотор Мал хамгаалах сан болон Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сантай холбоотой баримт материал байгаагүй. Ийм нөхцөл байдлыг үндэслэн бид байгууллагын архивын баримтын бүрдүүлэлт, бүртгэл, хадгалалт нэгдсэн байдлаар хангагдаагүй, цахим мэдээллийн нэгдсэн сан бүрдүүлээгүй нь Архив, албан хэрэг хөтлөлтийн тухай хуулийн холбогдох заалтуудтай зөрчилдөж байна гэсэн дүгнэлтийг гаргасан.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: М.Ганхүлэг гишүүн тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг: Шинжээчдийн дүгнэлтээр нэлээд ноцтой мэдээллүүд гарч ирж байна. Үүнийг аль талаас нь нягтлах нь зөв болох нь эндээс харагдаж байна. Дэмжлэг аваад зээлээ төлөхгүй байгаа тохиолдолд эрсдэлийн сангаас буцаан төлдөг асуудал яригдаж байна. Эрсдэлийн сан хэрхэн бүрдэж байна вэ? Зээлээ төлөөгүй хүмүүст хариуцлага тооцохын оронд улсын төсвөөс дахин нэмэлт зардал гаргаж байгаа асуудал байна уу? Энэ тоон мэдээллийг дахин тодруулъя.

Хоёрдугаарт, төрийн дэмжлэг аваад зээлээ буцаан төлөөгүй байж дахин давтан дэмжлэг авч байгаа тохиолдол хэр их байна вэ? Өмнөх дэмжлэгийн өр, авлагыг барагдуулаагүй хэр нь дахин дахин дэмжлэг авч байгаа нөхцөл байдал байна уу? Үүнд шинжээчид болон холбогдох албан тушаалтнууд хариулна уу.

Шинжээч: Үдээс хойших сонсгол дээр энэ асуудал орно.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Хариулъя. Шинжээчдээс асууя. Б.Цогтсаран дарга хариулъя. Дараа нь Я.Эрдэнэсайхан дарга хариулна. 17 дугаар микрофоныг нээгээд өгье.

Б.Цогтсаран: Ерөнхийдөө салбарын хэмжээнд 2023 он хүртэл сангийн зохион байгуулалттай үйл ажиллагааны хүрээнд ажиллаж байсан. Энэ хугацаанд салбарын хэмжээнд эрсдэлд орсон, ургац алдсан аж ахуйн нэгжүүдэд тодорхой хэмжээний давхар зээл олгож байсан тохиолдол бий. Жишээлбэл, өмнөх жил ургац алдсан тариаланчид өрөө төлөх боломжгүй болсон тохиолдолд дараагийн жил нь үр, зээл олгохгүйгээр тухайн хүн өрөө хэрхэн төлөх вэ гэсэн асуудал үүсдэг. Ийм байдлаар тодорхой тохиолдолд давхар зээл олгож ирсэн.

Ерөнхийдөө компани болсноос хойш давхардуулан зээл олгох болон эрсдэлтэй аж ахуйн нэгжид зээл олгох үйл ажиллагааг бүрэн зогсоосон. Хоёр дахь асуулт нь эрсдэлийн сантай холбоотой. Эрсдэлийн сан нь холбогдох тусгай үүргийн

журам болон хууль тогтоомжийн дагуу зөвхөн нас барсан иргэдийн өр, авлагыг улсад нөхөн төлүүлэх зорилготой. Тус сан нь компанийн өр, авлагын хэмжээнд орж ирсэн алданги болон үндсэн зээлээс бусад орлогоос бүрддэг.

Одоо нийт авлагын хувьд хугацаа хэтэрсэн тохиолдолд хуулийн дагуу тодорхой хэмжээний алданги 50 тооцох эрхтэй. Үүний хүрээнд хугацаа хэтэрсэн өр, авлагад дунджаар 10 орчим хувийн нэмэлт алданги тооцож авч байгаа.

Энэ авлагаас 2 хувийг нас барсан иргэдийн төлбөрийг эрсдэлийн сангаас нөхөн төлүүлэх, улмаар улсын төсөвт төвлөрүүлэхээр тооцсон. Ийм эрсдэлийн сангийн журмыг өнгөрсөн онд Төлөөлөн удирдах зөвлөлөөр батлуулж, хэрэгжүүлэн ажиллаж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Дарга хариулах уу? 16 дугаар микрофоныг нээе.

Я.Эрдэнэсайхан дарга: Шинжээчийн дүгнэлттэй холбоотойгоор 2020 оноос өмнөх материалууд байхгүй байсан гэдгийг шинжээчид хэлсэн. Өөрөөр хэлбэл, 2025 оны жилийн эцсийн байдлаар 1,287 тэрбум төгрөгийн зээлийн 195 тэрбум төгрөгийн үлдэгдэлтэй, өмнөх материалууд архивд шилжсэн байгаа. Бид архиваас хамт очиж авах шаардлага тавьсан. Архив дээр ажиллаж байгаа.

Өөрөөр хэлбэл 1,1 их наяд төгрөгийн зээл, 195 тэрбум төгрөгийн үлдэгдэл, 9.200 гаруй зээлдэгч, 1.286 зээлдэгч гэж яриад байгаа мэдээлэл нь өнөөдөр манайд үлдэгдэлтэй байгаа зээлдэгчдийн мэдээлэл юм.

Тэгэхээр зээлээ бүрэн төлсөн, үүргээ биелүүлсэн хүмүүсийн мэдээлэл ороогүй учраас анализ буруу гарсан гэж үзэж байна. Манайд байгаа мэдээллийг цахим системд байршил, мэдээллийн хамт оруулсан. Харин байхгүй байгаа өмнөх мэдээллийг та бүхэн Архивын ерөнхий газраас авах байх.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: За шинжээчид хариулья. Архив дээр очиж гурван хоног ажилласан байгаа.

Шинжээч: Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сантай холбоотой мэдээллийн хувьд Шилэн дансны мэдээлэлд байршуулсан материалыг бид үзэж танилцсан. Тус мэдээлэлд зээл олголттой холбоотой мэдээллүүдийг PDF файлаар оруулсан байсан. PDF хэлбэрийн мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийх боломж хязгаарлагдмал байсан тул уг мэдээллийг Excel хэлбэрээр гаргаж өгөх шаардлагыг тавьсан бөгөөд холбогдох мэдээллийг Excel файлаар ирүүлсэн.

Мөн Архивын ерөнхий газарт очиж ажиллан, Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сантай холбоотой баримт материалыг авч үзсэн. Тус материалын дотор зээлийн сонгон шалгаруулалттай холбоотой баримтууд, тухайлбал зээлийн хороонд ирүүлсэн зээл хүссэн аж ахуйн нэгж, иргэнээс ирүүлсэн төслийн материал, зээлийн хорооны хурлаар хэлэлцсэн материалууд байсан.

Анхан шатны сонгон шалгаруулалтаар тэнцэж, холбогдох тушаал, шийдвэр гарган зээл олгохоор болсон аж ахуйн нэгжүүдийн баримт материалыг Архивын ерөнхий газарт боть болгон хүлээлгэн өгсөн байсан.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай:

Л.Мөнхбаясгалан гишүүн асуултаа үргэлжлүүлэн асууя. Нийт оролцогчид үдийн хоолны завсарлагаа 13:00 цагт авч, буцаж орж ирвэл болох уу? Тэгвэл Мөнхбаясгалан гишүүн үргэлжлүүлэн асуултаа асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Л.Мөнхбаясгалан: За, сайхан байна. Өнөөдөр намрын дунд сарын 17-ны өдөр. Тэгээд их хулгайг илрүүлэх өдөр юм шиг байна гэж бодогдож байна. Яагаад гэвэл бид Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт төрөөс 2008 оноос өнөөдрийг хүртэл олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, Засгийн газраас олгож байгаа зээлийн хүүгийн татаасны талаар сонсгол хийж байна. Нийтдээ 6 их наяд төгрөгийн асуудлыг ярьж байна.

Яг одоо дэмжлэгийн талаар ярьж байгаа учраас нэг зүйлийг уншиж өгье. Шинжээчдийг буруутгаад байх шаардлагагүй. Та нар мэдээллээ бүрэн авсан уу, аваагүй юу, шинжээчийн дүгнэлт зөв үү, буруу юу гэдэг асуудлыг ярьж байна.

Ирүүлээгүй материалын талаар нэг зүйл анхаарал татаж байна. Үндэсний хэмжээний хөтөлбөрүүдийн сайдын тушаалууд ирээгүй, талуудын хооронд байгуулсан гэрээнүүд ирээгүй байна. Хамгийн чухал хоёр материал ирээгүй байна. Тэгэхээр талуудын хооронд гэрээ байгуулаагүй гэж үзэх нөхцөл үүсэж байна. Сайдын тушаалаа нуусан гэж ойлгогдохоор байна.

Одоо би хөтөлбөрүүдийг нэрлээд өгье. “Монгол мал” үндэсний хөтөлбөр, “Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”, “Монгол малчин” үндэсний хөтөлбөр, “Малын эмийн үлдэгдлийн үндэсний хөтөлбөр”, “Хүнсний ногоо” үндэсний хөтөлбөр, “Жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр”, “Хоршоог хөгжүүлэх хөтөлбөр”, “Үйлдвэржилт-21:100” хөтөлбөр, “Мах” үндэсний хөтөлбөр, аж ахуй, ахуйн үйлчилгээний салбарыг хөгжүүлэх үндэсний хөтөлбөр, “Мах, сүүний анхдугаар аян” гэх мэт хөтөлбөрүүд байна.

Эдгээрийн хүрээнд ямар нэгэн гэрээ байхгүй гэсэн үг. Ирүүлээгүй учраас бид ажлын хэсэг дээр удаа дараа шаардсан. Материалаа ирүүлээч гэж хүссэн. Ажлын хэсгийн ахлагч М.Мандухай дарга байнга албан бичиг, тоот явуулсан. Гэтэл сайдын тушаал, гэрээ зэрэг материал байхгүй байна.

Энэ Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбар мафижсан юм биш үү гэсэн бодол төрж байна. Яах гэж дэмжлэг олгодог вэ? Тухайн салбарыг чадавхжуулах, экспортыг дэмжих, импортыг бууруулах, тухайн салбарын ажиллах хүчийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төрөөс дэмжлэг, татаас олгодог.

Гэтэл энэ дүнг хар 2010 оноос хойш ажиллах хүчний өсөлт 31 мянгаар буурсан, салбарын бүтээмж улсын дунджаас хоёр дахин бага, импорт, экспортын харьцаа алдагдсан, импорт өсөж, экспорт буурсан байна. Тэгэхээр хэрэгжүүлж байгаа хөтөлбөрүүд зорилгодоо хүрэхгүй байна гэсэн үг. 2016 оноос хойш бүгд “муу”, сая Ц.Идэрбат сайдын хэлдгээр “маш муу” ангилалд байж байгаад одоо “муу” ангилал руу орж ирж байгаа. Үүнийг өсөлт гэж харах юм уу?

Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр гурван төгрөг тутмын нэг төгрөг нь түгжигдсэн байна. Үүнийг ахиц гэж харах уу? Дээрээс нь тэр гэрээнүүд хааччихсан юм бэ? Яагаад байхгүй байгаа юм бэ? Одоо 2-3 жил ажиллаж байгаа албан тушаалтны хэмжээгээр бид энэ салбарт үзүүлж байгаа дэмжлэг, татаас, зээлийг ярих юм уу? Зарим нь хүүхэд байсан байна гэж яригдаж байгаа.

Төрийн залгамж чанар гэж байхгүй юм уу? Тэгээд үүнийг түр хороо болговол яасан юм? Одоо зарим шинжээч дарамтад орсон, “би ажиллаж чадахгүй байна” гэж хэлсэн. Тийм учраас өнөөдөр шинжээчээ нууж байгаад өөр танхимаас яриулж байгаа шүү дээ. Бид шинжээчдийг загнаад, “би хоёр жил ажиллаж байгаа, миний хэмжээний л юм ярь” гэж хэлээд байдаг. Улсын Их хуралд заах гээд байгаа юм уу?

Ц.Идэрбат сайд, та энэ асуудал дээр ямар арга хэмжээ авч ажиллах вэ? Яагаад өнөөдрийг хүртэл энэ салбар ийм замбараагүй байхад өмөөрч болохгүй шүү дээ. Та яг ямар арга хэмжээ авах вэ? Энэ бол ядуу ч гэсэн Монголын ард түмэн, татвар төлөгчдийн мөнгө. Өмнө нь орж ирээд “баярлалаа, сайхан хөтөлбөр байна” гэж ярьж байгаа хүмүүс бодлогоор оруулсан байх. Тэгж ярьж болохгүй байх.

Татвар төлөгчдийн мөнгийг гамгүй зарцуулж байгаа энэ салбарыг орж ирээд өмөөрч байгаагаасаа ичих хэрэгтэй. Энэ цагаас хойш ийм зүйл гаргуулмааргүй байна. Өнөөдөр, намрын дунд сарын 17-ны өдөр асуудлууд илэрч байгаад баяртай байна. Цааш нь ярилцъя. Өнөөдөржингөө ярилцана, маргааш ч ярилцана.

Хоёр асуулт байна. Ямар арга хэмжээ авах вэ? Яагаад гурван төгрөг тутмын нэг нь түгжигдсэн байна вэ? Энэ чинь сайн үзүүлэлт юм уу? Маш муу явж байгаад одоо сайн салбар луу орж байна гэж хэлж байгаа юм уу? Өмнөх сайд нар чинь хакраад байдаг байсан шүү дээ. Хөдөө аж ахуйн салбар гайхамшигтай сайхан явж байна гэж сайд нар нь ярьдаг байсан. Сайд нарын нэрийг дуудах уу?

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Өнгөрсөн хамгийн сүүлийн ерөнхий сонсголыг зохион байгуулах ажлын хэсэг хуралдахад яамны газар, хэлтсийн дарга нарыг дуудаж, дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгч, оролцогчдыг болон олон нийтийг хүндэтгэн тодорхой асуултад тодорхой танилцуулга өгөхийг хүссэн. Өнөөдөр Хөдөө аж ахуйн корпорацаас төрийн өмчит компани байгаа бол компанийн төлөөлөл оролцож байна. Компани хэрхэн ажиллах ёстой вэ? алдагдалтай ажиллаад байвал компани татан буугдана.

Гэтэл Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сан байх үеэс эхлээд 3-4 удаа бүтэц өөрчлөгдөж, өнөөдөр Хөдөө аж ахуйн корпорац төрийн өмчит хувьцаат компани болсон байна. Энэ компанийн ашиг, алдагдлын талаар ярих ёстой. Санхүүгийн тайланг нь сонсох ёстой байсан. Б.Цогтсаран даргад компанийнхаа ашиг, алдагдлын тайлан, санхүүгийн мэдээлэл, орлого хэд, зарлага хэд, мөнгөн урсгал ямар байх ёстой талаар танилцуулахыг хэлсэн. Гэтэл ийм мэдээлэл өгөөгүй. Би Л.Мөнхбаясгалан гишүүний хэлж байгаа дээр нэмж, санал нэг байгаагаа хэлэх гээд байна.

Ц.Идэрбат сайд: Би өмөөрөх гэсэнгүй. Ил тод байдал, хүртээмжтэй байдал хангагдаж, олгож байгаа зээл, дэмжлэг бүх зүйл зорилгодоо хүрээсэй гэж хичээж байгаа. Манай салбар ч бас үүний төлөө ажиллаж байна.

Гэхдээ 20 жилийн өмнөх асуудалд хариулж чадахгүй зүйл олон байгаа юм шиг байна. Зарим мэдээлэл байхгүй, зарим нь бичиг баримтад тусгагдаагүй, зарим хөтөлбөрүүд нь бүр дуусаагүй байж байгаад хүчингүй болсон, сонгууль болоод өнгөрсөн гэх мэт олон хүчин зүйл нөлөөлсөн байна. Магадгүй сүүлийн 4-5 жилийн асуудлыг бол тов тодорхой хариулах боломжтой байх. Тэгэхээр төрийн албан хаагчид архив, мэдээлэлд байгаа хүрээндээ хариулж байгаа гэж ойлгоно уу.

Ил тод байх ёстой гэдэг дээр санал нэг байна. Тэгээд “хулгай илрүүлчихлээ,

хулгай хэлэлцэж байна” гэж ойлгож болохгүй. Энэ бол шүүхийн танхим биш, зүгээр сонсгол. Хэн нэгнийг энд яллах танхим ч биш. Сонсгол анхнаасаа хэн нэгнийг яллах зорилготой биш.

Нэг их том мөрдөн байцаагч ирээд хулгай илрүүлчихсэн юм шиг, өөдөөс нь хараад баахан хулгайчид сууж байгаа мэтээр ярих нь утгагүй. Үүнийг болих хэрэгтэй. Хэрэв хулгай байгаа бол маш тодорхой ярь. Тэгэхгүйгээр бүхэл бүтэн салбарыг хулгайчдын үүр болгож байгаа бол Монголын ард түмний ажиллах хүчний 45 хувийг хулгайч гэж зарлаж байгаатай адилхан. Хөдөө аж ахуйн корпорацын асуудал дээр тоо ярьж байгаа.

Муу байсан уу гэвэл маш муу байсан байна. Өнгөрсөн олон жилийн турш хөнгөлөлттэй зээл, трактор, техник зэрэг бүх зүйлийг нэгтгээд энэ байгууллагад шилжүүлсэн. Асар өндөр хэмжээний өр, авлагын асуудал байгаа. Түүнийхээ араас хөөцөлдөөд аргаа барахдаа малаар төлөхийг санал болгож байгаа. Одоо бид мал цуглуулж байна. Үүнийг аудит мөн үнэлж байгаа. Маш муу байж байгаад муу болж байна. Гэхдээ танайх сайжирч байна, цаашдаа анхаарч ажиллаарай гэсэн дүгнэлт. Үг хөөж авч үзвэл “маш муу”-гаас “муу” болсон, тодорхой ахиц байна гэж хэлж болно.

Яагаад гэвэл трактор аваад алга болсон хүний араас шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл шиг хөөцөлдөж, хониор өг, үхрээр өг гэх мэтээр төлбөр барагдуулж байна. Түүнээс янз бүрийн том хэмжээний хулгай хийчихээд нууж хаагаад энд сууж байгаа гэсэн асуудал байхгүй. Маш олон арга хэмжээ хэрэгжсэн. 30 гаруй арга хэмжээ хэрэгжсэн гэж байгаа. Жимс, жимсгэнэ гэх мэт олон хөтөлбөр хэрэгжиж байгаад үр дүнгүй болсон, цаашид зогссон зүйлүүд ч байна. Маш олон асуудал байгаа. Одоо ухаж шалгавал олон зүйл гарч ирнэ. Тийм, ухах хэрэгтэй. Гэхдээ шүүхийн танхим шиг битгий загна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч Д.Мандхай: Тодруулж асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Л.Мөнхбаясгалан: Сайд та хулгай хийж амжаагүй бол өмнөхүүд чинь хулгай хийчихсэн байна. Яагаад 627,2 тэрбум төгрөг байхгүй байна вэ? 96.8 тэрбум төгрөг, Мал хамгаалах сангаас 28,3 тэрбум төгрөг, 359,7 тэрбум төгрөгийн дамжуулсан зээл гэх мэт тоо баримттай мэдээлэл гарч ирсэн байна. Одоо нэг сайд болчихоод салбараа өмөөрдөг, төрийн албан хаагчдыг өмөөрдөг баатар болоод байгаа юм. Өмнөх сайд нарын чинь хулгай яагаад сайдын тушаал байхгүй байгаа юм, Яагаад гэрээ байхгүй байгаа юм. Улсын Их Хурлын Байнгын хороон дээр байгаа ерөнхий хяналтын сонсголд яагаад материал гаргаж өгөхгүй байгаа юм. 6 их наядын зөрчил ярьж байгаа шүү.

Улсын Их Хурлын гишүүн А.Ундраа: Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан бол зарцуулалтын асуудлаараа улс, орон даяар хамарсан ямар их өргөн хэмжээний асуудал үүсэж байлаа. Энэ бол бусад сангууд дээр ч гэсэн ижил төстэй байдал харагдаж байна уу гэж санаа зовниж явдгийн хувьд лавлаж асуумаар байна.

Гурав дахь нь бол нэг санал байна. Түрүүнд асуулт асуусан хүмүүс дунд “Хил хязгааргүй алхам” Төрийн бус байгууллагыг төлөөлж Баярсайхан оролцогчийн малчин өрхийн хувьд зээлийн хүртээмжийн аудитыг иргэний нийгмийн байгууллагын оролцоотойгоор хийе гэж хэлж байсан. Энэ бол их зөв юм. Тэгэхээр аль болох зээлийг хүртээмжтэй байна уу?, оновчтойгоор эзэндээ очиж байна уу? нэг л иргэн, хуулийн этгээд дандаа энэ боломжийг хүртээд байдаг, өөр бусад нь авах гээд

чадахгүй байдаг биш аль болох олон иргэн, хуулийн этгээдэд хүртээмжтэйгээр яг зорилтот бүлэгтээ хүрээд, аль болох бүгдээрээ зөв тийшээ урагшлах ийм зарчмын санал байгаа юм.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За гишүүний асуултад Монголбанкнаас 8 номер дээрээс хариулъя.

Монголбанкны дэд Ерөнхийлөгч Г.Энхтайван: А.Ундраа гишүүний асуултад хариулъя. Засгийн газрын хүүгийн дэмжлэгтэй зээл гэдэг нь арилжааны банкаар дамжуулаад тодорхой салбар бизнес эрхлэгчдэд зах зээлийн хүүгээс бага хүүтэй зээл олгож, хүүгийн зөрүүг нь улсын төсвөөс олгож байгаа хөтөлбөр байгаа. Энэ хүрээнд тухайн зээлийг бол арилжааны банк өөрийн эх үүсвэрээр олгодог. Банк өөрийн эх үүсвэрээр олгосон зээлийг бол зээлийн мэдээллийн санд нийлүүлэх үүрэгтэй.

Зээлийн мэдээллийн тухай хуулиар бусад зээл олгох гэж байгаа төрийн байгууллагууд тэр дундаа Хөдөө аж ахуйн корпораци, Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан бол мэдээллээ зээлийн мэдээллийн санд ирүүлдэг байгаа. Ер нь Засгийн газрын татаастай зээлийн хүрээнд санхүүжилтийн ерөнхий гэрээнд зааснаар зээлийн эргэн төлөлт нь 90 хоногоос дээш хугацаагаар хэтэрсэн тохиолдолд Засгийн газрын хүүгийн дэмжлэгийг цуцалдаг.

Яг одоогийн байдлаар буюу 2026 оны 09 дүгээр сарын 01-ний өдрийн байдлаар нийтдээ 18 зээлийн 6,1 тэрбум төгрөгийн чанаргүй зээлтэй хүү байгаа. Мөн зээлийн хүүгийн дэмжлэг нь цуцлагдсан 69 зээлийн 19,9 тэрбум төгрөг байгаа нь “анхаарал хандуулах” гэсэн ангилалтай байгаа. Энэ бол нийт зээлийн 1.1 орчим хувьтай тэнцүү байна.

Зээл авсан аж ахуйн нэгжүүд дээр зээлийн мэдээллийн сангаас оноо бодогдож байна уу гэдэг асуудлын хувьд Зээлийн мэдээллийн тухай хуулийн дагуу иргэд дээр Файко (FICO) оноо бол энэ жилээс тооцогдоод явж байгаа. Зээлийн оноо боддог 2 тусгай зөвшөөрөлтэй аж ахуйн нэгжийн зүгээс өгч байгаа мэдээллээр дараа жил буюу 2027 онд аж ахуйн нэгжүүд дээр энэ зээлийн оноо бодогдоод явах ийм хөгжүүлэлтийг хийгээд явж байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Түрүүнд бас их чухал асуудал ярьж байна. Ер нь энэ давтан зээл авч байгаа эсэх, нэг зээл авчхаад өөр банкин дээр очоод бас зээл авч байгаа юу? зээлийн эргэн төлөлттэй холбоотой зээл авсан байгаа аж ахуй нэгжүүд нь ямар төлөвтэй байгаа юм бэ? гэсэн нэлээн чухал асуултуудыг асуусан. Шинжээчийн дүгнэлтээр энэ мэдээллүүд гарч байгаа гэж бодож байна.

Маргаашийн болох сонсголоор бүтэн яг энэ зээлийн хүү, татаастай холбоотой асуудлыг дэлгэрэнгүй ярилцана. Гэхдээ А.Ундраа гишүүн асуусан учраас шинжээч энэ дээр тайлбар өгнө үү.

Шинжээч: Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сан болон Монголбанкнаас Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангийн зээлдэгчийн бүх мэдээллийг зээлийн ангиллаар нь авсан. Арилжааны банкнаас дахин өөр зээл авсан талаарх мэдээллийг маргаашийн сонсголд яригдана. Монголбанкнаас 5-6 хөтөлбөрийн хөнгөлөлттэй зээлийн мэдээллийг авч дүн шинжилгээ хийсэн байгаа. Энэ талаарх мэдээллийг маргааш илүү дэлгэрэнгүй байдлаар танилцуулна. Ер нь бол нэг

зээлдэгч хэд хэдэн банкнаас давхар зээл авсан тохиолдол бол гарсан байгаа. Хариулж дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ингээд 13.00 цаг болж байгаа учраас үдийн хоолны цаг болж байна. Бүгдээрээ үдийн хоолны дараа 14.00 цаг гэхэд эргээд танхимдаа орж ирээд урамшууллын талаар мэдээллээ сонсоно.

2026 оны 09 дүгээр сарын 28-ны өдрийн үдээс хойших сонсгол

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Гадаа байгаа оролцогчдыг танхимд оруулаарай. Манай Байнгын хорооны гишүүд хуралдаа идэвхтэй оролцоод үдээс хойших хуралдаанаар хэлэлцэх урамшуулалтай холбоотой танилцуулга, шинжээчийн дүгнэлтийг танилцуулна.

Одоо эхний асуудал болон төрийн дэмжлэгтэй холбоотой асуудлаар Улсын Их Хурлын гишүүд асуулт асууж дуусаагүй байгаа. Ингээд Г.Ганбаатар гишүүн асуултаа асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Г.Ганбаатар: Өдрийн мэнд. Та бүхэн бүгдээрээ өдрийнхөө цайнд сайхан оров уу? Манай Байнгын хорооноос өнгөрсөн хаврын чуулганаар ярьж байгаад төрөөс бодлогын түвшинд гаргаж байгаа хөтөлбөрүүд, энэ олон дэмжлэгүүд, урамшууллууд, хөнгөлөлттэй зээлүүдийн үр дүн ер нь юу болов?, зорилтот эзэндээ хүрч байна уу?, ямар үр дүн гарсан бэ гэдгийг хянаж бас нэг сонсоод авъя гэсэн юм.

Энэ сонсголын гол зорилго нь иргэдийн мэдэх эрх, ил тод байдлын асуудал байгаа. Цаашид бид бодлогын түвшинд юун дээрээ анхаарах вэ? гэдэг асуудал байгаа шүү дээ. Өнөөдрийн сонсголоор харамсалтай зүйл маш их сонсогдож байна. Улсын Их Хурлаас гаргасан хууль тогтоомж, баталсан мөнгөнийхөө араас явдаггүй нь харагдаж байна. Анх удаа 18 жилийн дараа ийм сонсгол хийж байна шүү дээ.

Монголын төрөөс хөдөө аж ахуй ялангуяа, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 6 их наядын дэмжлэг энэ чинь 2 тэрбум орчим ам.доллар гэсэн үг шүү дээ.

Өнөөдрийн яригдаж байгаа шинжээчдийн дүгнэлт, салбарын яамны хүмүүсийн ярьж байгаа, дээрээс нь иргэдийн хэлж байгаа зүйлээс юу бодогдож байна вэ гэвэл

1. Улсын Их Хурал гаргасан шийдвэрийнхээ араас явдаггүй, хяналтаа муу тавьж байсан байна. Энэ 18 жил гэдэг бол асар их хугацаа.
2. Монголын төрийн залгамж чанар бодлого алдагдсан байна. Архив нь устчихсан гэж юу ярьж байна вэ?
3. улс төртэй ойрхон, эрх мэдэлтэй, мэдээлэлд ойрхон байгаа хүмүүс яаж ийм их мөнгийг үрэн таран хийсэн тухай ярьж байна шүү дээ.

Ялангуяа дэмжлэгтэй холбоотой хэсэг байна. Ер нь төрөөс энэ дэмжлэг, урамшуулал гэдэг юм чинь “нохойн зам”-аар яваад байвал цаашдаа олгохгүй ёстой ч юм уу? Харин хөнгөлөлттэй зээлээ олгоод явах юм уу гэдэг асуудал яригдах байх.

Өнгөрсөн хугацааны энэ мэдээллийн зөрүүтэй байдал дээр их анхаарах шаардлагатай байна. Шинжээчээс асуухад, та бүхэн мэдээллээр дутуу хангасан уу?

Хугацаа бол хангалттай байсан. Энэ тогтоол чинь 7 сард батлагдсан гэхэд 3 сарын хугацаа өнгөрсөн байна шүү дээ.

Шинжээчийн дүгнэлт болон албаны хүмүүсийн ярьж байгаа хоёр асар зөрүүтэй байна шүү дээ. Тэгэхээр энэ сонсголын үр дүнд, гарах шийдвэр, Засгийн газарт өгөх чиглэл, Улсын Их Хурал бодлогын түвшинд юун дээрээ анхаарах вэ гэдэг бол маш чухал асуудал. Хамгийн гол нь шинжээчийн дүгнэлт болон албаны хүмүүсийн хариулж байгаа байр суурийн ойлголтын зөрүү, мэдээллийн зөрүүг яаж нэгтгэх юм бэ гэдэг нь энэ сонсголын үр дүн байх ёстой гэж бодож байна.

Ер нь яг үнэндээ энэ 6 тэрбумаас дэмжлэг гэхэд бид нар 1,1 их наяд төгрөг олгосон байна. Одоо яригдаад байгаа Хөдөө аж ахуйн корпораци 627,2 тэрбум, Мал хамгаалах сан 28,3 тэрбум, Тариалан эрхлэгчдийг дэмжих сан 96,8 тэрбум, дамжуулан зээлдүүлсэн зээл гэх мэтийг нэгтгээд үзвэл бас 1,1 их наяд болчихож байна шүү дээ. Дэмжлэг гээд гарсан нь 1,1 их наяд, одоо эргэн төлөгдөхгүй байгаа нийлбэр нь 1,1 их наяд байна. Тэгэхээр дэмжлэг гэдгийг бид нар эргэн төлөгдөхгүй зээл гэж ойлгочихсон юм биш биз дээ?

Ялангуяа, улс төр, мэдээлэлд ойрхон байгаа хүмүүс, эдгээр компаниудын нэр хэрэгтэй байна. Үүнийг хэнээс авах ёстой билээ? Өөрөөр хэлбэл, Хөдөө аж ахуйн корпораци дээр байгаа 627 тэрбум, Мал хамгаалах сан дээрх 28 тэрбум, Тариалан дэмжих сан дээрх 96,8 гэдэг нь бараг зуугаад тэрбум байна. Тэгэхээр энэ 1,1 их наядыг хэн, хэзээ олгосон юм, ямар компаниуд авсан юм бэ гэдэг нэрсийг өгөх хэрэгтэй.

Хоёрдугаарт, улаан буудайн урамшуулал гээд цаасан дээр нэг тариа тарьдаг гээд л яриад байдаг байсан. Одоо шинжээчийн дүгнэлтэд 562 сая төгрөгийн дүн дурдагдсан байна. Тэгэхээр бид нар бодлогын түвшинд Улсын Их Хурлаас уг нь хуулийг нь гаргаад, дэмжээд, төсөв мөнгийг нь тавьж өгдөг.

Улсын Их Хурал, Засгийн газар, ялангуяа Засгийн газраас салбарын яамд үүн дээр маш анхаарал тавьж ажиллахгүй бол болохгүй. Ц.Идэрбат сайдыг бол би ойлгож байна. Түрүүнд салбараа хамгаалаад хэлж байх шиг байна лээ. Гэхдээ та нэг юм бодоорой.

Энэ шинжээчийн дүгнэлт дээр сүүлийн 10 жил, яагаад 2016 оноос хойш авсан юм гэвэл 10 жилийн дүгнэлт байна шүү дээ. 100 хувь гээд бодоод үзэх юм бол 2 удаа бүр маш муу, 4 удаа муу, дээрээс нь ерөөсөө хоёрхон удаа зөрчилгүй дүгнэлт авсан байгаа шүү дээ. Тэгэхээр энэ чинь ерөөсөө болохгүй байгаа биз дээ? Маш ноцтой гэсэн дүгнэлт бас 2 удаа, ноцтой, маш муу, муу, зөрчилгүй хоёрхон 10 жилийн дүгнэлт шүү дээ. Тэгэхээр ийм зүйлүүдийг хамгаалах хэрэггүй. Та энэ цаг үед, яах вэ, салбар удирдаж байгаа сайд байна. Тэр өмнөх юмнуудыг үнэнээр нь гаргах хэрэгтэй. Үнэн хатуужсан хэтдээ энэ улс оронд, энэ хөдөө аж ахуйн салбарт, газар тариалангийн салбарт хэрэгтэй.

Цаашдаа бид нар бол хөдөө аж ахуй, мал аж ахуйн салбарт ажиллаж байсан, энэ чиглэлээ мэддэг хүмүүс байна. Энэ салбарынхаа, энэ чиглэлийнхээ дэмжлэг, урамшууллыг эргэж харж, үр дүнтэй болгох асуудлаа бодохгүй бол энэ чинь бүр болохоо байсан байна шүү гэдгийг хэлэх гээд байгаа юм. Тэр нэрсүүдийг авна шүү.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ц.Идэрбат сайд хариулчхаад, тэгээд дараа нь тодруулга явъя.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Г.Ганбаатар гишүүнд баярлалаа. Энэ удаагийн хэлэлцүүлэг, ер нь Улсын Их Хурлаас зохион байгуулагдаж байгаа хэлэлцүүлгүүд яг ийм нэг ажил хэрэгч болоосой гэж бодож байгаа юм. Тэрнээс 2 талд суучхаад “том хулгай, эд нар” гэж ярих нь ажил хэрэгч чанарыг нь алдагдуулаад, зохих мэдээлэл нь нэг замдаа ийм хэрүүлийн чанартай болоод явчих вий гэсэн болгоомжлол бол байгаа.

Та бол маш ажил хэрэгч санал тавьж байна. Энэ салбар дээр үүсээд байгаа зүйлүүд бодитой, тэгээд нэг, хоёр янзын юм байгаа юм билээ. Ер нь яг нөгөө Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сан, Мал хамгаалах сан эд нар гээд л ингээд нэг даргын гарын үсгээр гарч байсан тэр үеийн юмнууд маш их зөрчилтэй. Улс төрийн шийдвэр гэх мэт янз бүрийн зүйлүүд бас нөлөөлдөг юм шиг байгаа юм. Дараа нь “ер нь даргын гарын үсгээр гараад байх чинь дэмий юм байна, арилжааны банкаар гаргачихъя, банк эрсдэлээ даачихна, хэн ч хохирохгүй” гээд ингээд явсан. Энэ дээр мэдээж, санхүү мөнгөний талд хэн авах вэ гэдэг дээр албан тушаалтан оролцохгүй байх нь сайн талтай боловч нөгөө талаас нь харах юм бол салбар бас хяналтаа алдчих гээд байгаа нэг зовлон бас байгаа.

Үнэхээр арилжааны банкнаас өндөр хүүтэй зээл аваад, 10%-ийг нь төрөөр даалгачхаад, тэр нөхөр яг тэрийгээ хийсэн үү, үгүй юу гэдэг дээр банк зээлээ төлөөд байгаа бол сайн гэж үзээд байгаа болохоос биш, үнэхээр улаан буудай тарья гээд машин зараад мөнгө олоод, тэрүүгээрхээ зээлээ төлж байна уу, үгүй юу гэдэг энэ хяналтын тогтолцоо бол бас сул байна гэдэг нь энэ хэдэн сарын хугацаанд надад анзаарагдсан. Тийм ч учраас одоо ингээд 200 тэрбум төгрөгийг Азийн хөгжлийн банкнаас зээл олгох гэж байгаа. Энэ дээр бид нар хяналтын механизмыг давхар гэрээнд нь суулгаж өгье. Яг тэр тэрбум төгрөгийн зээл аваад бүгдийг нь зарцуулсан уу, үгүй юу гэдэг дээр л хяная гэдэг ийм зүйл байгаа. Цаашдаа ер нь энэ хөнгөлөлттэй зээл, эдгээр зүйлүүдийг бид нар байхгүй болгох, зогсоохын хувьд бол их зөөлөн газардуулах ёстой гэсэн чиг баримжаатай байгаа.

Тэгэхээр өнөөдөр ингээд улаан буудайг хаврын хавсарганаас намрын хяруу унатал тариад байна. Манайхаас ердөө улаан буудай ширхэг нь гадагшаа гарахгүй байгаад байгаа. Тэгэхээр уул нь гаргадаг болчихвол, тэр эрдэнэ шиш тариад байгаа залуучууд, ногоон тэжээл тарьж байгаа хүмүүсийн бүтээгдэхүүнийг гадагш нь экспортолдог болчихвол энэ дэмжлэг эд нар бол ер нь огт хэрэггүй болж, энэ салбар өөрөө асар том хөгжих бололцоотой гэж харж байгаа. Тийм ч учраас ер нь шууд зогсоочихно гэхээсээ илүүтэйгээр салбарын яамны хувьд бүр ажлын хэсэг гаргаад, Гадаад харилцааны яамтай хамтарсан ажлын хэсэг гараад, энэ 11 дүгээр сараас бид холбогдох улсууд руугаа явъя, экспортынхоо гарцыг нээе гэж байгаа. Энэ гарцыг нээж чадвал энэ хэрүүл бол гарахгүй гэж ингэж бас харж байгаа. Тэр болтол бол явна.

Цаашдаа бол харин нэг зүйлийг баталгаатай хэлэхэд, өнөөдөр төсвийн тодотголоор 150 тэрбум төгрөгийн худалдан авалт зарлагдаад л байж байна. Үүнийг мах шиг и-баримтаар бүгдийг нь баталгаажуулдаг...(минут дуусав)

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Б.Бейсен гишүүн асуултаа асууна уу.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бейсен: Бүгдэд нь өдрийн мэнд хүргэе. Өнөөдөр бас чухал хэлэлцүүлэг явагдаж байна. Энэ хавар би Байнгын хорооны

дарга байхад үүнийг баталсан. Энэ хяналтын сонсголтой холбоотойгоор 63%-ийн материал өгөөгүй байна гэж байна. Нийтдээ төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлсэн 31 аж ахуйн нэгж, байгууллага энэ бичиг баримтыг өгөөгүй байна л даа. Монгол Улсын Засгийн газраас энд маш их анхаарлаа хандуулж, хүнсний асуудал дээр 2008-2025 он хүртэл урамшуулал 538 тэрбум, дэмжлэг 1,1 их наяд, хөнгөлөлттэй зээл өр 4,4 их наяд, улсын төсвөөс зээлийн хүүгийн татаас гээд 603 тэрбум төгрөг олгосон байна.

Тийм учраас өнөөдрийн сонсголоор бид нар бас тодорхой ярихгүй бол болохгүй. Манай Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд, яамныхан маань эмзэглээд байх шаардлагагүй. Та нар тэр үед зарим нь ажиллаагүй, дөнгөж ажилд орж байгаа, сайд одоо дөнгөж 6 сар болж байгаа асуудал байгаа. Тийм учраас үүнийг бас цаашдаа энэ хөдөө аж ахуйн салбарыг яаж хөгжүүлж, хүнсний асуудлыг яаж шийдэх вэ гэдэг дээр анхаарахгүй бол болохгүй.

Ерөнхийлөгчийн хүнсний хувьсгалын хүрээнд бас хүнсний ногоо, дотоодын мах зэргийг хүнсний бүтээгдэхүүнээр хангах ёстой. Гэтэл хавдрын ихсэлтийн 80% нь хүнсний аюулгүй байдал алдагдсантай холбоотой хавдар ихсэж байгаа асуудал байгаа. Үүнийг бас анхаарахгүй бол болохгүй. Хавдар залуужиж байна. Тийм учраас энэ дээр нэлээн анхаарахгүй бол болохгүй асуудлууд байж байгаа. Ийм их хэмжээний их наядаар төсөв хөрөнгө зарчхаад хөдөө аж ахуйн салбар маань бас гадаадаас пестицид, гербицид, химикат ихтэй хүнсний ногоо, бүтээгдэхүүн авч байна. Дотооддоо хангах боломжтой баймаар юм.

Үүнтэй холбоотой Жижиг, дунд үйлдвэрийг хөгжүүлэх сангаас нэг асуух асуудал байна. Энэ найдваргүй зээл хэдэн тэрбум байна, хуулийн шатад явж байгаа нь хэдэн тэрбум, хэдэн компани, ямар ямар компани байна, үүнийг нэг тодорхой зааж хэлж өгөөч гэдэг асуулт байна. Дараагийн асуудал нь баримт бичиг ирүүлээгүй, тодорхой тэрэнтэй холбоотой баримт бичиг ирүүлээгүй компаниуд байж байна. Том том төсөл, хөтөлбөрүүд, Монгол мал үндэсний хөтөлбөр 2010-2021 он хүртэл хэрэгжсэн байна. Энэ дээр жишээлбэл ийм хөтөлбөрийн хүрээнд ийм үйлдвэр байгуулагдсан, хэдэн үйлдвэр байгуулагдсан юм. Энэ төсөл, хөтөлбөрүүдийн хүрээнд тодорхой хэдэн тэрбумыг авсан юм. Тэр талаар тодорхой мэдээлэл өгөөч, дараа нь тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За, эхлээд сайд хариулсны дараа Монголбанк бэлдэж байгаарай. Чанаргүй зээлийн үлдэгдэлтэй холбоотой.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Өнөөдрийн энэ хэлэлцүүлэг бол яг л манай хөдөө аж ахуйн салбарын бодит байдлыг гаргаж ирээд, алдаа оноог нь гаргаж ирээд, болж байгааг нь болж байна, болохгүй байгааг нь болохгүй байна гэж гаргаж ирээд, тэгээд мэдээж Улсын Их Хурал дээр хэлэлцэгдээд, Засгийн газарт чиглэл өгөөд, салбарын яам энэ хэлэлцүүлгийн мөрөөр алдаа оноогоо засаж, өглөг авлагаа цэгцлэх юм. Гол нь энэ олгогдож байгаа зээлүүд ил тод байх, хүн болгонд нээлттэй байх энэ л зарчим руу бид явах ёстой.

Тийм ч учраас Засгийн газрын тэргүүний хувьд энэ янз бүрийн хөнгөлөлттэй зээлийг мах гэдэг нэрээр, ногоо гэдэг нэрээр авч байгаа бол үүнийгээ баримтжуулах үйл ажиллагааг зөвхөн агуулахад байгаа гэхээсээ илүүтэйгээр и-баримтаар бүгдийг нь тулгаж явдаг больё гэдэг шинэ зарчмыг нэвтрүүлж байгаа. Тэгэхээр энэ бол би зөв тал руугаа явж байна гэж ингэж бас харж байгаа.

Бидний хувьд ч гэсэн, та бүхэн анзаарсан бол Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны цахим хуудас байгаа. Хамгийн хурдан иргэдэд хүрэх нь сошиал орчин байна шүү дээ. Сошиал орчин, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны цахим хуудсаар хөнгөлөлттэй олгож байгаа зээл, тусламж, материал авах хугацаа гэх мэт бүх юмыг маш ил тод явуулж байгаа.

Манай Жижиг, дунд үйлдвэрийн газрын дарга, Хөдөө аж ахуйн корпорацын дарга, бусад дарга нар, төрийн нарийн бичгийн дарга, газрын дарга нар бүгд ингээд гарч ирээд байгаа. Тэгэхээр бид салбарын яамны хувьд ил тод, нээлттэй байх зарчим руугаа бүгдээрээ явж байгаа, бүгдээрээ санал нэг байгаа шүү гэж ингэж бас хэлье.

Дээрээс нь Монголын төрийн бодлого цаашаа үргэлжлээд явах ёстой. Энэ хүнсний хувьсгал, цагаан алт бол хөдөө аж ахуйн салбарт маш том эргэлт авчирсан юм билээ. Үнэхээр харган үзүүрт байсан тэр ноосыг өнөөдөр үйлдвэрт аваачаад даавуу болгочихсон байна. Тэгэхээр бид үүнийг цааш нь үргэлжлүүлээд аваад явах ёстой. Гэтэл улсын төсөв дээр мөнгө байхгүй байгаа.

Тийм учраас бид Азийн хөгжлийн банкнаас олгож байгаа энэ хөнгөлөлттэй зээлийг энэ хүнсний хувьсгал, цагаан алтыг цааш нь үргэлжлүүлэхэд зориулаад олгоод явъя, энэ хөтөлбөрүүдийн үр дүнг цааш нь залгамжлаад аваад явъя гээд. Тэгэхээр энэ бол хөтөлбөрүүд цаашдаа явна.

Таны хэлдэг нэг гол зүйл бол Байнгын хорооны даргын хувьд ч тэр, эмч хүний хувьд ч тэр ярьдаг. Монголчуудын хорт хавдрын асуудал бол хүнсний аюулгүй байдалтай холбоотой гэдгийг шууд хэлдэг. Тийм ч учраас манай салбарын яамны хувьд ялангуяа махны эрүүл мэндийн асуудал дээр, мал эмнэлгийнхээ тогтолцоо дээр маш анхаарлаа хандуулъя.

“Нэг сум нэг мал эмнэлэг” гэдэг хөтөлбөрийг бид одоо баруун 3 аймгийн бүх сум, бусад бүсийн 30 гаруй суманд нээхээр бэлтгэл, бэлэн байдлаа хангаад байна. Тэнд вакцины хүйтэн хэлхээнээс авхуулаад, байгаа мал эмнэлгийн анхан шатны нэгжүүд, сум болгонд байгаа мал эмнэлгийн тасаг ажлынхаа уялдаа холбоог хангаад, ингээд махны эрүүл мэндийн хяналтыг анхан шатнаас нь тэр суман дээр байгаа...(минут дуусав)

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Б.Бейсен гишүүн тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бейсен: Энэ Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн зээл, хөнгөлөлттэй зээл, хөдөө аж ахуйн газар тариалантай холбоотой асуудлууд байж байгаа л даа. Банкаар дамждаг жинхэнэ тариаланчид нь банкны шалгуур хангаж чадахгүй, авч чадахгүй байгаа асуудал байгаа.

Үүнийг ер нь Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамныхан газар дээр нь очоод жинхэнэ тариаланчдадаа олгох боломж байдаггүй юм уу? Жишээлбэл, сая би Баяннуур сумаар явсан. Хуучин сангийн аж ахуй байсан, жинхэнэ ихээр тариалдаг улсууд нь зээл авч чадаагүй, жижигхэн аймгийн төв ч юм уу, энд тэнд жижигхэн хүлэмжтэй улсууд их хэмжээний зээл авчихсан, тэгээд аймгаа хангадаг улсууд нь тэгээд л борлогдохгүй хүнсний ногооны асуудал дээр ингээд л ийм юм байдаг юм байна. Үүнийг одоо хөдөө аж ахуйн чиглэлээр тусгай шалгуур гаргаад банканд

өгөхийн оронд зүгээр танайх шийдэж болохгүй юм уу? Ийм асуудал дээр одоо ямар бодолтой байдаг юм?

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Сайдын микрофоныг нээе.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Тийм, 2 талтай байгаад байгаа юм. Орон нутгийнхан бол ялангуяа энэ Батаа үнэхээр тарьдаг уу, тарьдаггүй юу гэдгийг мэддэг.

Ингээд өгөөд эхлэхээр бас бидний өнөөдрийн маргааны сэдэв болж байгаа, хяналтгүй явж байна, хариуцлагагүй байна, эргэн төлөлт байхгүй байна ч гэдэг юм уу ийм асуудлууд үүсээд байгаа юм. Банкаар дамжуулчихаар банк өөрөө эрсдэлээ хариуцаж байгаа гэдэг утгаараа бас нэлээн чангалчихсан байгаа юм.

Тэнд бол нэг их айхтар хувиараа ихээр тарьдаг, багаар тарьдаг гэхээсээ илүүтэйгээр банкны шаардлага хангаж байна уу, үгүй юу гэдэг л шалгуур явчихдаг. Ийм зовлонтой юм билээ. Тэгээд өнгөрсөн хавар энэ 130 орчим тэрбум төгрөгийн хөнгөлөлттэй зээлийг бас газар тариаланд олгосон шүү дээ. Одоо тэр энэ тайланд бол ороогүй байгаа юм. Тэгэхээр тэрийг ингээд өгчхөөд, энд бол ингээд тийм зээл олгож байгаа гээд сайхан яриад байдаг.

Яг орон нутагт очоод ингээд тариаланчидтай энэ 8 дугаар сарын 28, 29-нд Ерөнхий сайд бид 2 тариалангийн бүсэд очоод ажиллаад тариаланчтай уулзахад “манай суман дээр наад банкны зээл чинь бол олгогдохгүй байна” гэдэг ийм зүйл ярьж байгаа юм. Тэгэхээр үүнийг яаж нэг хөрсөн дээр нь буулгаж ажиллах вэ гэдэг дээр л бид толгойгоо ажиллуулах ёстой юм байна. Тэрнээс яг даргын үзгийн үзүүрээр өгөх юм бол танил тал, нам гэх мэт юм бол завхарсан юм болох гээд байна банкин дээр.

Харин яаж жаахан уян хатан байлгах вэ, яаж ил тод байлгах вэ гэдэг ийм л зүйл байгаа. Тэгээд л сайд нь гарч ирээд л 130 тэрбум төгрөгийн зээл олгож байна гэхэд яг тэр суман дээр байгаа тариаланч бол “өгөхгүй байна шүү дээ” гэдэг нь яг бодит амьдрал дээр байгаа юм билээ. Цаашдаа үүнийг яаж нэг арга эвийг нь олоод, эрсдэлгүй, даргын үзэмж биш, үзгийн үзүүрээр биш байх уу гэдэг энэ тогтолцоог л их зөв хийгээд өгчихвөл болох юм байна гэж ингэж харж байгаа. Тэгээд бид энэ дээр бас судалгаа хийж байгаа. Өөрсдийнхөө үйл ажиллагаа дээр алдаа дээрээ бас дүгнэлт хийж байгаа. Амьдрал дээр яг таны хэлдэг бас тийм зүйлүүд байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Монголбанкнаас Б.Амгалан, чанаргүй зээлийн хэмжээ хэд байгаа вэ? Түрүүн Г.Ганбаатар гишүүний асуусан асуултад шинжээч бас хариу өгч байна. Хөдөө аж ахуйн корпорацын зээлийн үлдэгдлийг шүүх рүү шилжүүлсэн компанийн нэрс бол байгаа. Тэрийг гаргаад өгье. 8 номерын микрофоныг нээгээрэй.

Монголбанкны Санхүүгийн тогтвортой байдлын газрын захирал Б.Амгалан: Гишүүний асуултад хариулъя. Монголбанк энэ Засгийн газраас хэрэгжүүлж байгаа татаастай хөтөлбөрт бол дэмжих чиглэлээр оролцдог.

Өөрөөр хэлбэл, Төв банкны хуульд заасан зуучлалын эрх, үүргээ хэрэгжүүлдэг байгаа. Татаастай хөтөлбөрийн мэдээлэл өгөхөд нийтдээ 6 хөтөлбөр дээр 4,4 их наядын зээл арилжааны банкны өөрийн эх үүсвэрээр гарсан. Тэгээд 8

дугаар сарын 31-ний байдлаар 1,8 их наядын зээлийн үлдэгдэлтэй байгаа. Нийт зээлдэгчдийн тоо маань 27691. Чанаргүй зээлийн хувьд бол жижиг, дунд үйлдвэрийн зээлийг түрүүн асуусан. Жижиг, дунд үйлдвэрийн зээл бол зээлийн мэдээллийн сан дээр нийт 1,390 зээлдэгч бүртгэлтэй байгаа. Нийт зээлийн үлдэгдэл нь 208 тэрбум төгрөг, үүнээс муу зээл нь 81,2 тэрбум төгрөг байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай:
Х.Баасанжаргал гишүүн.

Улсын Их Хурлын гишүүн Х.Баасанжаргал: Бүгдэд нь өдрийн мэнд хүргэе. Шинжээчээс би нэг асуулт, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас бас асуулт асууя. Үдээс өмнө яригдсан гол асуудал бол дэмжлэгтэй холбоотой байлаа.

Тэгэхээр яг энэ Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас олгосон зээл биш дэмжлэгтэй холбоотой Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас нэхэмжлэл гаргаад эсвэл энэ корпорацаас нэхэмжлэл гаргаад шүүхээр шийдвэрлэж байсан ийм маргаан дээр дүн шинжилгээ хийж үзэв үү гэсэн нэг ийм асуулт байна.

Яагаад би энэ асуултыг асууж байна вэ гэвэл, би өөрөө ажлын хэсэг дээрээ үүнийг заавал хийгээрэй гэдэг хүсэлтийг шинжээчид тавьсан. Гэхдээ бас нэлээн хүндрэл учирсан гэж тайлбарлаж байсан. Үүнийгээ бас илэн далангүй хэлэх ёстой болов уу гэж бодож байна.

Учир нь бид нар ер нь манай нийгэм алдаагаа засдаг нийгэм байх ёстой. Алдаагаа яриад л тэрийгээ тойроод, нөгөө халтирч унасан намаг балчигтаа дахиад л халтирч унаад байж болохгүй. Тэгэхээр энэ алдааг засах хамгийн гол механизмын нэг зүйл бол энэ шүүхийн шийдвэрүүд байдаг.

Тэгэхээр энэ шүүхийн шийдвэрүүд дээр дүн шинжилгээ хийж үзэв үү? Ялангуяа хөөн хэлэлцэх хугацаатай холбоотой, шүүх дээр хөөн хэлэлцэх хугацаа өнгөрсөн хойно нь шүүхэд нэхэмжлэл гаргаад хэрэг нь хэрэгсэхгүй болдог ийм тохиолдлууд байдаг. Энэ бол цэвэр төрийн эс үйлдэл гэсэн үг. Хэн нэгэн завших боломжийг олгож байгаа гэсэн үг. Энэ тоо, статистик баримтууд гарч ирэв үү гэдэг дээр дүн шинжилгээгээ өгөөч.

Хоёрдугаарт, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас асуулт асууя. Газар тариалан эрхлэгч нарт олгож байгаа дэмжлэг бол нэлээн дэлгэрэнгүй, олон төрлийн, хүртээмжтэй байна уу гэж харлаа. Тэгвэл мал аж ахуйн салбарт олгодог дэмжлэг нь ямар ямар төрлийн дэмжлэг байдаг юм, хэдэн оноос хойш, хэдэн удаа, хэчнээн малчдад олгосон дэмжлэг байдаг вэ гэдэг нэг асуулт байна.

Мөн газар тариаланд олгож байгаа энэ дэмжлэгийн үр дүн юу байв гэдэг асуултыг асууя. Гэхдээ би нэг иргэний өнцгөөс асууж байгаа. Бид нар газар тариаланд олгож байгаа дэмжлэгийн төлөөсийг бид бүгд халаасаараа төлж ирж байгаа. Өнөөдөр гурил хэдэн төгрөг байж байгаад хэдэн төгрөг болсон билээ, талх хэдэн төгрөг байж байгаад хэдэн төгрөг болсон билээ. Сүүлийн 5 жилийн үнийн дүнг бүгдээрээ мэдэж байгаа байх. 1200-1300-тай байсан талх өнөөдөр 3 мянга болчихсон байна. 2800-3000 төгрөг байна. Гурилын үнэ 1300 байсан бол одоо бас 2700-2800 болсон байна.

Өөрөөр хэлбэл, яг газар тариаланд олгож байгаа дэмжлэг иргэний халаасанд очихоороо 90-100%-аар нэмэгдсэн үнийн дүнтэй талх, гурилан бүтээгдэхүүн авч

байна. Бидний хэрэглээний сагсны хамгийн өргөн хэрэглээний бараа шүү дээ. Тэгэхээр энэ олон дэмжлэгийн үр дүн яагаад энэ үнэ дээр гарахгүй байна вэ? Бидний өдөр тутам хэрэглэж байгаа гурил, талхны үнэ дээр энэ дэмжлэгийн үр шим яагаад гарахгүй байна вэ гэсэн ийм асуулт байна. Өөр учир шалтгаан байгаа бол тэрийгээ тайлбарлаарай гэсэн үг.

Гуравдугаарт, дэмжлэгээр далимдуулж Улсын Их Хурлын гишүүд тойргоо усалдаг юм болов уу? гэсэн хардлага, таамаг бол байгаа. Дэмжлэгээр дамжуулж, хэн нэгэнд трактор, янз бүрийн тоног төхөөрөмж олгох гээд л ингээд нэг тойргийн гишүүд нь өөрөө өгч байгаа юм шиг, өвлийн өвгөн бэлэг тарааж байгаа юм шиг л явдаг.

Ер нь энэ дэмжлэгийг хаана хэнд өгөхийг та нар ямар дүрэм журмаар шийддэг юм, яаж бүсчилдэг юм, юуг эрэмбэлдэг юм, яг эрэмбэлдэг тийм бодлого гэж байна уу? Түүнийгээ танилцуулаадхаач. Тэгээд цаашид, ялангуяа дараагийн 3 жил Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас олгох дэмжлэгийг ямар эрэмбээр олгоё гэж бодож байгаа юм? Аль бүс нутагт, юуг чухалчилж үзэх юм бэ гэсэн ийм асуултад хариулаадхаач.

Хамгийн сүүлд нь сайдаас бусад нь бүгдээрээ төрийн албан хаагчид. Та бүхэн улс төрийн албан тушаалтан биш. Төрийн залгамж халаа гэдэг зүйл бол бүгд та бүхний нуруун дээр, та бүхний хийж байгаа ажлаар илэрч байх ёстой.

Тэрнээс “би ажил аваад 2 жил болж байгаа”, “би ажил аваад жил гаран болж байгаа”, “2025 онд энэ ажлыг авсан” гэдэг ийм тайлбар битгий хэлээсэй гэж хүсэж байна. Энд бүхэл бүтэн институц ажиллаж байх ёстой. Тэр олон сангууд татан буугдаад төрийн өмчит компани болсныг бид нар бүгдээрээ мэдэж байгаа. Гэхдээ хуулийн өмнө бүгд энэ дээр хариуцлага хүлээх ёстой шүү дээ. Энэ дээрээ та бүхэн цаашид бодож үзэж, дахиж хариулт хэлэхдээ “би дөнгөж ажил аваад удаагүй ээ” гэдэг ийм тайлбарыг битгий хэлээсэй гэж үзэж байна.

Та бүхний энэ тайлбар өөрөө төрийн нэр хүндийг бууруулж, төрд итгэх итгэлийг сулруулахад хувь нэмрээ оруулах гээд байгаа учраас энэ дээрээ анхаарч хариултаа өгөөсэй гэж бодож байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Эхлээд шинжээч нар хариултаа өгөөд, дараа нь яам хариулъя.

Шинжээч: Гишүүний асуултад хариулъя. Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс ирсэн мэдээллийн дагуу яг дэмжлэг гэдэг тусдаа дүн бол ирүүлээгүй байгаа. Дэмжлэг, урамшуулал, зээлийн хүүгийн татаастай холбоотой 2014-2025 оны хооронд 2374 хэрэг шийдвэрлэгдсэн. Үүнээс хөөн хэлэлцэх хугацаа буюу Иргэний хуулийн 75.2.1-д заасан 3 жилийн хугацаагаар хэрэгсэхгүй болсон нь 136 хэрэг байгаа. Энэ нь 5,7%-ийг эзэлж байгаа. Хариулж дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За, үнийн дүн нь байна уу? Үнийн дүн нь байвал үнийн дүнг нь хэлнэ үү?

Шинжээч: За, нийт үнийн дүн нь 471,6 тэрбум төгрөгийн зээлийн нэхэмжлэл гэж ирүүлсэн байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Одоо Хүнс,

хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас хариулна уу. Ц.Идэрбат сайдын микрофоныг нээе.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Х.Баасанжаргал гишүүний асуултад хариулъя. Хөдөө аж ахуйн салбар дээр ер нь салбар болгон дээр л дэмжлэг байгаа нь үнэн. Ялангуяа, газар тариалангийн салбар дээр бол улаан буудай, 4 төрлийн хүнсний ногооны урамшуулал гээд ийм урамшууллууд өгөөд явж байгаа.

Газар тариалангийн салбар дээр нэг онцлог байдаг юм билээ. Гайгүй явж байгаад нэг ган болохоор л бүгдээрээ хуйгаараа маш хэцүү байдалд орчихдог. Тэгэхээр дараа жил нь тэр чигт нь хаячхаж болохгүй. Энэ чинь улс орны хоол ундтай холбоотой асуудал учраас дахиад л бараг бүх юмаа шинээр эхэлнэ. Эргээд бас зовлон байдаг юм билээ. Тэрний зовлонг энэ 2026 онд бид нар үүрээд явж байгаа. 2025 он бол ган болсон. Үнэхээр гангийн эсрэг авах арга хэмжээ ер нь туйлын хэцүү шүү дээ.

Нөгөө талдаа мал аж ахуй дээр ямар дэмжлэг, урамшуулал байна гэж байна. Ер нь арьс шир, ноос, сүүлд сүү нэмэгдээд, дээрээс нь шинэ хоршоо хөдөлгөөн гээд үндсэндээ ийм нэр төрлийн дэмжлэгүүд үзүүлж байгаа. Арьс ширэн дээр урамшуулал бол 78,7 тэрбум, 2013 оноос гэдэг чинь 13 жилийн хугацаанд олгож байгаа, төр үйлдвэрүүдэд арьсаа тушаах юм бол өгдөг мөнгө гэсэн үг.

Дараагийнх нь ноос, мөн ноосны үйлдвэрүүдэд өгвөл гээд ингээд 213,8 тэрбум. Тэгээд сүү, би түрүүнд илтгэл дээр дурдсан 47,8 тэрбум. Урамшуулал, дэмжлэг чинь бол цугтаа шүү дээ. Дээрээс нь малчдад ямар дэмжлэг үзүүлж байна вэ гэсэн шүү дээ. Тэгээд тэр асуултын хүрээнд энэ ноос, арьс шир, ноолуур, энэ сүүг малчид бий болгодог учраас л би хамааруулж ярьж байна л даа. Дараагийнх нь шинэ хоршоо хөдөлгөөн 25500 малчинд 900 орчим тэрбум төгрөгийн жилийн 6%-ийн хөнгөлөлттэй зээлийг энэ хугацаанд олгосон байна.

Тэгэхээр газар тариалан Мал аж ахуй 2 дээр ийм дэмжлэг олгогдсон гэдгийг хэлье. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яаман дээр явж байгаа асуудлууд, хөнгөлөлт дэмжлэгээр тойргоо услаад байна гэдэг зүйл яригдаж байна. Миний хувьд тийм зүйл огт байхгүй. Энэ нь байх ёсгүй зүйл хэрвээ байвал засах ёстой засахыг ч бас ичээж байгаа. Жишээ нь: нэг сум, нэг мал эмнэлэг гэдгийг юу гэдэг юм. Би зүүн бүсээс сонгогдсон гээд зүүн бүсийг бүгдийг нь оруулаагүй. Энд Монгол Улсын 30 хэдэн сум ороод явж байгаа “Нутагтаа эзэн 100 мянга” гэдэг хөтөлбөрийг бид нар 17 аймгийн 25 баг дээр хийгээд явж байна. Тэгэхээр Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам бол бодлогоо барина уу гэхээс биш улс төрчийн хаанаас сонгогдсон улс төрч нь хаашаа дэвших гээд байна гэдэг нэг ийм. Одоогийн үзүүлэлтээр энэ салбарыг харж болохгүй. Монгол Улс бүтнээрээ хөдөө аж ахуйн салбар хөгжих ёстой гэж таны хэлдэг зөв тийм бодлогыг бид баримтлаад ажиллаж байгаа гэдгийг хэлье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За баярлалаа тодруулах уу? Х.Баасанжаргал гишүүн тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Х.Баасанжаргал: Шинжээчээс дахиад тодруулчихъя. Нийтдээ хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан гэдэг үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болсон 136 хэргийн 471,6 тэрбум төгрөгийг улс дахиж эдгээр хүмүүсээс нэхэх боломжгүй гэсэн үг мөн үү гэдэг. Ийм тодруулах асуулт 1 дүгээрт асууж байна. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас 1 зүйлийг тодруулъя тэгэх үү? Дэмжлэг, зээл, урамшуулал, татаас гээд эд нарыг чинь бүгдээрээ нь бид нар ялгасан

шүү дээ ялгаж байгаад энийг чинь сэдэвчлээд зээл нь яг аль нь юм, дэмжлэг нь яг аль нь юм, яг нөгөө сүүний мөнгө гээд байгаа тэр урамшуулал нь яг аль нь юм, гээд салгаж байгаад үдээс өмнө бид нар дэмжлэгээ ингэж тус тусад нь салгаж авч хийж байгаа шүү дээ. Тэгээд хариулахаараа бүгдийг нь сайхан нийлүүлээд холиод хариулчих юм. Та бүхэн битгий ингэ л дээ. Та нар хамгийн сайн мэдэж байгаа шүү дээ. Юун дэмжлэг юм, юун зээл юм, гэдгийг. Шинэ хоршоо чинь зээл шүү дээ. Тэгэхээр яг тариаланчдад өгч байгаа шиг бензиний дэмжлэг гэж. Хэрвээ та нар дэмжлэг өгдөг юм бол бензин түлшний дэмжлэг малчдад байна уу.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Хэдүүлээ, нөгөө сэдэвчилж явж байгаа болохоор холихоор оролцогчдыг болон Телевизээр үзэж байгаа иргэдийг бас төөрөгдүүлэх ийм тоо хэлмээргүй байна. Тэгэхлээр үдээс өмнө зөвхөн төрийн дэмжлэг түрүүн хэлсэн 1,1 их наяд 3 нэршлээр гарч байгаа гаалийн хөнгөлөлт татварын хөнгөлөлтөөр, нөгөөх нь болохоор Жижиг дунд үйлдвэрлэл, газар тариалан гэсэн ийм 3 хэсэгтэй явж байгаа нийлээд 1,1 их наяд төгрөгийг төрийн дэмжлэгт сүүлийн 18 жилийн хугацаанд зарцуулсан тоо дүнг ярьж байгаа. Тэгээд дэмжлэг нь өөрөө 10-аад төрөл байна. Эргэн төлөгдөх нөхцөлтэй гэж тайлбарлаж ярьсан. Шинжээч хариултаа хэлээрэй. Хөөн хэлэлцэх хугацаатай түрүүн хэлсэн 136 хэрэг байна. Хөөн хэлэлцэх хугацаа нь дууссан. Нийтдээ үнийн дүн үлдэгдэл 471,6 тэрбум төгрөгийн үлдэгдэл байна. Энэ мөнгө эргэж төлөгдөх үү? Гэдэг асуултыг маш тодорхой асуусан тодорхой хариулна уу? Шинжээч нар хариулъя.

Шинжээч: За асуултад хариулъя. Залруулга хэлье. Түрүүн 2374 хэрэг гэж байсан тэрнийх нь нийлбэр нь болохоор 471 тэрбум төгрөг байгаа. Яг хөөн хэлэлцэх хугацаа нь дууссан хэрэг. 136 хэргийнх нь болохоор дүн нь гараагүй байна. Энийг буцаан шүүхээр нэхэмжлэх боломжгүй тийм хэргүүд байгаа. Нэг мөсөн хөөн хэлэлцэх хугацаа дуусаад шүүх эцсийн шийдвэрээ гаргачихсан гэсэн үг хариулж дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: О.Амгаланбаатар гишүүн үдээс хойших урамшууллын танилцуулгын дараа нэгтгэж байгаад асуултаа асууя аа гэсэн хүсэлт тавиад түр гарчихсан байгаа. За ингэхлээр хөтөлбөр ёсоор дараагийн сэдэв рүүгээ хэдүүлээ орцгооё. Аан Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас хариулах хариулт дутуу байгаа юм биш үү? За Ц.Идэрбат сайд хариулъя.

Хүнс, Хөдөө Аж Ахуй, Хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: За дэмжлэг гэхээр миний хувьд ойлгохдоо татварын хөнгөлөлт хүүгийн хөнгөлөлт энэ болгоныг би бол дэмжлэг болно л гэж ойлгож байна. Тэгээд тэр хүрээндээ л хариулж байгаа яг хөдөө аж ахуйн салбараас огт эргүүлж авахгүйгээр өгч байгаа юм огт байхгүй. Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр үүсээд байгаа өр авлага бүх юмнууд чинь төр өгсөн юмныхаа араас мартаагүй хөөцөлдөөд л яваад байгаа юм. Шүүхэд өгч байна. Ар өврөөс нь утасдаж байна. зөндөө л арга механизмыг хэрэглэж байна. Сүүлдээ бүр малаар ч хамаагүй өгчхөөч ээ гээд. Энгийн үгээр бол бараг наймаа панз руу юм руу орчих гээд л зовж байгаа юмнууд бас байна. Бодит байдлыг бодитоор нь л ярья. Гоё чимэглэх юм алга. Тэгэхээр хөдөө аж ахуйн салбар дээр олгогдож байгаа зээл тусламжуудын зээлийн хүрээнд бүгд л ном ёсоороо явагдаж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ингээд Улсын Их Хурлын гишүүд асуулт асууж хариулт авч дууслаа. Хэлэлцэж байгаа асуудалтай холбогдуулан үг хэлэх гишүүд нэрээ өгнө үү? Б.Бат-Эрдэнэ гишүүнээр тасалъя.

Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний микрофоныг нээе.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ: За баярлалаа. Өнөөдөр маргааш явах сонсгол үр дүнтэй байгаасай гэж бодож байна. Бид нар ямарваа нэг гэмт хэрэгтнийг ерөөсөө хайгаагүй. Бид нар бас зээл олгох гээгүй. Уул нь шинжээч нар ажиллаад ерөнхий сонсгол хийж байгаа утга шалтгаан нь болбол нэгэнт мөнгө нь гарчихсан байгаа 2008-аас 2025 оны хоорондох 17 жилийн хугацаан дахь асуудлыг л асууж байгаа юм. Энэ дээр ажилласан хүмүүс шинжээч нар материал ирүүлэх ёстой. Субъектүүд материал ирүүлээгүйгээс улбаатайгаар өнөөдрийн маргаашийн магадгүй энэ сонсголын үр дүн яаж гарах вэ гэдэг нь маш тодорхой бус байдалтай байна гэж би харж байна. Хэрвээ материал. Ирүүлээгүй ийм сонсгол энэ байдлаараа үргэлжлээд байвал бид нар Хянан шалгах түр хороо байгуулж энийг бүр задалж үзэх ёстой яагаад материал ирүүлэхгүй байна вэ гэдэг үндсэн суурь шалтгаан байна. Мэдээж холбогдох төрийн байгууллагууд өөрөө өөрсдийнхөө хариултыг хэлж байгаа цаашдаа ч хэлэх байх. Гэхдээ шинжээч нар дүгнэлт гаргах ямар ч боломжгүй болчихоод байна. Яг энэ өнөөдрийн сонсгол дээр ямар Аж ахуй нэгжүүд нь авсан юм. Тэр нь хууль ёсны юм уу? хууль ёсны бус юм уу? зориулалтын дагуу байсан юм уу? байгаагүй юм уу? яахаараа энэ их хэмжээний мөнгө одоо дэмжлэг, урамшуулал, зээлийн хөнгөлөлт мөн тэр гааль татвараас авхуулаад, импортоос авхуулаад тодорхой хэмжээний тэглэсэн асуудлууд бас байгаа шүү дээ. Энэ сонсголыг бид нар яах гэж хийж байгаа вэ гэхээр алдааг бүгдийг нь засаад явъя л гэж байгаа юм. Гол агуулга өнгөрсөн 17 жилийн хугацаанд харах юм бол Монгол Улс хүнсээ 100% өөрсдөө хангадаг болсон юм уу. Энэ их хэмжээний мөнгө гарчхаад байхад яагаад өнөөдөр бид нар хүнсний бараа бүтээгдэхүүн буюу стратегийн хүнсний бараа бүтээгдэхүүн дээрээ дахиад л импортын асуудалтай байгаад байгаа юм. Яагаад импортын салбарын хамаарал 5,6 хувь дахин их байгаад байгаа юм. Яагаад энэ салбарын бүтээмж 2 дахин уначхаад байгаа юм. Машин механизмаар орлууллаа гээд 31 мянган хүн энэ салбараас ажилгүй болсон байж болно. Тэгвэл яагаад бүтээмж уначихсан юм. Энэ суурь шалтгаануудыг бид нар тодруулах шаардлагатай байна. Ний нуугүй хэлэхэд аль нь зээл, аль нь урамшуулал, аль нь дэмжлэг гэдэг нь тус тусдаа асуудлууд байхгүй юу. Тэгээд Ц.Идэрбат сайд бас томилогдоод 6 сар болж байна. Би бусад төрийн албан хаагч нараараа Ц.Идэрбат сайд хариулуулаасай гэж бодож байгаа юм Төрийн нарийн бичгийн дарга чинь байна. Тэр Ц.Болорчулуун гээд нэг дарга байх ёстой Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яаманд насаараа шахуу төрсөн цагаасаа хойш тэнд ажиллаж байгаа нэг хүн байгаа 2008 оноос хойших 2025 он хүртэлх энэ 17 жилийн түүхийг тэр Ц.Болорчулуун мэдэх ёстой тэр хүн ярих ёстой. Хэрвээ энд аливаа асуудал хөндөгдөхгүй яригдахгүй Улсын Их Хурлын гаргах гэж байгаа тогтоол эрх зүйн хувьд шинжээч нарын дүгнэлт, үр дүн, хэрэгжих эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй. Материал ирээгүй шаардсан баримт бичгийн 63% нь ирүүлээгүй гэдэг. Ийм дүгнэлттэй тохиолдолд бид нар Хянан шалгах түр хорооны хурлыг Хянан шалгах Түр хороог ажиллуулж нэгд нэгэнгүй ухаж ажиллахаас өөр арга байхгүй. Би бол хардаж байна. Би өөрөө Хөвсгөл, Булган, Орхон аймгаас хөдөөгөөс сонгогдсон гишүүдийн нэг. Тэнд манай Хөвсгөл Булганыханд учиргүй зээл очоод эсвэл дэмжлэг очоод учиргүй баяжаад байгаа юм алга. Би сонгогдсоноос хойш бүх аймгийг гурав 3 тойрсон хамгийн их эрэлттэй хамгийн их хүсэж байгаа зүйл нь өөрөө энэ байдаг. Урьд нь Жижиг дунд үйлдвэрийн дэмжих сангийн хэрэг гэж гарч байсан дээгүүрээ хуваагаад идчихээд байсан учраас аймгаас нь зарим Улсын Их Хурлын гишүүдэд материал явуулж байгаад нөгөө Улсын Их Хурлын гишүүд нь буруудсан тохиолдол бас бий. Энэ зээл малчдад оногдох ёстой бол малчдадаа л очих ёстой тариалан эрхлэгчдэдээ оногдох ёстой бол тэндээ л очих ёстой. Энийг л зөв зүйтэй дүгнэх процессыг л өнгөрсөн 17 жилийн хугацаанд яаж явж ирсэн юм гэдгийг л өнөөдөр

бид нар хянан шалгах ажиллагаа явуулж байна. Тэрнээс биш яамны сайн мууг ерөөсөө бид нар энд яриагүй гэдгийг хэлье. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Улсын Их Хурлын гишүүн Х.Баасанжаргал

Улсын Их Хурлын гишүүн Х.Баасанжаргал: За бид нар энэ нөгөө юун дэмжлэг юм, юун зээл юм, юун татаас юм, юу нь урамшуулал юм гэдгээ ялгаж салгаж ярилцах уг нь бол манай ажлын хэсэг энэ бүгдийг нь системчлээд дэмжлэг зээл татаас бүгдийг нь салгаад өнөөдөр үдээс өмнө зөвхөн дэмжлэгийн хүрээнд ярилцана. Хэчнээн төрлийн дэмжлэг байдаг юм. Хаана хаана олгогддог юм. Ямар салбар дээр байдаг юм. Ямар ямар асуудал байгаа юм гэдэг ийм хүрээ татаад ингээд энэ сонсголыг хийж байгаа. Тэгээд харамсалтай нь хариулахдаа Та бүхэн маань жоохон эсвэл анхааралгүй хариулаад байдаг юм уу? эсвэл одоо үл тоогоод байдаг юм уу? ямар учиртай юм энийгээ нэг хараад өгөөсэй гэж хүсэж байна. Энэ газар тариалангийн бодлогын Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны газрын дарга Д.Есөн-Эрдэнэ гэж хүний өнөө өглөө бид нарт танилцуулсан танилцуулга дотор салбарт олгосон дэмжлэг түүний төрөл хүнсний будаа, үрийн улаан буудай, техник тоног төхөөрөмжийн зээлийн дэмжлэг, шатахууны дэмжлэг, ургамал хамгааллын бодисын дэмжлэг, зээлийн дэмжлэг, бордоо, хүнсний улаан буудайн нөөц бүрдүүлэлт гурилын импортын хамаарал нь бууж байгаа юм. Жимс жимсгэнийн суулгац, нийлэг хальсан хүлэмжийн гэсэн. Одоо дэмжлэгүүдийг хадлангийн, техникийн, зээлийн дэмжлэг гээд хэдэн дэмжлэгүүдийн талаар бид нарт танилцуулсан. Бордоо түрүүн хэлчихсэн. Төмс хүнсний ногооны техник гээд. Ингээд энэ дотор чинь миний асуугаад байгаа тэр байхгүй юу. Энэ дотор чинь малчдад зориулсан дэмжлэг гэж байна уу? Дандаа газар тариалангийнханд олгож байгаа юм байна. Энэ 2 салбарыг ерөөсөө хооронд нь өрсөлдүүл гээгүй шүү дээ. Тэр нь илүү тэр нь сайн гэдэг тийм эрэмбэ ерөөсөө тогтоох гээгүй. Яг дэмжлэг гэдэг ангилал дотор малчдад зориулсан дэмжлэг гэж байдаг юм уу, байдаггүй юм уу, байхгүй бол байхгүй гэдгээ хүлээн зөвшөөрье. Байвал энэ нь яг малчдад зориулсан дэмжлэг юм аа гээд. Ингээд бүгдээрээ системтэй ойлголттой болмоор байна. 2 дугаарт би яагаад энэ дэмжлэгийг дахин дахин ингэж тодруулаад асуугаад байгаа вэ гэвэл газар тариалангийн салбарт олгож байгаа энэ их дэмжлэг, энэ их урамшуулал ямар ч байсан. Ган гачиг, ямар ч асуудал болсон бай төр ямар ч байсан газар тариалангийн салбарыг яаж ийж байгаад дэмжээд яваад байгаа юм байна. Бүгдээрээ сая дүнтэй нь танилцлаа.

Тэгвэл яагаад гурилын үнэ нэмэгдээд байгаа юм бэ? талхны үнэ нэмэгдээд байгаа юм бэ? гэдэг энгийн асуултад хариулаад өгөөч. Өөр шалтгаан бас байна уу? өөр хүчин зүйл байна уу? гэдэг дээр тодруулаад өгөөч гэдэг ийм асуултыг уг нь асуусан юм. Нөгөө талаараа дахиад энэ дэмжлэгүүдийн цаана бизнесийн орчин бий болж байх Ёстой бизнес хөгжиж байх ёстой аж ахуй нэгжүүд бий болж байх ёстой ажлын байр бий болж байх ёстой гэтэл гурилын үйлдвэрийн тоо 31 гурилын үйлдвэр байж байгаад одоогийн байдлаар 9 болчихсон байна гэдэг ийм мэдээллийг бас гаргасан. Яагаад энэ бизнес улам хумигдаад байгаа юм яагаад том аж ахуй нэгжүүд нь улам томроод байгаа юм. Тэгэхээр бид нарын татвар төлөгчдийн мөнгөөр олгож байгаа дэмжлэг шүү дээ энэ чинь. Тийм биз дээ. Энэ дэмжлэг яг хүндээ хүрч байна уу? эзэндээ хүрч байна уу? Хөдөө аж ахуйг тэлж чадаж байна уу? бизнесийг тэлж чадаж байна уу? хүн болгоны цалингаараа авдаг тэр гурил будааны үнэд бага байлгах гээд ядаж бага биш юм аа гэхэд ядаж тарифаа бариад байхаар ийм хэмжээнд очиж чадаж байна уу? үгүй юу? гэдэг энэ үр дүнг асуух гэхээр ерөөсөө энэ асуултад хариулж чадахгүй байна. Эсвэл үдээс хойш дахиад тэр албан тушаалтнууд нь хоорондоо ярьж байгаад мэдээллээ нэг сайн ялгаж салгаад дахиад энэ асуултад

хариулах боломж зөндөө гарна. Өнөөдөр үдээс хойш, маргааш дахиад байгаа. Тэгэхээр ийм асуултад хариулахгүй бол бид нар энэ дэмжлэгийг дэмжих хэрэг байна уу үгүй юу гэдэг асуудал дахиад яригдаж эхэлнэ. Тэгэхээр буцаагаад гурилын компаниудыг боолоо хаалаа гэдэг зүйл бас яригдах байх. Тэгэхээр яг энэ дээр нэг ийм тодорхой эрэмбэтэй тодорхой бодлогын ийм зүйлүүдийг хариулаад өгөөч. Дэмжлэгийг олгох энэ шийдвэрийг гаргахдаа яг Хөдөө аж ахуйн салбар ямар чухал 3 асуудлыг эрэмбэлж байгаад энэ дэмжлэгийг олгодог юм. Ядаж энэ 3-ыг бид мэдмээр байна. Түрүүн Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн хэлж байна. Булган, Эрдэнэт, Хөвсгөлд энэ дэмжлэг очдоггүй юм гээд. Яагаад энэ 3 аймагт очихгүй байгаа юм ямар шаардлагыг нь хангахгүй байгаа юм гэдгийг мэдмээр байна шүү дээ. Сэлэнгийн бүс нутагт илүү газар тариалангийн дэмжлэг байх юм бусад баруун зүүн аймгуудад байх шаардлагагүй гэж үзэж байгаа. Тэгэхээр яг энэ нөгөө бодлогын эрэмбэ яг дэмжлэг болгож байна чухалчилж үзэж байгаа асуудал чинь ямар үр дүн гаргана гэж хүлээж байна ийм л асуултад хариулаад өгөөч гэсэн асуулт асуусан боловч хариултаа бол хангалттай авч чадсангүй. Гэхдээ дахиж та бүхэнд хариулах боломж цаг хугацаа бид нарт байгаа учраас бас хариулах байх гэж найдаж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай:
Х.Баасанжаргал гишүүнд баярлалаа. За би бас хэдэн зүйлийг хаахдаа дэмжлэгтэй холбоотойгоор бас саналаа хэлье гэж бодож байна. Миний хувьд бол Хөдөө аж ахуйн, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам өнөөдрийг хүртэл өөрсдийнхөө гаргаж байгаа дэмжлэгтээ ямар үр дүн хүлээх гэж байна гэдгийгээ хэмжиж мэддэггүй юм байна ер нь эхний байдлаар дүгнэлтэд хүрсэн өөрсдийнх нь танилцуулж байгаа танилцуулга түүхэн 18 жилийн гүйцэтгэл байсан. Тэгтэл 2025 оныхоо гүйцэтгэлийг танилцуулаад ирээдүйд хийх гэж байгаа 2028 оныхоо төлөвлөгөөг яриад бүтээмж нь энэ юм аа гээд яриад, суугаад ийм танилцуулга бэлдэж байгаад бол маш их харамсаж хүлээж авсан хайран цаг санагдсан. Уг нь энэ дэмжлэг бид нар 9-өөс 10 нэр төрлийн дэмжлэгийг сүүлийн 18 жил олгосон сая Х.Баасанжаргал гишүүн тодорхой дурдлаа. Малчин тариаланчдын бодит орлого яг хэдэн хувиар өссөн юм хэдэд хүргэх гэсэн юм хүргэхээр төлөвлөсөн хэд болсон нэг гагаас авч байгаа ургацын хэмжээг бүүр центнерээр яримаар байна. Энийг шинжээчид танилцуулж байгаа байхгүй юу. Статистикаас яагаад Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны танилцуулга дээр центрээс авсан бүр хэмжээгээр нь ургацынхаа гарцыг танилцуулж чаддаггүй юм. Тэгээд 2025 оныхоо бууралтыг алга болгочоод 2024-2026 оныхыг танилцуулаад байгаа юм. Бид нарт 2026 оны тоо ерөөсөө дүгнэлт хэрэггүй. Энэ танилцуулга нь тараагдаад өгчихсөн бид нар анзаарахгүй гэж бодож байх шиг байна. Энийг нь анзаараад л харин хэлж байна. Нэг малаас авах гэж байгаа бид нарын энэ ашиг шимийг хэдэн төгрөгт хүрнэ гэж бодож байгаа юм бэ? Энэ бодит зорилт, энэ бодлогын бичиг баримт энэ хууль тогтоомжид бодитой суусан юм уу? Эндээс бол ерөөсөө ирүүлсэн материалаас харж чадсангүй. Үндсэндээ бол одоо яг Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн хэлж байна. Яг бодит амьдрал дээр бодит үр дүн яаж хэмжсэн юм хэмжиж байгаа юм бэ? Харамсалтай тоо. Одоо түрүүн шинжээчид хэлсэн салбарын ажилчдын тоо сүүлийн 15 жилийн хугацаанд 2010 оноос хойш 31 мянгаар буурчхаад байна. Ажиллах хүчний талаар салбарын бодлого дуугарах ёстой биз дээ. Буураад байгаа юм бол бид нар цаашдаа яаж залуу малчин, залуу тариаланчдыг дэмжиж ажиллах юм. Салбарын ажилчдын тоог бууруулахгүй бид нар тогтвортой өсөхийн тулд юу хийх ёстой юм. Бодлогын яам нь энд төсөв дээр хэдэн төгрөг энд чиглэсэн хөтөлбөр суугдах юм. Хэмжих үзүүлэлт нь юугаар хэмжигдэх юм. Энэ тодорхой баймаар байна. Бүтээмж улсын дунджаас 2 дахин буурчхаад байна. Урамшууллын хэмжээ сүүлийн 10 жилийн хугацаанд 5 дахин өсгөсөн төсөв дахиад урамшуулал нэмэгдээд, дэмжлэг нэмэгдээд явж байгаа зээлийн хөтөлбөрүүд одоо 6 хөтөлбөр дахиад 2027 оны төсөв дээр дахиад суугдаж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүд парламент бол ерөөсөө энэ урамшуулал, дэмжлэг, татаас энэ хөтөлбөрүүдийг хасаагүй шүү. Бид нар дэмжээд л ирж байгаа. Эргээд гүйцэтгэлээ яг ийм байдалтай л тайлагнаж байгаа учраас ер нь цаашдаа яах вэ гэдэг асуудлыг бид нэг харах ёстой болсон гэдэг нь өнөөдрийн энэ сонсгол дээр нэлээн бодитой санал дүгнэлт гарах байх гэж бодож байна. Харамсалтай нь бид нар импортын хамаарлыг бууруулж чадсангүй 5.6 дахин нэмэгдсэн байна. Экспорт дандаа доогуур явж ирсэн одоо бид яах ёстой юм. Энэ чинь үндсэндээ бас л гамшгийн тоонд орчхоод хүрчхээд байна. Хүнсний аюулгүй байдлын асуудал яригдах болсон байна. Одоо ялангуяа энэ дэмжлэгийг хэрэгжүүлж байгаа гол яамны харьяа Хөдөө аж ахуйн корпорац Жижиг дунд үйлдвэрийн газар энэ байгууллагуудын үйл ажиллагаанд одоо хийгдсэн хяналт шалгалт анхаарал татаж байна. Үндэсний аудитын газраас бол хангалттай хязгаарлалттай дүгнэлтүүд гүйцэтгэл бол маш муу гарсан. Хоёрхон тохиолдлоор Тариалан эрхлэлтийг дэмжих сан байх үедээ зөрчилгүй үе гарч байсан. Хоёрхон жил дамнаж бусад бүх тохиолдолд хязгаарлалттай дүгнэлт авч байсан муу үзүүлэлттэй гарч байсан байна. Тэгэхээр бид нар энэ ХАА-н корпорац болон энэ төрийн өмчийн компани хуулийн хэлбэрээ бол өөрчилсөн. Тэгэхээр бид нар энэ компанийг ашгийн төлөө үйл ажиллагаа явуулж энэ бизнес эрхэлж байгааг дээр бид нар эргэж харах ёстой болсон. Яагаад өнөөдөр энэ байгууллага хувийн хэвшилтэйгээ өрсөлдөөд яваад байгааг би ойлгохгүй байгаад байгаа юм. Өнөөдөр харин ч газар тариалан эрхэлж байгаа жижиг, дунд яг газар тариалан эрхэлж байгаа хүмүүс харамсалтай нь цөөхөн ирсэн байна. Бодит байдлаа хэлэхгүй байна. Чуулганы одоо сонсголын өмнө ирж уулзаж байсан тэр төлөөлөл одоо өнөөдөр ирсэн бол бодит юмаа хэвлэх ёстой байсан Хөдөө аж ахуйн корпорац 188 мянган тонн элеватор хадгалчхаад гурилын үйлдвэрүүдэд өгчихдөг. Бидэнд хадгалах сав алга. Өчнөөн олон мөнгө гараад байдаг мөртөө бид нарт хадгалах савыг бий болгож өгөхгүй учраас бид нар үнэхээр энд ашигтай бизнес хийж чадахгүй байна. Яагаад энэ байгууллага хувийн хэвшилтэйгээ өрсөлдөж бизнес хийгээд байдаг юм. Үнийн дүн яагаад таазыг нь тавьчхаад эргүүлээд бид нар өндөр үнээр үрээ худалдаад байдаг юм. Энэ асуудлыг ярьж л байгаа шүү дээ. Тэгэхээр энэ байгууллагын бас үйл ажиллагаа хөрөнгө оруулалтын өгөөж, компанийн үр ашгийн асуудал, санхүүгийн тайлантай бид нар танилцах ёстой гэж бодож байна. Шаардлагатай бол Хөдөө аж ахуйн корпорац төрийн өмчит ХХК дээр Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний хэлснээр Хянан шалгах түр хороо байгуулаад бид нар бүр дахиж нарийн мэдээллүүдийг ухах хэрэгтэй. Гаргаж өгөхгүй байгаа мэдээллүүдийг нь гаргая. Байхгүй архиваас устгагдчихсан байх юм бол хариуцлага хүлээлгэх тэр нэрснүүдийг нь гаргаж байгаад хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх холбогдох байгууллагууд нь өгч хариуцлага хүлээх асуудлыг хүртэл ярих ёстой гэж бодож байна. Ингээд эхний төрийн дэмжлэгтэй холбоотой асуудал дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За дараагийн хэлэлцэх асуудалдаа оръё. Ерөнхий хяналтын сонсголын үдээс хойших хуралдаан эхэлснийг албан ёсоор одоо мэдэгдье ээ Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт төрөөс олгож байгаа урамшууллын төрөл, хүртээмж, үр дүнгийн талаар танилцуулгыг сүү, мах, ноос ноолуур, хүнсний ногоо, арьс шир, улаан буудай гэсэн бүтээгдэхүүнүүдэд урамшуулал олгож байгаа. За энэнтэй холбоотой хүртээмж үр дүнгийн талаар танилцуулга хийнэ.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх: Та бүхэндээ энэ өдрийн мэнд хүргэе. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт төрөөс олгож байгаа урамшууллын

төрөл, хүртээмж, үр дүнгийн талаар танилцуулъя.

Юуны түрүүн салбарын нийгэм эдийн засгийн төлөв байдал болон хүртээмжийн талаар товч танилцуулъя. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбар нь Монгол Улсын нийгэм эдийн засгийн тулгуур багана. Улсын нийт ажиллах хүчний дээрх статистикаас харахад улсын нийт ажиллах хүчний 49,5% буюу тал орчим хувь 2025 оны статистик дүнгээс харахад 689,7 мянган хүн энэ салбарт хөдөлмөр эрхэлж байна. Мөн 2025 оны статистикаас харахад улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 34,4%-ийг дангаараа бүрдүүлдэг 2024 оны байгалийн давшгүй хүчин зүйл. Зудын нөлөөллөөр бол дотоодын нийт нийт бүтээгдэхүүн буурч 24,5 хувьд хүрсэн хэдий ч 2025 онд эргэн огцом өссөн байгааг мэдээллээс харж болно. Хэдий тийм боловч бас 2025 оны байдлаар экспорт 846,1 сая ам доллар байгаа импорт харин 2 тэрбум 877 сая ам долларт хүрч импорт нь экспортоосоо 3, 4 дахин их худалдааны алдагдалтай салбар байна. Энэ нь худалдааны алдагдал юу хэлж байна гэвэл импортыг орлох ийм дотоодын бүтээгдэхүүнийг дэмжих шаардлага маш өндөр байгааг харуулж байгаа юм. Салбарын санхүүжилтийн хүртээмжийг товч танилцуулъя. Санхүүжилтийн талаар Үндэсний статистикийн хорооноос авсан мэдээллээр сүүлийн 2010-2025 оны хоорондох санхүүжилтийг энд дурдсан байна. Энэ графикаас харахад тус салбарт зарцуулж байгаа төсвийн зардал улсын нэгдсэн төсвийн зарлагын 1,7%-ийг эзэлж байгааг Та бүхэн харж байна. Мөн түүнчлэн төсвийн хуваарилалт 2011 онд 2020 онд 2024 онд огцом өссөн боловч дараа жил нь 35-аас 65% буурсан. Ийм тогтворгүй төсвийн мөчлөгтэй байгааг бас та бүхэн харж байна. Мөн 2025 оны мэдээллээс дараагийн графикаас харахад бол банкны олгож байгаа зээл. Зээлийн нийт дүнгээс Хөдөө аж ахуйн салбарт олгож байгаа зээлийн жин 2018-2022, 2023 оны хооронд дунджаар 1,6%-тай байгааг харж байна. 2025 оны байдлаар 3.5 болж өссөн. Энэ бол түрүүний нэг иргэний ярьж байсан яриатай холбоотой. Бас энэ салбарт олгож байгаа зээлийн 3а банкны хүү өндөр байдаг мөн зээлийн баталгаа батлан даалтын асуудал нэлээн хүнд байдагтай холбоотой энэ салбарт олгож байгаа зээл бага байдаг. Гэсэн хэдий боловч сүүлийн жилүүдэд бас төрийн бодлогоос үүдэлтэй 2005, 2025 оны байдлаар 3,5 болж өссөн. Энэ маань сүүлийн жилүүдэд хэрэгжүүлсэн хүнсний хувьсгал болон шинэ хоршоо, цагаан алт, атар үндэсний хөдөлгөөнүүдийг бас голлох үүрэг нөлөөлсөн гэж үзэж байна. Одоо ингээд урамшууллын асуудалдаа оръё тус салбарт нийтдээ 7 чиглэлээр урамшуулал олгож байна. Эхний урамшуулал улаан буудайн урамшуулал. 2008-2025 оны хооронд нийтдээ 302 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгосон. Хүнсний ногооны урамшууллыг 2022-2025 онд нийтдээ 39.1 тэрбум төгрөгийн урамшууллыг олгосон байна. Ноосны урамшууллыг 269.9 тэрбумыг 2011 оноос 2025 оны хооронд олгосон. Арьс ширний урамшууллыг 2014-2025 оны хооронд нийтдээ 78.7 тэрбумыг олгосон. Ноолуурын урамшуулал 2022 онд 174.9 тэрбумыг олгосон. Энэ урамшуулал гэдэг ангилалд байгаа хэдий боловч тухайн жилийн хүндрэлтэй нөхцөл байдлыг даван гарахын тулд малчдад олгосон үнийн зөрөө 1кг ноолуурт 20 мянган төгрөгийн урамшууллыг олгосон. Энд үнийн зөрөө олгосон асуудал энэнд бас багтаад явж байгаа. Сүүний урамшуулал 2020-2025 оны хооронд 47,8 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгосон. Нөөцийн махны бэлтгэлийн урамшуулал 2012, 2013 онд 63,3 тэрбум төгрөг олгосон. Урамшууллын ангилалд явдаг хэдий боловч бас тухайн үеийн нөөцийн мах бэлтгэлтэй холбоотой. Нийлүүлэлттэй хомсдолтой холбоотой үнийн зөрөө олгосон ийм асуудал бас энэ ангилалд багтаж байна. Нийтдээ 2008-2025 оны хооронд 931,7 тэрбум төгрөгийн урамшуулал олгосон боловч энэ 2 ангилал дотор байгаа гэдгийг Та бүхэн харах хэрэгтэй. Нийтдээ энэ хугацаанд 1,6 сая иргэнд урамшуулал олгосон байна. Доод графикаас харахад урамшууллын дүн иргэн аж ахуй нэгжийн тоо байна. Энэ графикаас харахад бол 2008-аас 2010 онд урамшуулал зөвхөн улаан буудайн салбарт олгодог байсан

хүртээмж ердөө 300-аас 800 иргэнээр хязгаарлагддаг байсан байна. 2011 оноос хойш арьс, ноос, шир, ноолуурын урамшуулал олгож эхэлснээрээ нийтдээ 100-291 мянган иргэн хамрагдаж хөдөөгийн олон мянган малчин өрхийг хамарсан нийгмийн ийм масс хөтөлбөр болсон болж өргөжсөн байгааг та бүхэн харж байна. Урамшууллын төсвийн хэмжээ хүртэж байгаа хүртэгч нарын тоотой бол шууд хамааралтай байгааг харж болно. Энэ нь төрөөс олгож байгаа урамшуулал хөдөөгийн иргэдийн амь амьжиргаанд шууд мөнгөн орлого болж очдогийг бас та бүхэн энэ графикаас харж болно. Урамшууллын бодлого нь зөвхөн цөөн хэдэн том аж ахуй нэгжийг тэтгэх ийм хэрэгсэл биш харин Монгол Улсын ажиллах хүч нийт ажиллах хүчний тал хувийг эзэлдэг малчин тариаланчдын орлогод шууд дэмжлэг болж байгаа нийгмийн хамгааллын чухал хөшүүрэг гэж хэлж болно. Цаашид дотоодын үйлдвэрлэлийг тогтвортой өсгөж импортын хамаарлыг бууруулахын тулд урамшууллын төсвийг бас тогтвортой хадгалах хүртээмжийн цар хүрээг эргэн тэлэх ийм шаардлага байгаа гэж бас үздэг. Урамшууллыг тус бүрд нь танилцуулбал улаан буудайн урамшуулал Засгийн газрын 2008 оны 70 дугаар тогтоолын дагуу Атар 3 дахь аяны хүрээнд улаан буудайн урамшууллыг олгож эхэлсэн. Нийтдээ одоогийн байдлаар нэг тонн тутамд 80 мянган төгрөгийн урамшууллыг олгож байна. Энэ 2023 оны 2 сайдын хамтарсан тушаалаар баталсан журмын дагуу олгоод явж байна. Дараагийн график бол дотоодын хэрэгцээг хэдэн хувь хангаж байна вэ, гурилын үйлдвэрлэл импортын гурилын хэмжээ хэд байна вэ гэдгийг харуулсан ийм график байна. Энэ графикаас харахад 2010 онд дотоодын хэрэгцээг ердөө 70%-ийг хангаж ирсэн, дотоодоосоо хангаж байсан 2017-2022 оны хооронд дотоодын хангамж 97-99% болж хүрсэн байна. Гурилын хэрэгцээг бараг 100% дотоодоосоо хангадаг болсон ийм үзүүлэлтүүд байна. Энэ урамшууллын хүрээнд бас хэрэгжсэн 1 үзүүлэлт байна. Харин 2024 онд дотоодын хангамж огцом буурч 58 хувьд хүрсэн байгааг та бүхэн харж байна. Энэ нь бол түрүүн дурдсан 2024 оны гаалийн албан татвар татвараас чөлөөлсөнтэй холбоотой дотоодын хангамж 58 хувьд хүрч буурсан нийтдээ 63.7 мянган тонн гурил импортоор орж ирсэн 2025 оны 7 сараас энэ хуулийг цуцалсан. Үүний үр дүнд 2026 онд улаан буудайн тариалалт 39.8 мянгаар нэмэгдэж дотоодын тариалалт эргэн сэргэх эерэг хандлага гарч байгааг Та бүхэн харж байна. Улаан буудайн урамшууллын бодлого нь гурилын дотоодын хангамжийг 99% хүргэж чадсан ийм хөтөлбөр болсон байна. Харин импортын татварын чөлөөлөлт нь дотоодын зах зээлийг богино хугацаанд савлуулдаг, хангамжийг бүр тал хувьд нь ортол нь бууруулдаг. Иймд төрөөс дотоодын тариаланчдын татварын болон урамшууллын бодлогыг тууштай хамгаалах нь хүнсний хамааралд орохгүй байх ийм гол үндэс болдгийг та бүхэн дүгнэлт хийж болохоор байна. Хүнсний ногооны урамшуулал тариалалт.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Гол юмаа ярихгүй бол минут яваад байна. 2 минутаар сунгаж өгье.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх: За урамшууллуудыг нэг бүрчлэн ярья гэж бодсон юм. Хүнсний ногооны урамшуулал товчхон ярья. Хүнсний ногооны урамшуулал тариалан эрхлэх тариалангийн тухай хууль болон Засгийн газрын тогтоолын дагуу хэрэгжиж эхэлсэн. Энэ урамшууллыг олгосноороо нэлээн эерэг дүнгүүд гарсан байна. Ургац хураалт 2019 онд 99,5 мянган тонн байсан бол 2024 онд 282 мянган тонн болж өссөн байна. Хураасан хүнсний ногооны тариалалтын нийт талбай 65,1 хувь хүртэл өссөн байна. Нэг га тариалалтаас авах ургацын хэмжээ 15%-аар өссөн байна. Энэ нь 2019 оны суурь түвшинтэй 2025 оныг харьцуулсан ийм үзүүлэлт байна.

Сүүний урамшуулал сэрүүний улиралд олгож байгаа сүүний урамшууллыг

Засгийн газрын 2023 оны тогтоолоор нэг литр сүүнд мянган төгрөгийн урамшуулал олгодог. Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж байгаа энэхүү бодлогын үр дүн сэрүүний улиралд сүү боловсруулах үйлдвэр цехэд нийлүүлсэн сүүний хэмжээ 2019 онд 28,8 сая литр байсан бол 2025 онд 49 сая литр болж 40%-аар өссөн ийм үзүүлэлтийг эндээс та бүхэн харж болно. Мөн нийт Хөдөө аж ахуйн салбараас бэлтгэж байгаа сүүний хэмжээ 2020 онд 195.8 сая литр байсан бол 2025 онд 295 сая гээд 99,2 сая литрээр нэмэгдсэн ийм эерэг үзүүлэлтүүд гарч байна. Арьс ширний урамшууллыг 2012 оны Улсын Их Хурлын тогтоолоор хэрэгжүүлэх хүрээнд баталсан хэрэгжүүлж байгаа нэг бог малын арьс тутамд 3000 төгрөг.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Минут дууслаа маш удаан байна. Минутдаа танилцуулгаа бэлдэж орж ирэх ёстой байсан. Одоо хэдэн слайд үлдсэн байна. 2 слайд байна уу? За тэгвэл 1 минутаар сунгаад тэгээд гол дүгнэлтээ хэлээд дуусгая.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх: Мөн арьс ширний урамшууллыг 2012 оноос хойш 2014 оны хооронд олгосон. Мөн ноосны урамшууллыг 2011 оны Улсын Их Хурлын тогтоолоос эхлээд олгож эхэлсэн. 2024 он хүртэл одоогоор олгосон байна. Нийтдээ 269,9 тэрбум төгрөгийн урамшууллыг 213 мянган тонн ноосонд олгоод байна. Мөн ноолуурын урамшуулал цар тахлын үед малчдын мөнгөн орлогыг бууруулахгүй байх зорилгоор нэг удаа олгосон 1кг ноосонд 20 мянган төгрөгийн урамшуулал олгосон ноолуур нийт дээ бол 174. 9 тэр бум төгрөг 203 мянган малчинд олгосон урамшуулал байна. Эцэст нь дүгнээд хэлэхэд бол Хөдөө аж ахуйн салбар бол.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За баярлалаа. Тэгэхлээр энэ дараагийн танилцуулгыг танилцуулах хүнийг дуудахаас өмнө урамшуулал бол ерөөсөө нийгмийн хамгааллын хэрэгсэл огт биш гэдгийг хэлмээр байна. Сануулмаар байна. Энэ эрс тэс уур амьсгалтай орчинд үйл ажиллагаа явуулж байгаа бүтээлч малчид, тариаланч аж ахуйн нэгжүүдийн гүйцэтгэлийг бид нар дэмжих ёстой энэ хэрэгсэл гэдгийг нэг сануулж хэлмээр байна. Монгол Улсын Үндэсний Аудитын газрын Ерөнхий аудиторовн орлогч З.Цэдэнжав Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт гадаадын зээл тусламж улс болон орон нутгийн төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хэрэгжүүлсэн төсөл арга хэмжээний талаарх аудитын үр дүнгийн мэдээллийг танилцуулна.

Монгол Улсын Үндэсний Аудитын газрын Ерөнхий аудиторовн орлогч З.Цэдэнжав: Та бүхэнд энэ өдрийн мэндийг хүргэе. Үндэсний Аудитын газраас Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт гадаадын зээл тусламжийн болон улс орон нутгийн төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хийсэн аудитын үр дүнгийн талаар товчлон танилцуулъя.

Гадаадын зээл тусламжийн тухайд 2023 онд Улсын Их Хурлын байнгын хорооноос баталсан удирдамжийн дагуу бид аудит хийсэн нийтдээ зээл тусламжтай холбоотой аудитын дүнг бол энд сонсголд оролцож байгаа Улсын Их Хурлын гишүүдэд тараагдсан байна. За ойлголоо.

Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой бид жил бүрийн улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтыг энд өгүүлэхгүй. Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой асуудлаар Засгийн газрын санхүүгийн нэгтгэсэн тайлан болон улсын төсвийн гүйцэтгэлийг Улсын Их Хуралд хэлэлцүүлэх үед жил бүр авч үзэж аудит хийж дүнг танилцуулдаг байгаа. Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хэрэгжүүлсэн

төсөл арга хэмжээний үр дүнг 2023-2025 оны байдлаар авч үзэх юм бол аудитаар 2023 оны тухайд шинээр хэрэгжүүлсэн төсөл арга хэмжээний тоог хязгаарласан. Өмнөх онуудад эхлүүлсэн шилжих төсөл арга хэмжээг санхүүжүүлж ашиглалтад оруулах чиглэл баримтлахаар төлөвлөсөн ч шилжих төсөл арга хэмжээний нэр дээр шинээр эхлүүлэх төсөл арга хэмжээг бол төлөвлөсөн байсан. Зарим барилга байгууламжийн зураг төсөлд өөрчлөлт оруулахдаа өөрчлөгдсөн төсвөөр нь бус анхны төсвөөр гүйцэтгэл гаргаж санхүүжилт хийсэн. Нэг маягийн зургийн дагуу холболт зураг төслийг гүйцэтгэхдээ иж бүрэн зураг төслийн үнээр тооцож гэрээ байгуулснаас санхүүжилтийг илүү олгосон. Гүйцэтгэгчтэй байгуулсан гэрээг цуцалсан боловч гүйцэтгэлийн баталгааг улсын төсөвт төвлөрүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлээгүй байсан.

Төсвийн ерөнхийлөн захирагчдын хөрөнгийг бүртгэх боломжгүй техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, мал худалдан авч бэлтгэсэн зарим хөрөнгө оруулалтын бус чанартай материалыг авсан байсан. Тухайлбал, бүрэн хүлээж аваагүй, техникийн шаардлага хангаагүй, харилцан адилгүй үнээр худалдан авалт хийсэн байсан. Ашиглаж эхлээгүй, ашиглалтгүй, хадгалагдаж байгаа зүйлс байсан. Эзэмшиж, ашиглуулахдаа иргэн, аж ахуйн нэгжийг сонгон шалгаруулаагүй байсан. Түрээсээр эсвэл үнэ төлбөргүй тараан олгосон эзэмших, ашиглах гэрээ байгуулаагүй зэргээр харилцан адилгүй журмаар авч байсан байна. Ингээд 2023 оны аудитын дүгнэлтийг үндэслэн дараах дүгнэлтийг хийсэн. Үүнд: Улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хэрэгжүүлэх төсөл, арга хэмжээг нэн тэргүүний хэрэгцээ шаардлага, тэргүүлэх ач холбогдол, эдийн засгийн үр өгөөжөөр нь эрэмбэлж төлөвлөөгүй, санхүүжилтийн эх үүсвэрийг оновчтой ашиглаагүй байна гэж дүгнэсэн байгаа.

Дараах зөвлөмжийг өгсөн: Хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээний үр дүнд бий болсон үйлдвэр, агуулах, зоорь, хүлэмж, техник хэрэгсэл, тоног төхөөрөмж, үржлийн мал зэргийн ашиглагчийг нээлттэй, ил тод, өрсөлдөөнт зарчмаар сонгон шалгаруулах, оновчтой, үр ашигтай ашиглахад чиглэсэн журам, заавар боловсруулан баталж, нэгдсэн арга зүйгээр хангах, хэрэгжилт, үр дүнг бүртгэх, тайлагнах, хянах, хариуцлага тооцох тогтолцоог бүрдүүлэх гэсэн зөвлөмжийг өгсөн байгаа. 2024 оны үр дүнгээр төсөвлөлтийн шаардлага хангаагүй төсөл арга хэмжээг төсөвлөсөн байсан. Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх сангийн зорилготой давхацсан төсөл, арга хэмжээг улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хэрэгжүүлэхээр мөн төлөвлөсөн байсан. Тавилга, тоног төхөөрөмж худалдан авахдаа батлагдсан төсөвт өртгийг хувааж тендер шалгаруулалтыг харьцуулалтын аргаар хийсэн ийм зөрчил байсан. Мөн барилгыг зургийн дагуу хийгдээгүй байхад комисс хүлээж авсан ийм зөрчил байсан. Мөн хувийн хэвшилд шилжих техник хэрэгсэл тоног төхөөрөмжийг бэлтгэн нийлүүлсэн. Мөн хөрөнгө оруулалтын бус шинж чанартай материал авсан зөрчил давтагдаж гарсан байгаа. Төрийн болон орон нутгийн өмчид бүртгэсэн ч иргэн аж ахуйн нэгжид эзэмшүүлж ашиглахдаа үнэ төлбөргүй олгох, эзэмшүүлэх, түрээсийн гэрээ байгуулах зэргээр төрийн байгууллага аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг эрхлэхэд хүрсэн гэсэн зөрчил бол илэрсэн. Ингээд 2024 оны аудитын дүнгээр бол хөрөнгө оруулалтын төсөл арга хэмжээний төлөвлөлт оновчгүй, барилга байгууламжийн 52,8% нь төсөвлөлтийн шаардлага хангаагүй байна гэсэн дүгнэлтийг хийсэн. Хувийн өмчлөлд шилжих төсөл арга хэмжээг улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар төлөвлөж хэрэгжүүлэхээр явснаас аж ахуйн нэгжид үнэ төлбөргүй олгох, эзэмшүүлэх, ашиглуулах эсвэл түрээсийн гэрээ байгуулах зэргээр төрийн байгууллага нь аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэхэд хүрсэн гэсэн дүгнэлтийг өгсөн. Улс орон нутгийн төсвийн хөрөнгө оруулалт, урсгал зардал Засгийн газрын тусгай сан хөгжлийн сангийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлэх

төсөл, арга хэмжээний төрөл, төсөвт өртгийн ялгаа, зааг, эрэмбэ, ач холбогдол тодорхойгүй байгаа нь хөрөнгө санхүүгийн нөөцийг оновчтой хуваарилах үр дүнгүй зарцуулахад хүргэж байна гэсэн дүгнэлтийг хийсэн байгаа.

2025 оны улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтаар хийсэн аудитын дүнгээр салбарын хэмжээнд ашиглаж байгаа тоног төхөөрөмжийн тоо, нэр төрөл, ашиглалтад орсон он, ашиглах хугацааны нэгдсэн судалгаа байхгүй байсан. Шинээр худалдан авах тоног төхөөрөмжийн нэгжийн өртөг, тоо хэмжээг тооцож төлөвлөсөн үндэслэл үнийн харьцуулсан судалгаа дутмаг, нэр төрөл тоо ширхэг бүрээр нийт үнийн дүнгээр төлөвлөх зөрчил бол нийтлэг байсан. Үүнд тавих хяналт бас хангалтгүй байсан. Хоёрдугаарт хувийн өмчид шилжүүлэх тоног төхөөрөмжтэй холбоотой өмнө нь гарч байсан зөрчлүүд мөн давтагдаж гарсан байгаа. Ингээд үүнд үндэслэн дараах дүгнэлтийг хийсэн: Тоног төхөөрөмжийн төсөл арга хэмжээг төлөвлөхдөө хөрөнгийн бүртгэл, ашиглалтын хугацаа, норм стандарт жишиг үнэд тулгуурлаагүй, нэн тэргүүний хэрэгцээ шаардлага тодорхойлоогүй, хяналтгүй ерөнхий үнийн дүнгээр төлөвлөж баталж байгаа нь нэн тэргүүний эрэмбэд хамаарахгүй өөр эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх боломжтой хөрөнгө улсын төсвийг үр ашиггүй зарцуулах нөхцөлийг бүрдүүлж байна гэж үзсэн.

Эдгээр зөрчлүүд одоо жил дараалан давтагдсан учраас Улсын Их Хуралд дараах асуудлыг төрийн аудитын байгууллагаас толилуулсан байгаа. Үүнд: Нэгдүгээрт төсөвлөлтийн шаардлага хангаагүй төсөл, арга хэмжээг улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөнд тусгаж батлах зөрчил давтагдан гарч байгаад анхаарал хандуулж, төсвийн төслийг хэлэлцэх, батлах явцад зарчмын зөрүүтэй санал гарч хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээг нэмж тусгах, хэлэлцүүлэх тохиолдолд төсөвлөлтийн шаардлага хангасан эсэхийг хэн хэрхэн хянах талаарх зохицуулалтыг Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд тусгах шаардлага гарч байгааг толилуулсан болно. Хоёрдугаарт төсвийн хөрөнгө оруулалтын төсөл, арга хэмжээг төлөвлөх, зохион байгуулах, хянах, ашиглалтад хүлээн авах хөрөнгөд бүртгэх үе шат бүрд захиалагч, хяналт хэрэгжүүлэгч, хүлээн авах комисс зэрэгт холбогдох байгууллага албан тушаалтнууд хүлээлгэх хариуцлага тодорхойгүй, хэрэгжүүлэх дотоод хяналт сул байгааг хууль тогтоомжид нарийвчлан зохицуулах шаардлагатай байгааг Улсын Их Хуралд толилуулсан болно. Эдгээр аудитаар нийтдээ 174,1 тэрбум төгрөгийн 5 албан шаардлага өгсөн. 18 сая төгрөгийн нэг акт тогтоосон, хууль хяналтын байгууллагад 2 асуудлыг шалгуулахаар шийдвэрлэсэн байгаа юм. Аудитын шийдвэрээс 988,9 сая төгрөгийн нэг албан шаардлага хэрэгжсэн. Төлбөрийн актаас 3,1 сая төгрөг төлөгдсөн байгаа. Жил бүр төрийн аудитын байгууллага өмнөх аудитын шийдвэрийг хэрэгжүүлэхэд анхаарлаа хандуулж ажиллаж байна. Анхаарал хандуулсанд баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Дараагийн танилцуулгыг шинжээч дүгнэлтээ танилцуулна. “Төрөөс сүү, мах, ноос, ноолуур, хүнсний ногоо, арьс шир, улаан буудайн чиглэлээр зарцуулсан урамшууллын хэмжээ, үр дүнгийн хэрэгжилтэд хийсэн дүгнэлт”-ээ танилцуулна. Шинжээчийн дүгнэлт.

Шинжээч: Өдрийн мэндийг хүргэе. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт олгосон төрийн урамшууллын хэрэгжилт, үр дүнгийн талаар хөндлөнгийн шинжээчийн дүгнэлтийг танилцуулъя.

Урамшууллын тухай: Одоогийн хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хууль журамд урамшууллыг тодорхойлсон зүйл заалт байхгүй. Тиймээс ирүүлсэн

материалын хүрээнд урамшууллыг тодорхойлбол, хүнс, хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, дотоодын үйлдвэрлэл, түүний нийлүүлэлтийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төрөөс олгож буй бодлогын хөшүүрэг гэж үзэж байна. Үүнийг тайлбарлавал салбарт тулгамдаж буй асуудал хүндрэлийг иргэн, аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэлийн гүйцэтгэл дээр суурилан мөнгөн урамшуулал олгох замаар салбарт тулгамдсан асуудал хүндрэлийг шийдэж байгаа төрийн шийдэл гэж үзэж байна.

Урамшууллын хэрэгжилтийн нөхцөл байдал: Түүхий сүүний урамшууллыг Засгийн газрын 2020 оны 130 дугаар тогтоолоор хуурай сүүний импортыг бууруулах, хүн амын сүүний хэрэгцээг тогтвортой, хүртээмжтэй байлгах зорилгоор хэрэгжүүлж эхэлсэн. Ирүүлсэн материалын хүрээнд 2020-2025 оны хооронд 63,4 сая литр сүүг нийлүүлэгдсэн бөгөөд үүнд 47,9 тэрбум төгрөгийг олгосон байна. Үндэсний статистикийн хорооны мэдээгээр сүү сүүн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл 2025 оны байдлаар 164 сая литрт хүрсэн. Өөрөөр хэлбэл урамшуулал олгосон сүүний дунджаар 13 сая литр орчим буюу нийт үйлдвэрлэлийн 8-9%-тай тэнцэхээр байна. 2010 оноос хойш импортын хуурай сүүний хэмжээг аваад үзвэл урамшуулал олгосноос хойш өсөөд байсан импортын хурдыг сааруулсан боловч хэмжээг бол бууруулаагүй. Ирүүлсэн материалын хувьд дүгнээд үзэхэд 63,4 сая литр сүүг харьцуулах тоон мэдээлэл нь холбогдох журам тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй, дүгнэх боломжгүй байна. Мөн тус урамшууллыг зохион байгуулах чиг үүрэг, механизм хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийг ирүүлээгүй.

Хүнсний ногооны урамшууллыг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайдын 2020 оны тушаалаар тариалангийн үйлдвэрлэлийг эрхэлж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнд мөнгөн урамшуулал олгох, мөнгөн бус дэмжлэг үзүүлэх зорилгоор хэрэгжүүлж эхэлсэн. Ирүүлсэн материалын хүрээнд 39,3 тэрбум төгрөгийг олгосон бөгөөд нийт 4320 иргэн, аж ахуйн нэгж хамрагдаж, 392,4 мянган тонн хүнсний ногоо нийлүүлэгдсэн байна. Гэвч холбогдох журам тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй байна. 2025 оны байдлаар хүнсний ногооны нийт ургацын хэмжээ 239 мянган тоннд хүрсэн Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр 2021 оны байдлаар нэг га талбайгаас 108 ц хүнсний ногоо авч байсан бол 2025 оны байдлаар 147ц болж нэмэгдсэн. Энэ нь ногоочдын бүтээмжийг сайжирсан байгааг харуулж байна. 2025 онд Сангийн яам 2024 онд хүнсний ногоонд олгосон урамшууллын хэрэгжилтийг шалгасан бөгөөд 2024 онд тариалсан манжингийн хэмжээ өмнөх оноос 2 дахин өссөн ч зах зээлд борлуулагдаж байгаа үнэ нь 40 гаруй хувиар өссөн байна. Тиймээс энэ нь бодит ургац хураалтын мэдээ гэхэд эргэлзээ төрүүлэхүйц байна гээд тодорхой нэг аймгийн 75 сая төгрөгөөс дээш урамшуулал хүртсэн 39 аж ахуйн нэгжийг шалгасан. Үүнээс 22 иргэн аж ахуйн нэгж зөрчилтэй гарсан бөгөөд хураасан ургацын дүнгээс илүү шар манжин борлуулж, 1,3 тэрбум төгрөгийг илүү авсан байна гэж шалгасан. Тиймээс тус урамшууллыг зохион байгуулах чиг үүрэг механизм, хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийг бас ирүүлээгүй.

Улаан буудайн урамшууллыг Засгийн газрын 2007 оны 227 дугаар тогтоолоор улаан буудайн урамшууллыг дэмжих, дотоодын гурилын хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор хэрэгжүүлж эхэлсэн. Ирүүлсэн материалын хүрээнд 279,9 тэрбум төгрөгийг 11829 иргэн аж ахуйн нэгжид олгосон байна. 2008-2025 онд тариалсан талбай болон хураасан ургацын хэмжээ өссөн. Гэвч Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээс аваад үзэхэд нэг га талбайгаас хураан авсан ургацын хэмжээ буурсан байна. Тиймээс тус үр дүнгүүдийн талаарх холбогдох журам тогтоолд үр дүн буюу одоо шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэх дээр бас дүгнэлт хийх

боломжгүй байна. Мөн ирүүлсэн материалын хүрээнд нийт урамшууллын 35,8% буюу 100 тэрбум төгрөгийг нийт тариаланчдын 1,2% буюу 54 аж ахуйн нэгж авсан. Мөн ирүүлсэн материал болон нээлттэй мэдээллийн эх сурвалжаас үзэхэд нэг өмчлөгчтэй 13 аж ахуйн нэгж нийт 18 тэрбум төгрөгийн урамшуулал авсан. Мөн тус урамшууллыг зохион байгуулах чиг үүрэг, механизм, хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийг ирүүлээгүй байна.

Арьс ширний урамшуулал: Арьс ширний урамшууллыг Улсын Их Хурлын 2012 оны 74 дүгээр тогтоолоор хэрэгжүүлж эхэлсэн бөгөөд арьс ширнийг дотооддоо гүн боловсруулж, бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зорилгоор олгож эхэлсэн. Ирүүлсэн материалын хүрээнд нийт 61,7 тэрбум төгрөг олгосон бөгөөд нийт 10,6 сая ширхэг арьс шир хамрагдсан. Ирүүлсэн материалын хүрээнд хугацааны дарааллыг хараад үзэхэд 2016 болон 2021 оны урамшууллын мэдээлэл ирээгүй. Сангийн яамнаас бас мэдээлэл авахаар албан бичиг явуулсан бөгөөд ирүүлсэн материалын хүрээнд арьс ширний урамшуулалд улсын төсвөөс 2013-2024 онд 217,4 тэрбум төгрөгийг төсөвлөсөн байсан. Мөн адил холбогдох журамд үр дүн болон шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул бас дүгнэх боломжгүй. Мөн тус урамшууллыг зохион байгуулах чиг үүрэг, механизм, хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийг ирүүлээгүй.

Хонь, тэмээний ноосны урамшуулал: Хонь, тэмээний ноосны урамшууллыг Засгийн газрын 2019 оны 343 дугаар тогтоолоор хэрэгжүүлж эхэлсэн. Ноосыг дотооддоо боловсруулж, нэмүү өртөг шингэсэн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх зорилгоор олгож эхэлсэн. Үүнийг тайлбарлавал эхлээд боловсруулах үйлдвэрүүд шаардлагатай байгаа ноосны хэмжээг холбоодоор дамжуулан Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яаманд мэдэгддэг бөгөөд яамнаас тус онд ноосны урамшууллын олгох хэмжээг тогтоодог. Үүний дараа малчид боловсруулах үйлдвэрт ноосоо тушаан урамшууллаа хүртдэг бол боловсруулах үйлдвэр нь эцсийн бүтээгдэхүүн гаргах ёстой байдаг. Ирүүлсэн материалын хүрээнд тус урамшуулалд 20,7 тэрбум төгрөгийг 73148 малчдад олгосон. Мөн 22,4 мянган тонн ноос боловсруулах үйлдвэрт нийлүүлэгдсэн. Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллээр угаасан ноос 2021 онд 3,6 мянган тонн байсан бол 2025 онд 0,4 мянган тонн болж буурсан. Холбогдох журам, тогтоолд мөн үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул бас дүгнэх боломжгүй байна. Мөн зохион байгуулах чиг үүрэг, механизм, хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийн материал ирүүлээгүй.

Махны урамшуулал: Махны урамшууллыг 2007-2026 оны хооронд махны тогтвортой хангамжийг бүрдүүлэх, үнийн өсөлтийн эсрэг арга хэмжээ авах зорилгоор Улсын Их Хурал, Засгийн газрын нийт 6-аас дээш тогтоолыг баталсан. Ирүүлсэн материалын хүрээнд хүнсний барааны үнэ тогтворжуулах дэд хөтөлбөрөөр 198 тэрбум нөөцийн мах бэлтгэлийн үнийн зөрөөнд 15,7 тэрбум төгрөгийг олгосон байна. Үндэсний статистикийн хорооны нээлттэй мэдээлэл дээрээс үзэхэд 2008-2026 оны хооронд үхрийн мах 10 дахин өссөн байна. Холбогдох журам, тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул мөн үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэх дээр дүгнэлт хийх боломжгүй байна. Мөн тус урамшууллыг зохион байгуулах чиг үүрэг, механизм, хариуцлагын талаар тогтоол шийдвэрийн талаар материал ирүүлээгүй.

Ноолуурын урамшуулал: ноолуурын урамшууллыг 2020 онд Засгийн газрын 101 дүгээр тогтоолоор батлагдсан бөгөөд зөвхөн нэг удаа олгосон. 2020 оны 4 сард Засгийн газраас 1 кг ноолуурыг 100 мянган төгрөгөөр авах зорилгоор аж ахуйн нэгжүүдэд хөнгөлөлттэй зээлийг олгосон. Гэхдээ энэ нь нийт малчдын ноолуурыг хамарч чадаагүй тул малчид тухайн зах зээлийн үнэ буюу 51 мянган төгрөгөөр

ноолуураа борлуулсан гэж үзэж байна. 2020 оны 5 сард Засгийн газар 167 дугаар тогтоолоор иргэдийн амьжиргааг дэмжих зорилгоор 1 кг ноолуур тутамд 20 мянган төгрөгийн урамшууллыг 203 мянган малчдад нийт 174,9 тэрбум төгрөгийг 5 дугаар сарын 27-ноос 6 дугаар сарын 23-ны хооронд малчдын дансанд шилжүүлсэн байсан. Гэвч бас холбогдох журам, тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй тул тухайн урамшууллыг үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхийг дүгнэх боломжгүй байна. Эдгээр нийт ирүүлсэн материалын хүрээнд 7 төрлийн урамшуулалд нийт 630 тэрбум төгрөгийг олгосон байсан. Гэвч 2026 оны 9 сарын 23-ны өдрийн Ажлын хэсгийн хуралдаанаар Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны урамшууллын талаар мэдээлэл хийсэн бөгөөд танилцуулсан мэдээлэл дээр 979,9 тэрбум төгрөг олгосон гэсэн байсан. Үүнээс зөрүүг тооцоод үзэхэд 349 тэрбум төгрөгийн зөрүү байгаа нь Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам мэдээллээ бүрэн ирүүлээгүй байна гэж үзэж байна.

Ирүүлсэн материалын хүрээнд хөндлөнгийн шинжээчийн хувиар дүгнэхэд төрийн урамшуулал нь тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэгдсэн эсэхээр бус, олгогдсон дээр төвлөрч хэрэгжүүлсэн байна. Урамшууллын шалгуур үзүүлэлтийг боловсруулж, ил тод мэдээлээгүй, урамшууллын олголт үйлдвэрлэлийн бодит үр дүн, төсвийн зарцуулалт, зарцуулалтын мэдээлэл хоорондоо бас уялдаагүй байна. Тиймээс урамшууллын талаар холбогдох журам, тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт, чиг үүрэг хариуцлага байхгүй тул урамшууллыг үр дүнтэй эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн Ж.Бат-Эрдэнэ: Танилцуулгуудыг сонслоо. Хурлаа үргэлжлүүлье. Одоо Улсын Их Хурлын ерөнхий сонсголд үг хэлж, санал гаргах оролцогчдын нэрсийг дуудаж, үг сонсьё. Судлаач, докторант Ч.Батчимэг нэг номерын суудалд сууна уу?

Оролцогч Ч.Батчимэг: Гурван зүйл хэлье. Нэгдүгээрт ер нь судлаачдад хөдөө аж ахуйн салбарын тоон мэдээлэл олддоггүй. Би докторын судалгаагаа 5 дахь жилдээ хийж байна. Энэ шинжээчид олдохгүй байгаа тоо мэдээлэл судлаачдад олдохгүй байх нь аргагүй юм байна. Тийм учраас энэ хэлэлцүүлэг дээр явагдаж байгаа тоон мэдээлэл, яамны тавьж байгаа тоон мэдээлэл шинжээчдийн дүгнэлтийг судлаач бидэнд олгох боломж байна уу? Сая энэ Улсын Их Хурлын гишүүдэд тарааж байгаа танилцуулгыг авъя гэсэн өгөхгүй юм шиг байна. Тэгэхээр ийм боломжоор хангаач. Тэгвэл бид нар бас энэ тоон мэдээлэл дээр ажиллах шинжээчдийн дүгнэлт бодитой эсэхийг өөр өөрийнхөө салбар дээр харах боломжийг авмаар байгаа юм.

Хоёрдугаарт би өөрөө татварын зөвлөх хүн байгаа юм. Татварын тайлагналын тоо, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны статистикийн тоо, статистикийн байгууллагаас гаргаж байгаа тоон мэдээллийг ингээд харьцуулаад харахаар 3 өөр тоо гардаг. Энд одоо Татварын ерөнхий газар сууж байгаа. Сангийн яамныхан ч гэсэн энд тоон мэдээлэл танилцуулах байх. Хөдөө аж ахуйн салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгж, өрхүүд иргэд татвараа тайлагнадаг юм, хуульд заасан хөнгөлөлтийг яаж эдэлдэг юм бэ? Яагаад гэхээр сүүлийн 10 жилд энэ хөнгөлөлтийн хууль нь байгаа боловч эдэлдэг нь 2-3 аж ахуйн нэгжүүд гэсэн тоо гаргадаг. Тэгэхээр энэ тоон мэдээллийг ч гэсэн бид бодитой харах цаг болжээ. Тэгж байж бид төрөөс олгож байгаа энэ урамшуулал дэмжлэг чинь үнэхээр бодитой байгаа юм уу гэдэг дээр дүгнэлт хиймээр байгаа юм. Аж ахуйн нэгжүүдэд хүндрэл учирдаг нь үнэн. Тэрийг бид статистик тоон мэдээгээрээ нотолж байж харах ёстой.

Гуравдугаарт нь (богино ярьж байгаа шүү) би өөрөө судалгаа хийсээр яваад

сүүлдээ ногоочин болсон, хүлэмжийн аж ахуй эрхэлж байгаа юм. Өнөөдөр маргааш цас орно. Сая даргалагч М.Мандхай гишүүн жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчид ирсэнгүй гэж ярьж байна. Ирэх боломжгүй байна үнэхээр цас орох гэж байгаа. Хөдөө аж ахуйн салбар бол цаг уураас хамгийн их хал хамааралтай салбар. Өнөөдөр яамны бодлого тодорхойлж байгаа хүмүүс аж ахуйн нэгж иргэддээ энэ цаг агаарын хүчин зүйлээс нөлөөтэй байдалд нь дэмжлэг үзүүлэх боломж олгох тэр боломжийг бодлогын хэрээнд хийж чадаагүй байна. Тэгэхээр яах аргагүй энэ хүмүүс ирж чадахгүй. Тэдний өмнөөс юу гэж хэлэх гээд байна вэ гэхээр Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам бодлогоо их уялдаатай хийгээч ээ. Сая танилцуулсан тоо мэдээг харахаар урамшуулал олгосон тоо мэдээгээ гаргаад байгаа болохоос хэдэн аж ахуйн нэгж авсан, хэдэн иргэн авсан. Аж ахуйн нэгж чинь.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут сунгаад өгөөрэй.

Оролцогч Ч.Батчимэг: Аж ахуйн нэгжүүдийн хувьд энэ салбарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа 1500-аас илүү нэмэгдэж чадахгүй байна. 1500 гэдэг чинь бол нийт улсын хэмжээнд үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжүүдийн 0,6 хувь шүү. Ийм бага аж ахуйн нэгж энэ хамгийн чухал салбарт чинь үйл ажиллагаа явуулж байна гэдэг чинь танай салбарын үйл ажиллагааг дүгнэж байгаа гэсэн үг. Өрхийн тариалан эрхлэгчдийг яагаад дэмждэггүй юм бэ? Энэ урамшуулал, дэмжлэг хэзээ ч өрхийн тариаланчдад ирэхгүй байна. Одоо намрын ногоон өдрүүд худалдаан дээр чинь яагаад үнийн бодлого чинь ийм наймаачдын гарт орчхов гэдэгт та нар дүгнэлт хийх хэрэгтэй. Өрхийн тариаланчид яагаад тэнд шилдэг үрээр уралдаж, сайхан шинэ бүтээгдэхүүн, шинэ ногоо танилцуулж чадахгүй байгаа юм. Энэ чинь наймаачдын гарт орчихсон байна. Тэгэхээр энэ салбарт асуудал байна. Асуудлаа харин энэ сонсголоор гаргаж тавиад, шийдлийг нь зөв гаргах талаар ажиллаач ээ гэсэн хүсэлтийг тавих гэсэн юм.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За баярлалаа. Дархан арьс ширний цогцолбор Д.Энхбаяр нэг номер. Урамшуулалтай холбоотой асуудлаар үг хэлэх гэж байна уу?

Оролцогч Д.Энхбаяр: Тийм. Үг хэлэх боломж олгосонд баярлалаа. Урамшуулал болон бодлогын төсвийн хөрөнгө оруулалт дээр нэг хэдэн саналаа хэлээд мөн сонсгол зохион байгуулж байгаа Улсын Их Хурлын байнгын хороодод албан бичгээр саналаа хэлье. 3 минутад хэлэх боломжгүй зүйл байгаа. Яагаад вэ гэхлээрээ би үдээс өмнө ярьсан. Энэ Монголын бэлчээрийн мал аж ахуйн генетик нөөцийн энэ 5 сая тонн, 50 сая тонн махан биомасс ургамлын био массын балансын бодлогыг бодох нь өөрөө цогц асуудал болчихоод байгаа юм. Энэ нь урамшууллын хэлбэр төдий гаргасан энэ урамшуулал нь өөрөө нийгмийн бүтээлч санаачилгыг буюу ухамсрыг хөгжлийн дотоод инерцийг хөдөлгөж чадахгүй болбол энэ нь өөрөө эсрэг урвуу нөхцөл үүсгэхээд байгаа ийм бодлого үүсчээд байна. Тэгэхээр бид хэдийн хувьд нүүдлийн үйлдвэрлэлийн кластерын систем гээд энэ Дархан арьс ширний цогцолбор бол 12 технологийн нэг хэсэг нь. Энэ бүтэн системээр нь яг энэ ширээнд сууж байгаа шиг сонсгол хийж болох уу? Миний хувьд бол мэдээж өмнөх Дархан арьс ширний цогцолборын асуудлыг энэ Улсын Их Хурлын байнгын хороо бусад асуудлууд дээр ярихад нэг бол би шоронд байсан, нөгөө бол намайг дууддаггүй. Ингээд энэ асуудал дээр мэдээж бид захиргааны шүүхээр 3 түвшинд ялсан байгаа. Төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн энийг мэдэж байгаа. Энд одоо сууж байгаа бүх төрийн албан тушаалтныг бид нар муухайгаар харж болохгүй. Энд Яамны эрх зүйн байдлын тухай хуулийн өмнө эрх бүхий албан

тушаалтан Парисын аж үйлдвэрийн өмчлөлд Монгол Улс 1984 онд элсэн орсон. Энэ өмчлөлөөр ямар шийдвэр гарчихсан гэдгийг мэдэж байгаа. Гэтэл яг энэний цаад углуурга нь эс үйлдэл, ажилдаа хайнга хандах, хясан боогдуулах гэдэг гэмт хэрэг өөрөө асуудалд ханддаг. Бид энэ асуудлыг нь албан бичгээр өгсөн, 2 хоногийн дараа гүйгээд очсон намайг хорьсон. Тэгэхээр энэ Дархан арьс ширний цогцолборын асуудлыг би өөрийнхөө 13 жилээр үүрээд явж байгаа хүний хувьд байлцуулаад нэг хэлэлцүүлчхээч. Нэг бол яг шоронд хорьж байгаад хэлэлцдэг, тэгсэн хэр нь бусдын нэр хүнд халдсан асуудал үүсдэг. Би сая Т.Жамбалцэрэнтэй холбоотой асуудлыг захиргааны 3 шатны шүүх хэргээр холбогдохдоо тэдний хүрээнд нотлогдсон учраас асуудлыг ярьж байгаа юм. Тийм. Тэгэхээр энэ урамшуулал нь өөрөө нийгмийн 2 асуудлын гол асуудлыг бий болгочоод байна. Генетик нөөцийн үндсэн сав нь юу гэхлээрээ хөрсний шим. Хөрсний шимийг хөрсний органик нэгдлээр тооцож болно. Энэ тооцоог би түрүүн хэлсэн бид эрдэмтэд 1970 онд.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Та өөрийнхөө холбогдох мэдээлэлд урамшуулалтай холбоотой яг асуудлаа хэлэхгүй субъектив асуудлууд яриад байгаа учраас би өөрийг чинь зогсоолоо. Дараагийн хүнээ танилцуулъя. “Эх булаг ногоочдын холбоо” Н.Оюунсүвд, 6 номерт. Сэдвийн хүрээнд ярихгүй бол би минут сунгахгүй, минутыг таслах дэгтэй байгаа шүү гэдгийг бас сануулъя.

Оролцогч Н.Оюунсүвд: За баярлалаа. Ер нь энэ тариаланчдын сонсголтой холбоотойгоор нийгэмд бас нэг ямар нэгэн буруу мессеж тарах вий гэж их болгоомжилж байна. Тэрийг бүгд анхаарна биз. Хоёрдугаарт шинжээчийн үг рүү шууд орёё. Шинжээч энэ урамшуулал олгоход ямар нэгэн эрх зүйн зүйл заалт алга гэж хэлэх шиг боллоо. Энэ бол байгаа. Ямар хууль дээр байна гэхээр Хүнсний тухай хуулийн 8.2 дээр Монгол Улсад дотооддоо үйлдвэрлэсэн улаан буудай, төмс хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэд урамшуулал олгож болно. Урамшуулал олгохдоо Тариалангийн тухай хуулиар мөнгөн болон мөнгөн бус урамшууллаар журмаар тогтооно гээд ийм сайхан том зүйл заалттай байгаа. Яг энэ хууль эрх зүйн хүрээнд явсан. Би бол төрийг төлөөлж хэлье, төрийн бус байгууллагыг төлөөлж ярья гэж бодож байна. За тэгээд ямар нэгэн шалгуур үзүүлэлтгүйгээр баахан урамшуулал явагдчихсан юм шиг ийм яриа гарч болохгүй, шалгуур үзүүлэлт байгаа. Яамныхан тоон үзүүлэлтээ мэдэхгүй, баахан юм төлөвлөөгүй төлөвлөсөн. Бид нар одоо хүн амын улаан буудай, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ, малын таримал тэжээлийг тооцоолохдоо.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За уучлаарай, та хэрэв хариулт хэлэх гэж байгаа яамыг төлөөлж яамны хүн болж суух гэж байгаа бол та энэ талдаа гараад холбогдох хариулт дээр нь суух хэрэгтэй юм шиг байна. Та төрийн бус байгууллагад ажиллаад явж байгаа бол төрийн өмнөөс хариулах нь зохимжгүй байх гэж бодож байна.

Оролцогч Н.Оюунсүвд: Тайлбар түрүүн жоохон дутчих шиг болохоор нь. Тэгвэл төрийнхийг орхиё.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Төрийн бус байгууллагынхаа зүгээс энэ урамшуулалтай холбоотойгоор танай төрийн бус байгууллага чинь ямар үйл ажиллагаа явуулдаг, энэ урамшуулалтай холбоотой өөрийнхөө төрийн бус байгууллагыг төлөөлж гарц шийдэл байгаа бол хэлэхгүй бол ингээд төрийн бүхэл бүтэн яамны өмнөөс хариулт хэлээд байгаа нь өөрөө зохимжгүй байгаа учраас би таны микрофоныг хаах эрхтэй шүү гэдгийг сануулъя.

Оролцогч Н.Оюунсүвд: За. “Их булаг ногоочдын холбоо” төрийн бус байгууллага, “Монголын хөдөөг шинжлэхийн төлөө” төрийн бус байгууллага 30 гаруй гишүүнтэй ийм нэлээн том байгууллага. Энэ ногооны урамшуулал дээр түрүүн дурдагдлаа. Анх 10 нэр төрөл дээр өгдөг байсан бол одоо 4 нэр төрөл дээр өгөгдсөн байна. Энийг анх Сангийн яамандаа тохирохдоо 100% хангаад ирснийгээ хасаад, импортоор орж ирж байгаа ногоон дээрээ түлхүү өгье гэдэг бол энэ бодлого одоо зөв явж байгаа юм байна. Харин тэр ногооны нэр төрлийг бас яагаад хасав аа? Одоо манжин, ялангуяа лууван дээр манай ногоочид нэлээн олон зүйл ярьж байгаа. Энэ ногоог зөвхөн одоо үйлдвэрүүдэд тушаасан ногоон дээр урамшуулал олгоно гээд бид нар одоо иргэд хоорондоо супермаркетуудад өгөхөд энэ урамшуулал хасагдаж байна, энэ одоо болохгүй шүү дээ гэдэг ийм асуудал.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Та өөрийнхөө минутдаа тааруулж гол асуудлаа ярих байсан боловч төрийн өмнөөс тайлбар өгч байж минутаа хассан учраас дараагийн хүндээ шилжүүлье гэж бодож байна. За дараагийн хүн бол малчин Ц.Баттулга 6 номер.

Оролцогч Ц.Баттулга: Сайн байна уу. Би анх удаа хэлэлцүүлэгт орж үзэж байна. Яах Вэ малчдын талаар ерөөсөө их олон арга хэмжээ урамшуулал явагддаг юм байна. Миний үед нэг ноосны урамшуулал гэж дуулсан. Одоо энэ говийн бүс нутагт чинь мах, сүү, ноос ноолуур, арьс шир гэх мэтчилэн нэлээн олон төрөл дээр урамшуулал олгодог юм байна. Энэ хөдөө орон нутагт бол иймэрхүү урамшуулал олгогдохгүй байна. Ер нь нэг тэмээний ноосон дээр урамшуулал өгнө л гэж яригдаж байснаас бусад мах, арьс ширэн дээр ерөөсөө урамшуулал олгодоггүй их сонин мэдээлэл би сонслоо. Ер нь бол хөдөө орон нутагт энэ малын гаралтай түүхий эд юу нийлүүлэх ямар ч боломж байхгүй. Дээр социализмын үед бол нэгдсэн 1 цэг дээрээс очиж ирж авдаг байсан. Одоо бол ченжүүд очиж авна. Ченжүүд авахдаа ноолуурыг, тэмээний ноосыг, махыг нь авна, арьс шириг нь авна бусад түүхий эдийг ерөөсөө авахгүй ингээд хаягдаж байгаа шүү дээ. Тийм учраас одоо бодоход төрөөс энэ урамшуулал байдаг гэдэг талаар малчид, иргэд мэдээлэлгүй учраас энэ дээр их хайхрамжгүй хандаад зөвхөн ченжүүд л тэнд тоглолт хийж байгаа юм байна. Тийм учраас энэ урамшуулал гэдэг юмыг төр иргэдэд сайн сурталчилж байх нь зөв юм байна гэж ойлгож байна. Жишээ нь говийн бүсийн малчид уул уурхайд нэрвэгдчихсэн, уул уурхайн нөлөөлөлд өртчихсэн. Ямааныхаа ноолуурыг гайгүй үнэтэй байхад нь заръя гэхлээр ноолуурыг нь доошоо унагаагаад үнэгүйдүүлээд хаячихдаг. Тийм учраас нөлөөллийн бүсэд байгаа малчдын түүхий эдийг борлуулахад гологдоод байгаа. Ноолуур дээр зөрүү гэж олгохгүй. Ер нь аймаг самдуудад энэ чиглэлээр урамшуулалд аудитын шалгалт гэж хийгддэг юм болов уу? Би ерөөсөө сонсоогүй юм байна. Одоо улсын хэмжээнд л ингэж яригдаж байна наадах чинь. За анхаарал тавьсанд баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Малчдад маань энэ урамшуулалтай холбоотой мэдээлэл ер нь хангалтгүй байдаг юм байна, урамшууллын төрлүүдийг сайн мэдэхгүй байна. Хэрхэн энэ урамшуулалд хамрагдах мэдээлэл бол хомс байдаг юм байна гэдэг асуудлыг хөндлөө. Чухал асуудал гэж харж байгаа. Дараагийн хүн бол Улаанбаатар хотын иргэн Н.Оюунтунгалаг байна. Нэг номерын микрофоны сандалд сууна уу.

Оролцогч Н.Оюунтунгалаг: Би иргэний хувьд оролцож байна. Иргэд угаасаа мэдэх эрхээр дутагдаж байгаа нь үнэн. За яагаад энд оролцож байгаа гэхээр өнөөдөр бид зүгээр өндөр хэрэглээ биш ердийн хэрэглээгээрээ гучин мянган

төгрөгөөр махаа авч идээд байгаа учраас, дөрвөн мянган төгрөгөөр талхаа авч идээд байгаа учраас, бид нарт очиж байгаа мэдээлэл энэ бүх урамшуулал дэмжлэг чинь бидний сайн сайхны төлөө хийгдэж байгаа гэсэн нэг их том хуйвалдаан юм шиг надад иргэн хүний хувьд харагдлаа. Тэгээд би 2 асуултыг яг тоотой товч асууя, асуултад хариулаарай. Нэг их хийх гэж байгаа ажлаа энд тайлагнаад байх шаардлагагүй гэж би бодож байна. Би бол иргэн шүү! Төрөөс ямар ч дэмжлэг аваагүй, юу ч аваагүй зүгээр гурван сая тав зургаан зуун мянган хүний төлөөлөл гээд ойлгогчоорой. Өнөөдөр ингээд дал, далан дөрөв таван жилийн түүхтэй яам сүүлийн 18 жилийн асуудлыг 12 сайд, өнөөдрийн байдлаар хоёр мянга гаруй ажилчид нийлээд 18 жилийн хугацаанд юу хийсэн юм бэ гэдгийн нэгхэн хэсэг нь буюу зээл урамшуулал дэмжлэгийг талаар ярихыг хүслээ. Тэгээд энд би ингэж бодлоо. Зээл, дэмжлэг, урамшууллыг яагаад өгдөг гэхээр тогтвортой хөгжлийг бий болгох, тогтвортой үнийн бодлогыг барих, ард олноо эвтэйхэн амьдруулах гээд үнээ тогтворжуулах гэж урамшуулал олгодог юм байна. Зээл бол ойлгомжтой, бүх аж ахуйн нэгжүүд зээлээ аваад илүү сайн ашигтай ажиллах гэж өгдөг. Дэмжлэг нь бол танайх маш сайн ажиллаж байгаа учраас төрөөс сайн дэмжээд өгье гэдэг учраас энэ мөнгө өгдөг байх гэж бодож байна. Шөнө оройдоо тойм үзэхээр энэ талаар энд байгаа залуу гишүүд ер нь ингээд ярих юмаа. Тэгээд аймаар ийм дээрэлхүү өнгө аясаар, саяын хандлага ч гэсэн ингээд унтраагаад, унагаагаад байх юм. Тэгээд би нэг юм асуухыг хүслээ. Миний саяын ойлголтоор хүмүүс зээл авдаг юм байна. Зээл аваад ихэнх нь амжилтгүй болдог учраас, дэмжлэг нь хүндээ очдоггүй учраас, малчдадаа очдоггүй учраас, бүгдээрээ ингээд шүүхийн шийдвэр дээр очдог юм байна. 3-4 жил шүүхийн шийдвэр дээр байгаа шүүхийн гүйцэтгэл дээр байгаад энэ хэргүүд замхраад хэзээ ч улсад буцаж мөнгө нь ирдэггүй юм байна гэж ойлголоо, иргэн хүний хувьд. Тэгээд энийгээ болохоор хөөн хэлэлцэх хугацаа гээд нэрлээд, 3 жил болоод тэр хэргүүд нь дуусчихдаг учраас дараа дараагийн том бизнес эрхлэгч гээд этгээдүүдэд энэ юмнууд нь очсоор л байдаг юм байна. Би Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас нэг ийм юм асуухыг хүслээ. Ер нь бол би мэдээллээ өөрөө цуглуулсан. Шинжээчийн дүгнэлтээс илүү мэдээлэлтэй юм гэж өөрийгөө бодлоо. За тэгээд шинжээчид өгдөггүй юм байна шүү дээ. Өгдөггүй учраас хөөрхий дарамтаас нь айгаад харагддаггүй юм байна гэж иргэн миний хувьд ойлгож байна. Тэгээд нэгхэн компанид 19 удаагийн дэмжлэгээр.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За нэг минут сунгаад өгчихье. Та минутдаа тааруулж асуултаа асууна шүү. Тэгээд Яах Вэ асуултыг бол одоо асуухгүй. Бид нар аваад дараа нь гишүүн яг тэр асуултыг чинь асуугаад яамныхан хариултаа гишүүд асуулт асуух үеэр бэлдэж байгаад хариулаарай.

Оролцогч Н.Оюунтунгалаг: За. Өнөөдөр цаг хугацаатай юм чинь тэ. Цааш цаашдаа бид сайжруулъя гэвэл нэгдүгээрт ингээд дэмжлэг байдаг юм байна, санхүүжилт олгодог юм байна, хэн авсан нь тодорхой байдаггүй юм байна, эргэн төлөлт нь хийгддэггүй юм байна. Бодит үр дүн гэдэг чинь бид өнөөдөр ядаж 20 мянгаар махаа идэхийг л бодит үр дүн гэдэг байлгүй дээ. Тэгээд энэ махны асуудал дээр ямар дэмжлэгүүд олгогддог юм бэ? Тэр дэмжсэн дэмжлэгүүдийнх нь үр дүн нь юу вэ, яагаад махны үнэ ингэж огцом өсөөд байгаа вэ гэдгийг асуухыг хүслээ. Яагаад ингээд байн байн зээл аваад дэмжлэг аваад байгаа том компаниудынхаа нэрийг хэлээд тэд нартаа хариуцлага тооцох чадамж байдаггүй юм бэ? Айгаад байдаг юм уу?

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: За баярлалаа. Дараагийнх нь “Монголын сүүний нэгдсэн холбоо” О.Амарцэнгэл, 4 номер.

Оролцогч О.Амарцэнгэл: Та бүхний энэ оройн амгаланг дахин айлтгая. “Монголын сүүний нэгдсэн холбоо” буюу шингэн сүү үйлдвэрлэдэг фермерүүдийн холбоо байгаа юм. Тэгэхлээр энд суугаад мэдээлэл авахад ч тэр, өмнө нь авч байсан мэдээллийн үр дүнгээс харахад шингэн сүүний урамшуулал бол үнэхээр эзнээ олоод элдэв бусын буруудалт, гажуудалгүй маш сайхан явж ирж байгаа урамшуулал юм байна. Тэр урамшуулал олгодог үндсэн гол 2 зорилго нь үйлдвэрлэл өсгөгдөх үү гэсэн өсгөсөн байна, 20 дахин шахуу өссөн байна. Хамгийн том нэг асуудал бол хэрэглэгчид очиж байгаа үнэ буурдаггүй юм гэхэд огцом өсөхгүй байх тухай асуудал. Энийг би юугаар жишээ хэлэх гэж байна гэхээр өнөөдөр задгай (шанагаар гэж ярьдаг) дэлгүүрт зарж байгаа сүүний үнэ 3500-4000 байхад боловсруулах үйлдвэрт тушаагаад урамшуулалд хамрагдаж байгаа түүхий сүүний үнэ 2200-2500 байгаа. Өөрөөр хэлбэл тэр шанаганы үнэ 3500 болчих юм бол дэлгүүрт зарагдаж байгаа литр сүүн дээр шууд 1000 төгрөг нэмэгдэх нь байна шүү дээ. Мянга ч юм уу, мянгаас илүү мөнгө нэмэгдэх нь байна. Энэ урамшуулал зорилгодоо хүрч байна гэвч. Гэвч гэдэг нь буруу холбоос юм. Тэгвэл өдий хүртэл амжилт олсон юм бол дараачийн шат руугаа шилжье гэж, дараачийн шат руу шилжье гэдгийг би үдээс өмнө хэлсэн. Асуудал шийдэхэд чиглэсэн зорилготой бөгөөд нэмүү өртгийн хэлхээг хамрах, мөн нэмүү өртгийн хэлхээн дэх босоо болон хэвтээ интеграцийг дэмжсэн байх ёстой юм байна гээд, жишээлбэл, хүүхдийн сүүний урамшууллыг нэмээд оруулаад ирье. Эрүүл малаас эрүүл технологиор саасан эрүүл сүүг хөөрүүлээд хүүхдэд өгөхөөр жинхэнэ хүүхдийн эрүүл мэндийг тэтгэнэ. Энэ тухай яривал дэндүү урт болох учраас зогсьё. Иймэрхүү байдлаар хүүхдийн сүүний урамшууллыг, түүхий сүүний урамшууллыг улам өргөжүүлэх шаардлагатай байна гэж санал тавьж байна.

Энэ саналыг энэ хурлын шийдвэрт оруулж өгөхийг та бүхнээс хичээнгүйлэн хүсье. Нэг зүйл лавлая. 2, 3 дугаар сарын сүүний урамшууллыг өгөөгүй, одоо болтол өгөөгүй байна. Энэ оны Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас асуухад, Сангийн яаманд бүх бичиг баримтыг журмын дагуу гаргаад өгчихсөн гэж байгаа юм. Сангийн яамнаас хүн байвал үүнийг нэг асуугаад өгөөч. Хурал даргалагч байдаг юм уу, хэн байдаг юм. Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн асуугаад, мөрдөөд мөшгөөд өгөөч. Хаврын тариалалт, өвлийнхөө бэлтгэлийг хангах гээд урамшууллынхаа хэдэн төгрөгийг ашиглана гээд төлөвлөчихсөн байсан чинь одоо болтол байхгүй. Одоо энэ намар тэжээл худалдаж авах мөнгө хэрэгтэй байдаг. Энэ урамшууллын асуудлыг тэр, үүнийг, ийм зүйлийг шийдэж өгөх тал дээр.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Сүхбаатар аймгийн Алтанцацал хоршооны Л.Халтар 6 номер.

Оролцогч Л.Халтар: Өнөөдрийн сонсголд тавигдсан эдгээр мэдээллүүд дээр надад 1, 2, 3 санал байна. Төрөөс мэдээж 2008 оноос хойш асар их хэмжээний хөрөнгө мөнгийг малчид, тариаланчид, сүү боловсруулагч нарт өгсөн. Бид нар тэрний хувь шимийг хүртсэн, одоо жинхэнэ ногооны тал байгаа. Ургацаа хурааж дуусаад ирсэн тариаланч хүний хувьд бол энд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилж Улсын Их Хурлаар батлуулсан 36 дугаар тогтоолыг яах гэж гаргасан юм. Монгол Улс өнөөдөр хүнсний хангамжаа, хүнсээ тогтвортой үйлдвэрлэх аж ахуйн нэгжүүдийг дэмжих үүднээс энэ тогтоолыг гаргаж хэрэгжүүлж байгаа. Манай Монгол Улсад ерөөсөө гарч байгаа тогтоол, шийдвэрийг хэрэгжүүлэхгүй байна. Энэ нь доод, дунд шатанд замхарч байна. Мэдээ мэдээлэл байхгүй байна. Үүнээс болж хүмүүс мэдээ мэдээлэлгүйгээсээ урамшууллаас хоцрох, мэдээ мэдээлэлгүй энэ асуудлаас болж гомдолтой байна. Малчид ингэхгүй байна, тэгэхгүй байна, бид бүгд урамшуулал авч байгаа. Малчид ноосны урамшуулал авч байгаа, сүүний

урамшуулал авч байна. Ногоочид 10 төрлийн ногоон дээр урамшуулал авдаг байснаа одоо 4 төрлийн ногоон дээр болсон. Тэр манжингийн тариалалтын мэдээллийг дутуу өгснөөс шар манжингийн урамшууллыг хаягдсан юм байна лээ. Цаашдаа бол мэргэжлийн боловсон хүчнийг чадавхжуулах, үүнийг хариуцлагатай болгох.

Энэ хавар бид нар Хөх хотод Жижиг, дунд үйлдвэрийн сургалтад явсан. Ердөө л Хятадын Засгийн газрын бодлого, хамаг төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхгүй бол болохгүй гэдэг лоозонтой ингэж ажлаа хийдэг юм байна. Төрийн бодлого, шийдвэрийг завхруулснаас болж бид нар энэ гажуудал үүсэж байна. Өнөөдөр бол энэ сайхан билигт өдөр бол бидний ажлын эхлэл юм. Бид цаашдаа хүнсний салбарыг яаж авч явах юм, ямар алдаа байгаа юм, үүнийгээ дүгнэж цэгнээд, ярилцаад нэг шийдэлд хүрэх ёстой. Тэрнээс өөр би Л.Мөнхбаясгалан гишүүнд аягүй гомдож байгаа. Ахмад хүний хувьд яагаад өнөөдөр хулгайч өдөр болгож, яагаад бид нарыг хулгайч болгож байгаа юм? 1 дүгээрт, 2 дугаарт яагаад бэлтгэгдээд ирсэн хүмүүс иржээ гэж хэлж байгаа юм? Бид нар өөрийнхөө бор зүрхээр өөрсдөө зардлаа төлөөд өөрсдөө энэ сонсгол мэдээд сууя. Энэ Монгол Улс чинь хүнсний аюулгүй байдлаа алдлаа. Хорт хавдар ямар хэмжээнд хүрсэн. Би эмч хүн. Цагаан халаадаа ногоон хувьсгалаар сольсон. Газар тариаланд 27 жил ажилласан миний сэтгэл зүрх эмзэглэж явдаг. Газар тариалангийн эрүүл хүнсний төлөө цохилж явдаг учраас энэ сонсголд орж байгаа юм. Бурууг нь хаяарай, зөвийг нь аваарай. Ахмад хүний хувьд яах гэж 2 санал хэлэх гэж байгаа вэ гэвэл, ерөөсөө энэ сүүний урамшуулал, бүх урамшууллыг аваад явахад бид нар QR код уншуулаад, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яаманд бид бүртгэлтэй газартай ийм аж ахуйн нэгжүүдэд олгож байгаа учраас би үүн дээр яагаад ингэж дутуу мэдээлэл авч, энэ сонсголыг хойш нь суулгаж байгаа юм бол уу гэж.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут сунгая.

Оролцогч Л.Халтар: Хамгийн гол нь зохистой дадлыг мах, сүү, ногоон дээр хэрэгжүүлбэ. Манайх бол хөдөө аж ахуйн зохистой дадлаа авсан. Энэ мөрдөж мөшгөх тогтолцоо, энэ 100 гаруй асуултын дагуу үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжүүд хөдөө аж ахуйн зохистой кайфаа авч, энэ бол гарал үүсэл, ул мөр нь тодорхой эрүүл хүнсний бүтээгдэхүүн гэдгийг нотолж байгаа аж ахуйн нэгжүүд урамшууллаа авдаг, зээл тусламжаа авдаг болох юм бол хаа хаанаа хариуцлагатайд ирэх ийм боломж бүрдэх юм. Үүнийг хэлэх гэсэн юм. Дараагийн сонсголууд дээр өөрийн бодож байгаа саналаа хэлье. Амжилт хүсье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Түрүүн би нэг хүн орхичихсон байгаад байгаа учраас, дээрээс нь түрүүлж нэр өгсөн хүндээ боломж олгоод, доошоо О.Амарцэнгэл холбооны тэргүүнээс хойшоогоо явъя. М.Бямбаахүү гээд малчин, түрүүн би нэрийг нь алгасчихсан байна, уучлаарай. 5 номер.

Оролцогч М.Бямбаахүү: Баярлалаа. Би түрүүнд ч нэлээн энэ төсвийнхөө ямар ч хяналтгүй ийм байгаад байна, нэлээн нервтэж байлаа. Малчин хүний хувиар энэ танхимд орж ирснийхээ боломжоор нэг санал хэлье гэж бодлоо. Гишүүд та бүхэн маань дэмжээд өгөөрэй гэхийг хүсэж байна. Энэ бол говийн бүсийн малчид бидний зовлон жаргалаа ярьж, шийдлээ барьж явж, энэ дэлхийн чихэнд нь хүргэж явсан улаан шугам байгаа юм. Энэ улаан шугамыг маань хууль болгоод өгөөч. Энэ том салбарыг хэлэлцэж байгаа амин сүнс нь хөгжлийн суурь нь бат байх хэрэгтэй байна. Энэ нүүдэлчин малчдын бэлчээрийн төлөөх улаан шугам бол юу юм бэ гэхээр, энэ

бидний оршихуйгаа хамгаалах, хөдөө байх, оршин тогтнох, үндэсний өөрсдөө хамгаалах гээд яваад байгаа юм. Энэ зүйлийг дэмжээд өгөөсэй. Ер нь бол Монголд мөнгө байдаг л юм, маш их байдаг юм байна. Тэгэхдээ би мөнгө хүсэхгүй. Би малчин хүний хувиар тэр хоршоо ч байдаг юм уу, зээл нь ч байдаг юм уу, төсөв хүн ч байдаг юм уу, төсөл нь ч байдаг юм уу, энэ бүх хэрүүл маргаан хийх ч сонирхол алга. Цаашдаа хэрэгжүүлэх зүйлдээ л хөгжлийн сууриа баталгаажуулж авч үлдээсэй гэдгийг харж байгаа юм. Яагаад гэвэл уул усаа, газраа, бэлчээрээ, ургамлынхаа бүрхэвчийг хамгаалах гэж сая ярьж байна. Сүүний чинь хүн хэллээ, эмч нар ч хэллээ, хорт хавдар их болоод байна, эрүүл малтай баймаар байна, эрүүл хүнстэй баймаар байна гэдэг. Энэ бүхний суурь нь бидний оршихуй байхгүй юу. Бидний оршихуйгаа бид нар байна. Ямар ч байсан энэ улаан шугам болгоод гаргаад ирсэн энийгээ л баталгаажуулчихмаар байгаа юм. Эрүүл малаас эрүүл сүү гарна, эрүүл малаас эрүүл хүнс гарна, малчин байж байж нутагтай байна, мал байж байж нийгэм бүхэлдээ л эрүүлжих гээд байна. Энэ дээр нэг анхаарал хандуулаад өгөөрэй. Энэ мөнгөтэй холбоотой л юм хэлэлцээд байна. Энэ мөнгө зөв эзэндээ очдог бол бидний амьдрал зөндөө дээшилдэг, цаг хугацаа, зав ч байлаа. Энэ бүхэнд маш их харамсаж байна. Малчин бид нар гэлтгүй хөдөлмөрч иргэд бид яаж зүтгэдэг билээ дээ, 2 ажил давхар хийгээд, халуунд халаад, хүйтэнд хөрөөд, хуруу хумсаа хугалаад л явдаг. Энэ хөтөлбөртэй, хэлэлцүүлэгтэй холбоотойгоор бодит амьдрал дээр ярихад үнэхээр харамсалтай ийм дүр зурагтай байна. Энэ бүх байдлыг нэг хэрэгжүүлээд цаашдаа ажил яваад өгөөсэй, гишүүд та бүхэн минь бүгдээрээ дэмжээд энийг хууль болгоод өгөөсэй гэдгийг л маш их хүсэж байна. Миний минут дуусаж байна. Анхаарал хандуулсан та бүхэндээ маш их баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Одоо Монголын сүүний нэгдсэн холбоо Г.Ганхуяг 4 номерт суугаад, 4 номерын микрофоныг нээ.

Оролцогч Г.Ганхуяг: Сайн байцгаана уу? Өнөө оройн мэндийг дэвшүүлье. Сонсгол болж байгаатай холбогдуулаад, түрүүн дэмжлэг гээд бид хэд урамшуулал дээрээ төвлөрөөд ирчихсэн байсан. Дэмжлэг гээд тусдаа гаргаад ирэхээр нь жоохон тулгамдаад дутуу ярьсан. Тэр дээр нэг хэдэн үг хэлчихье. Түрүүн шинжээч газар тариалан дээр өгч байгаа дэмжлэг тоолоход 5 байгаа, бензин тосноосоо эхлээд үр, бордоо, бодис эд нар гээд. Манай сүүний эрчимжсэн аж ахуй буюу мал аж ахуй дээр дэмжлэгүүд аягүй сул, байхгүй шахуу болчихоод байна. Дэмжлэг нэртэй хөнгөлөлттэй зээл маань өндөр босго тавиад банкнууд хаачихдаг учраас байндаа очиж тусдаггүй өнөөдрийг хүрч байгаа. Энэ дээр нэг асуудлыг өөр өнцгөөс харж шийдээд өгчихвөл болох гээд байгаа юм. Тэр нь юу вэ гэхээр захиалга, тэжээлийн асуудлыг энэ улаан буудай дээр өгдөг бүх дэмжлэгүүдээ.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минутаар сунгая.

Оролцогч Г.Ганхуяг: Захиалга тэжээл буюу тэжээлийн ургамал тариалж байгаа тариаланчдадаа улаан буудай дээр өгдөг тэр 5 төрлийн дэмжлэгээ өгчих юм бол энэ нь 2 салбарт зэрэг дэмжлэг болоод явчих давуу тал үүсэх юм. 1 дүгээрт, улаан буудай тарьж байгаа тариаланчдад маань улаан буудайнаас гадна малын тэжээлийн ургамал тариалахдаа дэмжлэгээ аваад явчих боломж үүснэ. 2 дугаарт, тэр гарч ирсэн малын тэжээл маань, цөлжилт, хуурайшилт ихсэж байгаа, ган зудын давтамж ихсэж байгаа манай орны нөхцөлд энэ эрчимжсэн аж ахуй буюу 210-270 хоног зогсоож тэжээдэг энэ сүүний эрчимжсэн аж ахуй, махны аж ахуй, энэ бүхэнд энэ тэжээлийн олдоц сайжраад үнэ буугаад ирэх юм бол эргээд махны үнэ, сүүний

үнэ, энэ бүтээгдэхүүнүүд дээр үнэ дээр маш их дэмжлэг болж ирнэ. Шинжээчээс нэг асуух асуулт байна. Сүүний урамшуулал 2020 онд тогтоол нь гараад 2021 оноос хойш өнөөдрийг хүртэл өгөгдөж байгаа, 5 жил болж байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Гүйцээгээд асуултаа асуучихъя.

Оролцогч Г.Ганхуяг: Махны урамшуулал өгч байгаа хэдий ч шинжээчийн дүгнэлт дээр өнгөрсөн хугацаанд махны үнэ 10 дахин нэмэгдсэн гэж байна. Махны үнэ болон сүүний үнийн өсөлтийг нэг харьцуулсан байдлаар орой бидэнд танилцуулбал энэ урамшууллууд байгаа онож байна уу, онохгүй байна уу? Энэ дээр дүгнэлт хийхэд их хялбар харагдах байх гэж бодож байна. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Дараагийнх нь Био материал компанийн албаны дарга Г.Сувдаа, 6 номер.

Оролцогч Г.Сувдаа: Бүгдийн амгаланг айлтгая. Өмнө нь би төрийн албан хаагч байсан хүн, одоо хувийн хэвшилд судалгаа хөгжил хийдэг мэргэжилтнийхээ хувьд урамшууллын асуудал дээр өөрийн санал бодлоо хэлье гэж бодож байна. Урамшуулал бол тодорхой гүйцэтгэл хийсний төлөө, үр дүн гаргасны төлөө олгож байгаа төрийн дэмжлэгийн нэг хэлбэр. Мэдээж 2008 он, 2011 он гээд энэ урамшуулал олгож эхэлсэн цаг үеийн нөхцөл байдал өнөөгийн нөхцөл байдлаас өөр байсан. Гэхдээ одоо бид өнгөрснөө нэг дүгнээд, бид юун дээр алдсан юм, юунаас сургамж авах ёстой юм, одоо явж байгаа маань зөв юм уу, үгүй юу гэдэг асуудлыг энэ сонсголоороо баттай нэг мэдээлэлтэй, нэг ойлголттой болоод цаашаа бид яаж явах юм бэ гэдэг асуудал дээрээ үзэл бодлоо нийлүүлмээр санагдаж байгаа юм.

Миний хувь судлаачийн хувьд ноосны урамшуулал, арьс ширний урамшуулал тухайн цаг үедээ хэрэгтэй байсан. Гэхдээ хэрэгцээтэй, үр дүндээ хүрсэн цаг хугацаа нь өнгөрчихсөн. Гэвч үүнийг олгосоор л байгаа. Энэ олголтод төрийн болон улс төрийн дуу хоолой нөлөөлдөг ийм асуудлууд байгаад байдаг юм уу гэж боддог. Үнэндээ манай мал аж ахуй, газар тариалангийн салбарын үйлдвэрлэл маань тодорхой нэг түгжрэлийн тойрогт орчихсон байгаа. Энэ асуудлыг 2022 оноос хойш би боломж гарсан үедээ ярьж хэлж л байгаа юм. Бид нэг ийм тойргийн гацаанд орчихжээ. Одоо үүнээсээ гараад цаашаагаа бид яаж явах юм бэ, яаж бүтээмжтэй байх вэ, яаж тогтвортой үйлдвэрлэлтэй байх вэ гэдэг тал руугаа урамшууллынхаа асуудлыг авч үзмээр байна. Татаас бол мэдээж тодорхой. Зардлыг бууруулах, үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхийн төлөө олгож байгаа зүйл. Зээл, хөнгөлөлттэй зээл бол өөр асуудал. Урамшуулал дээр сүүний урамшууллыг фермерүүд ярьдаг юм. Судалгаа хийхэд энэ бол цаг үеэ олсон, нэн хэрэгтэй байгаа төрийн дэмжлэг. Яагаад гэвэл бусад дэмжлэгүүд байдаггүй, бараг ховор. Тийм учраас энэ сүүний урамшууллын дэмжлэг хэрэгтэй байна, цаг үеэ олсон, цаашид тодорхой хугацаагаар байх хэрэгтэй байна гэж ярьж байгаа нь нэг талаасаа зөв байж магадгүй. Нөгөө талаасаа үржлийн мал, сайн үүлдрийн үржлийн мал бэлтгэсний төлөө урамшуулал олгох тийм цаг хугацаа болчихсон байна. Бид нар урамшууллынхаа хэлбэр үр дүн өгөхгүй байгаа, чанар нь нэмэгдэхгүй байгаа энэ урамшууллаа зогсоогоод өөр хэлбэр рүү шилжүүлбэл яадаг юм бэ? Тухайлбал ноосон дээр гарц нэмэгдэж байгаа юм уу?

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут өгье.

Оролцогч Г.Сувдаа: Ноосон дээр гарц нэмэгдэж байгаа юм уу, ноолуур дээр

микрон нарийсал нь нэмэгдэж байгаа юм уу, арьс ширэн дээр яагаад тэгвэл одоо хүртэл чанарын шаардлага хангахгүй байгаа учраас импортоор арьсаа аваад байгаа юм бэ? Үйлдвэрүүд маань. Анх урамшуулал олгож эхэлсэн зорилгоо биелүүлэхгүй байгаа бол бид нар үүнийг эргэж харж ярилцах нь зөв гэж бодож байна. Ийм бодол саналтай байна. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Одоо Монголын ноосон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн холбооноос Н.Энхтөр, 1 номерын микрофон.

Оролцогч Н.Энхтөр: Сайн байцгаана уу. Та бүхэнд оройн мэнд хүргэе. Би ноосны урамшуулалтай холбоотой 2-3 зүйл хэлье. Энэ ноосны урамшуулал 2011 оноос хэрэгжиж эхэлсэн. Тэр үед манай үйлдвэрлэгч хэдэн улсууд нийлээд, манай холбооныхон Австрали, Шинэ Зеланд, Хятадаар баахан явсан юм. Энэ түүхий эдээ яаж бэлдэх, ямар арга байна гээд. Бид нар чинь тэр үед үндсэндээ энэ урд хөршийнхөө хэдэн улсууд бүтээгдэхүүнээ алдчихаад, ноосны хэмжээ хүрэхгүй, үйлдвэрлэл буурчихсан ийм үе байсан. Австрали, Шинэ Зеландаар яваад үзэхээр яадаг вэ гэхээр ноосондоо урамшуулал өгдөг юм байсан. Хятадад одоо ч гэсэн 14 микронтой ноолуур нийлүүлэх юм бол урамшуулал өгч байна. Хятад бол одоо өндөр хөгжилтэй болчихсон. Тийм учраас энэ ноосны урамшууллыг цааш нь үргэлжлүүлээд явах нь зүйтэй байх. Зарим улсууд хэрэггүй гэсэн юм ярьж байна. Би санал нийлэхгүй байна. Анх хэрэгжиж эхлэхдээ 2000 төгрөг гээд 2011 оны Улсын Их Хурлын 30 дугаар тогтоол гарсан. Энд 1 кг тутамд нь 2000 төгрөг өгдөг байсан юм. Энэ төсөвтэй уялдаад яасан уу, сүүл рүүгээ нөгөөдөх маань 1500 болоод, 1000 болоод урамшууллын ач холбогдол жоохон буураад эхэлж байгаа.

Тийм учраас миний санал, холбооны санал, малчид юу гэж үздэг вэ гэхээр урамшууллаа 2000 төгрөг болгоод өгөөч гэдгийг хүсдэг юм. 2000 төгрөг болгох нь зүйтэй болов уу, энэ дээр тодорхой шийдвэр гаргах байх гэж ингэж бодож байгаа. Урамшуулал 1 дүгээрт ийм байгаа. Тухайн малчны данс руу ордог мөнгө, энд ямар нэгэн эрхтэй албан тушаалтан, хэн нэгний гарын үсгээр явдаг эд биш. Малчин падаанаа бичээд үндэсний үйлдвэрт тушаав гээд гарын үсгээ зурна. Сумын мал үржлийн тасаг баталгаажуулна, аймаг баталгаажуулна. Яам, холбоон дээр ирээд үндэсний үйлдвэрт өгсөн үү, үгүй юу гэдгийг нь баталгаажуулна. Дээрээс нь яам хянана. Сангийн яам А данстай уялдуулаад малынхаа тоог, илүү ноос өгсөн үү гэдгийг нь хянана. Ийм 5-6 дамжлагаар хянагдаж байж малчны өөрийн данс руу Сангийн яамнаас шилжүүлдэг мөнгийг янз бүрээр ойлгоод байдаг байхгүй юу хүмүүс. “Энэ үйлдвэрүүд нь авчихдаг юм гэнэ лээ, энэ дарга нар нь шийддэг юм гэнэ лээ” гэдэг, тийм юм ердөө байхгүй.

Тийм учраас энэ Монгол орноо, хязгаар нутгаа эзэнтэй байлгаж байгаа, орлого нь хүрэлцэхгүй байгаа энэ хэдэн малчдаа дэмжиж байгаа энэ дэмжлэгээ нэмэгдүүлэх хэрэгтэй гэсэн ийм бодолтой явдгаа хэлье.

Дэмжлэгтэй холбоотой 2 гуравхан юм хэлчихье. Хөнгөн үйлдвэр дээр, ялангуяа сүүлийн үед цагаан алт хөтөлбөр гээд Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан хөтөлбөрүүд үндэсний үйлдвэрүүдэд маш их тус дэм болж байгаа. Энэ дээр эргэлзэх хэрэггүй. Жишээ нь сүүлийн энэ хөтөлбөрүүд хэрэгжсэнээс хойш 16 аймагт ноос угаах үйлдвэр баригдчихсан байж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут сунгаж өгье.

Оролцогч Н.Энхтөр: Дээрээс нь хамгийн сүүлд яваад Монголд оймсны үйлдвэр гэж байхгүй байлаа. Өнөөдөр хувийн улсууд орж ирээд, Солонгост ажиллаж байгаад ирсэн залуучууд орж ирээд Янмал, Тод оймс гээд сайхан сүлжмэл оймсны үйлдвэрүүд байгаад л Монголоо хангаад байна. Гадагшаа экспортолж байна. Энэ 2 хивсний үйлдвэр чинь хамгийн сүүлийн үеийн тоног төхөөрөмж, маш үнэтэй, Азид байхгүй хөрөнгө оруулалт хийчхээд хамгийн сүүлийн үеийн хивснүүдийг хийгээд тавьчихсан байна. Сүлжих үйлдвэрүүд нэлээн олон байгууллага дээр шинээр ажиллаж байна. Гэх мэтээр энэ төсөл хөтөлбөрүүдийн ач холбогдол маш их байгаа.

Эрхэм гишүүд минь та нар сайн үзээрэй. Үгүй ээ, сая намайг ирж явахад нэг хүн Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэр, хүнсний салбарынхан бүгд мафи гээд хэлчихсэн юм. Би царайг нь харсангүй, хол явж байсан учраас энэ чинь юу гэсэн үг вэ? Мафи гэдэг чинь бие биеийгээ алдаг, биеийнхээ мөнгийг дээрэмддэг, бизнесийг нь булаадаг юмыг л мафи гэдэг юм шиг байна лээ. Манай хөнгөн үйлдвэрийн салбарт тийм юм байхгүй. Хөнгөн үйлдвэрийн салбар аравхан хувийн ашигтай, жилдээ эдийн засагт таатай үед энд хөрөнгө...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Минут болсон байна. Би ямар ч байсан таны хэлсэн саналтай санал нэг байна. Бид ноосны үйлдвэрлэлийг бодлогоор дэмжих ёстой. Ялангуяа Шинэ Зеланд зөвхөн ноосныхоо хаягдаад байгаа ноосыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, илүү үнэ цэнтэй болгохын тулд төрийн худалдан авалтаар дэмждэг. Өнөөдөр Шинэ Зеланд улсын хонины ноос үндсэндээ бүх дулаалгын материалд, төрийн албаны бүх барилга байшингийн дулаалгын материалд явж байна. Бүх хивс, эдгээр бүтээгдэхүүн нь ноосоор хийгдэж байна. Хятад улсын зах зээл рүү экспортлох түвшинд үйлдвэрлэл болтлоо том ийм салбар болтлоо төрийн дэмжлэгээр, бодлогоор дэмжигдэж хөгжиж явж байгаа. Бид нар хаягдаад байгаа ноосоо эдийн засгийн эргэлтэд оруулахын тулд энэ бодлогыг дахин шинэчилж харах ёстой гэдэгт Энхтөр гуайтай санал нэг байна. Дараагийн хүн бол хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн хөрөнгө оруулагч Г.Ганбаяр. Нэг номер.

Оролцогч Г.Ганбаяр: Бүгдэд нь шинийн 17-ны мэндийг хүргэе. Нийт 6 санал байгаа учраас маш хурдан хэлэхийг бодъё, амжихгүй бол минут сунгачихыг бодоорой. Хүсэж байна.

1 дүгээрт, шинжээчдээс нэг санал байна. 6 их наяд гэдэг тоо яваад байна. Энэ нийт 18 жилийн хугацаанд гарсан тоо учраас 18 жилийн өмнөх инфляц болон төгрөгийн худалдан авах чадварыг тооцсон дүн мөн үү, эсвэл цаасан дээр байгаа тоонуудын нийлбэр үү? Энэ дээр тодорхой хариулт хэлмээр байна. Асуулт авъя.

2 дугаарт, урамшууллын тухайд өмнө явж ирсэн бүх төрлийн урамшуулал зөвхөн тоон дээр явсан урамшуулал байгаа. Бид нар дараагийн шатанд гарахын тулд чанарт суурилсан урамшууллын тогтолцоо руу орох ёстой. Түрүүн хэд хэдэн хүмүүс миний санааг хэлчихлээ. Чанаргүй ба чанартай 2 төрлийн түүхий эдээ хоёуланг нь адилхан авч байгаа учраас чанартай нь өрсөлдөж чадахгүй ийм байдалтай байгаа. Үүнийг цаашдаа анхаарах хэрэгтэй.

3 дугаарт, шинжээчдээс асуух, мөн санал байна. Түрүүн энд ярьсан зээлийг зөвхөн банкнаас асуух тухай яриад байна. Монгол банкныг яриад байна, гэтэл 588 ширхэг банк бусууд байгаа. Энэ дээр яагаад Санхүүгийн зохицуулах хорооноос тодорхойлолт юм уу, лавлагаа авсангүй вэ? Яагаад гэвэл банкнаас мөнгөө бэлнээр аваад банк бусаар дамжуулж байгаа асуудлууд зөндөө байгаа. Ялангуяа шинэ хоршоо дээр машин авсан, байрны урьдчилгаанд хийсэн тийм тохиолдлууд нэлээн хэд байгаа. Энэ дээр Санхүүгийн зохицуулах хороог маргаашаас дуудах хэрэгтэй байх.

4 дүгээрт, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд болон Сангийн сайдад хамтад нь хэлчихье. Гадаадын зээл болон буцалтгүй тусламж хөрөнгөөр оруулж ирсэн дэмжлэгийг урамшууллаар олгосон тоног төхөөрөмжүүд дээрээ дахин тооллого хийсэн үү? Сүүлийн 18 жил олгосон бүх тоног төхөөрөмжүүд дээр яагаад үүнийг асууж байна гэхээр, 2019 болон 2020 онд би Архангай аймгийн Өлзийт суманд Эй Ди Би буюу Азийн хөгжлийн банкаар олгосон 500 кг-ийн пүүг хайж, 3, 4 өдөр хайж байгаад малчин айлын өвөлжөөний мухраас хөрзөн бууцанд дарагдсан байхад нь олж авсан. Бусдаар олгогдсон энэ бүх дэмжлэгүүдийг тоо ёсоор нь дахиж тоолооч.

5 дугаарт, урамшуулал, хөнгөлөлтийг Монгол эзэнтэй Монгол компани авсан юм уу, эсвэл гадаадын хөрөнгө оруулалттай компаниуд хэд хэдэн удаа дамжуулж авчав уу? Яагаад асууж байна гэхээр гадаадын хөрөнгө оруулалтыг дэмжих хуульд тухайн үед үйлчилж байхдаа 5 жил, 10 жилээр 50 хувь, 100 хувь хөнгөлж байсан. Гадаадын иргэн энэ хугацаа дуусах дөхөөд ирэхээр нэрээ солиод, шилжүүлээд дахин энэ урамшуулал, хөнгөлөлт, чөлөөлөлтөө аваад явчихсан тохиолдол байдаг шүү. Энэ дээр шинжээч нар ямар дүгнэлт хийсэн бэ? Татварын ерөнхий газраас давхар хариулчихвал зүгээр байна. Зургаа дахь нь ирээдүйд гарах нэг асуудал байгаа. Яагаад гэвэл нийслэлээс зарласан зөвшөөрлөө Улсын Их Хурлаас зөвшөөрлөө авчихсан байгаа 200 тэрбумын махны дэмжлэг үзүүлэх бондын асуудал байгаа. Энэ асуудал чинь өөрөө 2008 оны АНУ-д болсон ипотекийн зээлийн хямралыг зохион байгуулсан тэр схемийн дагуу явж байгаа. Энэ 200 тэрбумын махны бонд чинь өөрөө мөнгө угаах буюу Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн сан...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэлээн олон гаднын зээл тусламжийг хүртэл холиод ярьчих шиг боллоо. 1 дүгээрт, 2 дугаарт, шинэ хоршоо бол өөрөө маргааш хэлэлцэх зээлийн хүүгийн татаас хөтөлбөртэй холбоотой асуудал байгаа. Банк бусаар яваагүй, энд 14 арилжааны банк гэрээ хийж олгосон байгаа. Маргаашийн асуудал дээр, асуулт хариултын үеэр Монгол банк энэ дээр хариултаа бэлдэж байх нь зүйтэй байх гэж бодож байна. Одоо оролцогчид асуулт асуух дэг байхгүй. Гэхдээ энэ холбогдох сэдвийн хүрээнд асуусан асуултыг гишүүдийн асуулт эхлэхээр нэмээд тайлбарлаад хариулаад өгчхөөрэй. Шинжээч нар хариултаа бэлдэж байгаарай. Яамныхан хариултаа бэлдэж байгаарай. Одоо дараагийнх нь Арьс ширний үйлдвэрлэлийн холбоо А.Даваасүрэн, 3 номер.

Оролцогч А.Даваасүрэн: Байнгын хорооны даргад баярлалаа, бүгдэд нь оройн мэнд хүргэе. Салбарын нэлээн бодлогын маш тулгуур багана болсон урамшууллын асуудлаар хэлэлцэж байна. Энэ дээр миний анзаарснаар сая гэхэд арьс ширний урамшуулалтай холбоотойгоор 2 малчин, 2 судлаач, нэг хөрөнгө оруулагч, ажлын хэсгийн шинжээч гээд 6 хүн санал, тайлбар хэллээ. Гэхдээ энэ 6 хүний хандаж байгаа асуудлыг харахаар илүү эс хөнгөмсөг танин мэдэхүйн салбарын нөхцөл байдлын талаар нарийн ойлголтгүй л харагдаад байгаа юм. Ийм чухал асуудлаар ингэж хандаж ярьж байгаад миний хувьд жоохон харамсалтай байна. Түрүүн энэ хүмүүсийн ярьсан асуудлыг тэмдэглээд бүгдэд нь хариулт өгье гээд бичээд авлаа, нэлээн их юм боллоо. Та урамшуулалтай холбоотой асуудал болохоор жоохон цаг тавиад өгөөрэй гэж хэлье. Бусад салбартай ч төстэй байгаа. Урамшуулалтай холбоотойгоор шинжээч маань ийм дүгнэлт хэлж байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Яах вэ, олон тайлбар хэлээд яах вэ, бид нар угаасаа бүх тогтоол, шийдвэр, мэдээллүүдийг түшиглэж ярьж байгаа учраас төрийн алба, төрийн албаны хооронд шилжигдэж байгаа мэдээлэл, материал угаасаа баримттай явж байгаа. Өөрөө минутынхаа цаг дээр гол асуудлаа асуухгүйгээр өөрсдөө минутаа хараад дараагийнхаа хүмүүстээ

боломжийг хааж байгаа гэдгийг сайн ойлгоорой. Гүйцээгээд асуултаа асуучихъя, нэг минут өгчихье.

Оролцогч А.Даваасүрэн: Урамшуулал дээр манай салбарын хувьд өөрийн гэсэн журамтай, энэ журам байхгүй гэж, зохицуулалт байхгүй гэж хэллээ. Журамтай. 2013 оны Засгийн газрын 396 дугаар тогтоолын 2 дугаар хавсралтаар батлагдсан журам байгаа. Энэ дээр урамшууллыг яаж олгох вэ, аль аль талууд, оролцогч талууд ямар үүрэг хариуцлага хүлээх вэ, ямар процессоор явах вэ гээд маш нарийн зааж өгсөн байдаг. Энэ ч утгаараа энэ процесс маань өөрөө жилийн хугацаатай явдаг. Жилийн хугацаатай явсны дараа А малчны данс руу шууд Сангийн яам, төрийн сангаас мөнгө нь ордог. Энэ ямар нэгэн үйлдвэр, хоршоо, түүхий эд бэлтгэх ченжүүд дундаас нь мөнгө авсан асуудал ерөөсөө байхгүй байгаа. 2 дугаарт, нийт 407 мянган малчинд 20 сая арьс ширэн дээр 10 жилийн хугацаанд 78 тэрбум төгрөгийн, 78,7 тэрбумын урамшууллыг олгосон. Түрүүн шинжээч маань 61 тэрбум гээд дутуу мэдээлэл хэлчих шиг боллоо. 2 дугаарт, энэ урамшуулал маань өөрөө анх үүссэн шалтгаан нь ерөөсөө малын эрүүл мэндийн үй...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Одоо наадах чинь яам тайлбараа өгөөд хариулах бараг хариултууд яваад байна. Дараагийн хүнд боломж олгоё гэж бодож байна. Дорноговь аймгийн малчин Баярсайхан. Манайх сэдвийн хүрээнд асуултаа асуугаарай. Төрийн албаны, яамны бодлого хариуцаж байгаа хүмүүсийн өмнөөс тайлбар хийх юм бол микрофоныг бол хаана. Энэ холбогдох асуудал дээр санал шийдэл байвал хэлж болно. Нэг номерын микрофоныг нээе.

Оролцогч Н.Баярсайхан: Бүгдэд нь оройн мэнд. Түрүүн манай нэг малчин үгийг маань бид нар ярих асуудлаа хувааж авсан байсан боловч манай нэг төлөөлөл буруу хэлчихлээ, дутуу хэлчихлээ. Говийн бүсэд би түрүүн өдөр хэлэлцүүлэг дээр хэлсэн. Говийн 14 сумыг төлөөлж байгаа учраас бид нар үгийг хэлж байгаа юм. Ноолуурын тэр говийн бүсэд, тээвэрлэлтээс болоод ноолуур нь тоос тоосжилттой болсон гээд ноолуурын үнэ нь унаад 50-80 мянган төгрөгийн доогуур үнэтэй зарагдаад байгаа юм, говийн бүсийнх. Энэ дээр манай хүн урамшууллыг төрөөс, тухайн түрүүн улсууд саналаа хэлээд байна. Урамшууллыг өгөх үед нь өгөөд, өгөхгүй үеийг нь буцаах гэдэг дээр. Гэхдээ санал нэгээр. Тэр урамшууллыг нь эргэж харж үзээч, ноолуур дээр. Дараагийнх нь болохоор энэ “Шинэ хоршоо-Чинээлэг малчин” хөтөлбөрийн хүрээнд болон түрүүн хоршоо байгуулсан хоршоонууд дээр нь малчны ноос, ноосны урамшуулал, арьс ширний урамшуулал өгөөгүй олон жил болж байгаа. Энэ дээр эргэж анхаарч, хөнгөн үйлдвэрийг нь дэмжих зорилгоор малчдынхаа хоршоонд элссэн малчдад нь урамшууллыг нь олгодог болооч. Тэгэхгүй бол энэ давхар төрөөс явж байгаа зээл тусламж чинь, хоршоо зүгээр нэг зээл аваад үйл ажиллагаа нь дэмжигдэхгүй, төрөөс явж байгаа бодлогод чинь ерөөсөө энэ урамшуулал дээр чинь тулгуурлаад малчид чинь хоршоондоо элсэх эрх зүйн байдал нь алдагдаад байгаа юм. Үүнийг би өөрөө малчны хоршоо байгуулаад явдаг малчин хүн, олон хоршоологчдыг төлөөлөөд хэлчихье. Малчныхаа урамшууллыг хоршоогоор нь дамжуулах юм бол үр дүнтэй. 2010, 2015 онд хоршоогоороо дамжихын даваан дээр малчинд нь олгосноос болоод энэ хоршоо чинь хөл дээрээ буцаж чадахгүй байгаа юм. Хангайн бүсийн хоршоо нэг өөр, говийн бүсийн хоршоо маш эмзэг байгаа учраас, энэ бүсчилсэн хөгжил гэж ярьж байгаа учраас нутаг нутгийнх нь онцлогт нь тохируулаад энэ хуулийнхаа зохицуулалт, Засгийн газрын журмаараа явбал бидэнд үр ашигтай, үр өгөөжийг нь бид нар малчид хүртэх гээд байгаа учраас малчид саналаа хэлж байна. Дээр нь бидний энэ малчдын ганц хүсэж байгаа юм. Түрүүн манай Бямбаахүү гээд малчин хэлчихлээ.

Говийн бүсийн Улсын Их Хурлын гишүүддээ болон бүр нийт Улсын Их Хурлын гишүүддээ хэлж байгаа юм. Малчдын бэлчээрийн мал аж ахуй, уламжлалт мал аж ахуй, говийн бүсэд, ялангуяа энэ говийн бүсэд явуулж байгаа энэ малчдын амьжиргааг дэмжих ганц эрх зүйн үндэс бол ерөөсөө энэ хууль эрх зүйн үндсийг нь баталгаажуулахын тулд бидний тэр улаан шугамыг Улсын Их Хурлын гишүүд минь дэмжиж өгөөч гэдгийг дахин дахин хүсье. Цаг маш бага байгаа учраас цагтаа таарууллаа. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. Тэгэхдээ 1 юмыг ойлгоорой, шинжээчид асуулт асуугаад гишүүд асуулт асуухад тэр өмнөх оролцогчдоос ирсэн асуултуудыг хариулах хэрэгтэй, зөрөөтэй мэдээлэл байгаа бол тайлбар өгч засаж залруулах хэрэгтэй гэж харагдлаа. Дараагийн хүн бол сүүлийн 2 хүний үгийг авъя. Монголын Хог хаягдлын дахин боловсруулах холбооноос Чинзориг байна уу? нэг номер юм уу 5 номер, 6 номерт боломжтой байгаа. Дараагийн хүн нь Дэлгэр-Уянга Төмсний үрийн аж ахуй, агрономич Ундрах, бэлдэж байгаарай. 5 номерт очоод сууж байгаарай. Нэг номерын микрофоныг нээе.

Оролцогч Г.Чинзориг: Монголын Хог Хаягдал Дахин Боловсруулах Үндэсний Холбооноос нэг санал дэвшүүлэх гэсэн юм. Одоо энэ хог хаягдал гэдэг чинь ерөөсөө хөрс, ус, агаар, цөлжилтөд нөлөөлдөг томоохон хүчин зүйл болчихлоо. Бүх салбар анхаарах хэрэгтэй нэг ийм асуудал болоод байна гэж бодож байна. Манай холбооны зүгээс нэг санал дэвшүүлэхийг хүсэж байна. Өнөөдөр хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт олгож буй урамшууллыг үйлдвэрлэлийн хэмжээ, бүтээгдэхүүний чанар болон бусад үзүүлэлтэд тулгуурлан олгодог юм байна. Гэтэл үйлдвэрлэлийн явцад үүсэж байгаа хог хаягдлыг яах вэ? Тэгвэл үйлдвэрлэлээс үүсэж буй хог хаягдлаа хэдий хэмжээгээр дахин боловсруулж эдийн засгийн эргэлтэд оруулж байгааг урамшууллын нэгэн шалгуур болгож тооцох шаардлагатай байна гэсэн саналтай байна. Төрөөс олгож буй дэмжлэг, урамшууллын үр дүнг тооцохдоо дахин боловсруулсан хаягдлын хэмжээ, байгаль орчны үр өгөөж болон хаягдалгүй үйлдвэрлэлийн үзүүлэлтийг тусгах ийм санал дэвшүүлж байна. 1 асуулт байна. Нийт үйлдвэрлэлээс үүсэж буй хог хаягдлын хэмжээ энэ дээр ерөнхийдөө судалгаа байдаггүй. Үүн дээр судалгаа хийх хэрэгтэй байна. Энэ боломжтой зүйл үү гэдгийг асуумаар байна? Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Баярлалаа. 5 номер. Ундрах. Дэлгэр-Уянга Төмсний үрийн аж ахуй, агрономич.

Оролцогч Б.Ундрах: Та бүхэнд энэ оройн мэндийг хүргэе. Өнөөдөр алдаа оноо болон ирээдүйг хамтад нь ингэж шийдэл болгож, салбарынхаа хүмүүсийн бүхий л санал болон гомдлыг ирээдүйд хэрхэн алдаа оноогоо засаж, нийгэмд үр дүнтэй зээл тусламжийг зохимжтой зарцуулах вэ гэдэг энэ нэгдсэн арга хэмжээ явж байна гэж миний агрономич болон нэг газар дээрээ тариалан эрхлээд явж байгаа хүний хувьд хараад товчхон хэдэн санал хүргүүлэх гэсэн юм.

Мөнгөн дэмжлэг тусламж бол Монголын нийгэмд хавтгайрсан түр зуурын шийдэл болоод байгааг бүгд мэдэж байгаа. Ажиллах хүчнээс өгсүүлээд ажил хийх сонирхогч байхгүй болж байгаа. Үүний оронд газар тариаланд маш удаан тогтвортой, өгөөжтэй, урт удаан, олон жилийн настай ийм бодлогыг хөрсөн дээр нь суулгаж өгөх юм бол бидний хойч ирээдүй болон бидний ирээдүйн өтөл насанд газар тариалангийн үйлдвэрлэл тогтвортой, орлоготой. Гадаадаас дутуу хүнсээ гуйж авах, чанарт нь эргэлзэн хорт хавдрыг нэмэх ч юм уу, ийм эрсдэлтэй үйлдэл үүсэхгүй болох хамгийн гол түлхүүр бол газар тариалангийн бодлогоо хамгийн зөв болгох тал

дээр. Тариаланчид дээд, доод, дунд үеийг бүгдийг нь байлцуулж, шинэ бодлогоо хамтын хүчээр гаргадаг болгож өгөөч гэдэг дээр хамгийн том саналыг хэлэхийг уламжилж байгаа. Дараа нь манайх төмсний үрийн аж ахуй 2001 оноос эхлээд үр дэд хөтөлбөрийн хүрээнд төмс үржүүлэх тусгай зөвшөөрөлтэй өнөөг хүртэл явж байгаа. Дотооддоо үйлдвэрлэсэн төмсний үрийг дотооддоо улсын болон төрийн болон төрийн бус байгууллагаар ямар нэгэн байдлаар шууд борлуулах боломж байдаггүй байсан. Мэдээж авсан зээл төлөөсөндөө төмснийхөө үрийг өгөх, дээрээс нь бартер гэж төмснийхөө чанартай үрээр техникжих, механикжих, хүн хүнсний зардлыг хэмнэх гээд олон санал дэвшүүлж төмсний үр үйлдвэрлэх цөөхөн аж ахуйнууд явдаг байсан боловч энэ дээр ерөөсөө шийдэл оносон гарцтай ийм ажил өнөөг хүртэл хараахан явагдаж байгааг нуухгүй.

Зээл аваад очиход газар байдаггүй, байгаа нь эзэмшилтэй таны өмч биш гэдэг. төхөөрөмж нь гэрчилгээгүй учраас таны хөрөнгө үнэд хүрэхгүй гэх мэт үрийн аж ахуйнууд ингэж явсаар байгаад унасан. Өнгөрсөн 2025 онд ямар хэмжээний ган, гачиг болсныг. Тэр төмсний дотоодын үр үйлдвэрлэл, нөөц Монгол Улсад байсан билүү гэдгийг бол өнөөдөр бүгд мэдэж байгаа байх. Тийм учраас одоо шинэ үр үйлдвэрлэгч биш туршлагатай, бааз нь байгаа мэргэжилтэн нь байгаа байгаа аж ахуйн нэгжүүдээ дэмжих шаардлагатай байна. монгол төмс хөтөлбөр, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам үрийн 4, 5 аж ахуйн нэгж байгаа. Эдгээр аж ахуйн нэгжүүдээ дахин дэмжиж, дотоодын үрийн төмс үйлдвэрлэсэн зөвхөн үрд нь урамшуулал олгох гэдэг юм суулгаж өгч болдог уу? гэсэн саналыг хүргүүлэхийг хүсэж байна.

Одоогоор 10 нэр төрлийн ногоонд урамшуулал олгож байхад, төмс массын бүтээгдэхүүн учраас урамшуулал олгодоггүй байсан. Гэхдээ би төмсөнд гээгүй үрийн төмс шүү. Тэгэхээр Оросын Холбооны Улсаас өндөр үнэтэй, өндөр тээврийн өртөгтэй үр авчраад, түүнийг нь дотоодын тариаланчид аваад, бид буцаагаад үржүүлээд зарахаар хэн надаас үр авах вэ? Хэн биднээс энэ цалин хөлс муу. Дотоодын зах зээл...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Нэг минут.

Оролцогч Б.Ундрах - Тэгэхээр бидний үрийг дотооддоо үржүүлж байгаа аж ахуйн нэгжүүдээ урамшуулал олгож бодлогодоо шинэ тодотгол хийж өгөхийг хүсэж байна.

2-т нь гадаадаас өндөр үнэтэй төмс, хүнсний ногоог чөлөөтэй оруулж ирж байгаа нь газар тариалан эрхлэгч, тэр дотроо төмсний үйлдвэрлэл тариалан эрхлэгчид бол зээлээ төлөх, хөл дээрээ босгох, хүн хүчний зардлыг хэмнэж механикжих ийм бүрэн парк шинэчлэх боломж ерөөсөө бүрдэхгүй байгааг бас харгалзан үзэж хамгийн нэр төрөл ихтэй массын таримлыг хилээр оруулж ирдэг энэ таримлуудад хязгаар, татвар, босго тавьж өгч байж дотоодын тариаланчид чинь чадавхиж бид өнөөдөржингөө дурдагдаж байгаа зээл, чанартай чанаргүй зээл, өр төлбөрийг тариаланчид чинь төлөх чадавх нь үүснэ.

Тийм учраас суурь үнэ өртөг гэж байхгүй. Тариалан эрхлэгчдийг харьяа яам, Засгийн газар, байнгын хороо хараандаа авч санал бодлыг нь бичгээр авах боломжийг өгөөрэй. баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - За ингээд оролцогчид нэрсийн дарааллаар асуулт, санал хэлж дууслаа. Сэдвийн хүрээнд

Ерөнхий хяналтын сонсголд оролцож байгаа Улсын Их Хурлын гишүүд, холбогдох төрийн байгууллага, албан тушаалтан болон сонсголд оролцогчоос 10 минутад багтаан асуултаа асууж, хариулт авна. Асуулт асуухтай холбоотой Улсын Их Хурлын гишүүд нэрсээ өгье. Х.Баасанжаргал гишүүнээр тасаллаа. Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний микрофоныг нээе.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ – Баярлалаа. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны албан тушаалтнууд илүү их хариулаад өгөөсэй гэж хүсэж байна.

1 дүгээрт шинжээчид маань иргэдийн хэлээд байгаа урамшуулал чинь өөрөө хууль эрх зүйн тогтолцоонд байгаа шүү дээ гэдгээ ахиад нэг хараасай гэж бодож байна. Үнэхээр тэгж хэлсэн бол.

2 дугаарт бид нар урамшууллыг тодорхойлсон зүйл заалт байхгүй гээд үнэхээр энэ дээр ингээд нөгөө биччихсэн байна л даа. Байхгүй энэ бичиг дээр, танилцуулга дээрээ шинжээч нар 1 дүгээрт тайлбараа хийх нь зөв болов уу гэж бодож байна.

3 дугаарт урамшууллыг яах гэж олгодог юм бэ? Асуудал хүнсний хангамжийн дутагдал, улирлын хамаарал, түүхий эдийн хаягдал шийдэл, иргэн, аж ахуйн нэгж, боловсруулах үйлдвэр, улсын нөөц урамшуулал, мөнгөн хөрөнгө Засгийн газар баталгаажуулалт үр дүнд нь юунд очих вэ гэхээр хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, импортын хамаарлыг бууруулна, дотоодын үйлдвэр нийлүүлэлтийг нэмэгдэнэ гээд маш ойлгомжтой байгаа юм.

Энд түүхий сүүний урамшуулал 2020-2025 он нийтдээ олгосон урамшууллын дүн нь 47,9 тэрбум төгрөг үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй. Харамсалтай. Материал ирүүлээгүй учраас.

Хүнсний ногооны урамшуулал 2022-2025 он үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй. Нийтдээ 39,3 тэрбум төгрөг материал ирүүлээгүй.

Улаан буудайн урамшуулал 2008-2025 он 1 өмчлөгчтэй 13 аж ахуйн нэгж 18 тэрбум төгрөгийн урамшуулал авсан 30 аж ахуйн нэгж хуурамч баримт бичгээр 562,2 сая төгрөгийн урамшуулал авсан. Материал ирүүлээгүй, нөгөө талдаа ургац нэмэгдсэн ч бүтээмж муудсан.

Арьс ширний урамшуулал 2023-2025 он 61,7 тэрбум төгрөгийг 2013-2024 онд олгосон. Сангийн яамны мэдээллээр 2013-2024 онд батлагдсан төсөв 217,4 тэрбум. Үр дүн хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй материал ирүүлээгүй.

Хонь, тэмээний ноосны урамшуулал 2020-2025 он 20,7 тэрбум төгрөг үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй материал ирүүлээгүй.

Махны урамшуулал бол 2007-2025 он нийтдээ 2018-2022 онд нөөц мах бэлтгэлийн үнийн зөрөө 15,7 тэрбум, хүнсний барааны үнэ тогтворжуулах дэд хөтөлбөр 2013-2015 оны 198 тэрбум төгрөг, үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй, материал ирүүлээгүй.

Ноосны урамшуулал 2020 он нийтдээ малчид 51,250 төгрөг, малчид 174,9 тэрбум төгрөг гэж байна. 203224 малчинд олгогдсон үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэхэд дүгнэлт хийх боломжгүй.

Би энэ дээр нэг зүйл гайхаад байна. 7 төрлийн бүтээгдэхүүнд олгосон урамшуулал ирсэн материалын хүрээнд, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны албан тушаалтнууд сайн сонсоорой. Улаан буудайн урамшуулал ирсэн материалаар 279 тэрбум төгрөг, Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны дүнгээр 300 тэрбум төгрөг, зөрүү нь 21 тэрбум, ноолуурын урамшуулал 174.9 тэрбумаар таарсан, арьс ширний урамшууллын зөрүү 17 тэрбум төгрөг, түүхий сүүний урамшуулал 8.4 тэрбум төгрөг, хүнсний ногооны урамшуулал 0.2 тэрбум төгрөг, хонь, тэмээний ноосны урамшуулал 249.2 тэрбум төгрөг, махны урамшуулал 53.9 тэрбум төгрөгийн зөрүүтэй. Би буруу ойлгоогүй бол энэ дээр ийм л дүн байна. Нийт зөрүү нь 349 тэрбум төгрөгийн зөрүүтэй гараад ирчихсэн. Үүнийгээ холбогдох албан тушаалтнууд нь нэгдүгээрт тайлбарлачихвал их зүгээр байна.

2 дугаарт яам өөрийнхөө ирүүлсэн 2 слайд дээр маш сонирхолтой зөрчил харагдаж байгаа. Бордоо, ургамал хамгааллын дэмжлэгийн үр дүнд импортын хамаарал буурсан гэж тайлагнасан. Урамшууллын тайлангийн 2 дугаар хуудсан дээрээ 2025 оны салбарын экспорт 846.1 сая ам.доллар, импорт 2 тэрбум 877 сая ам.доллар өөрөөр хэлбэл импорт экспортоосоо 3,4 дахин их худалдааны алдагдал ойролцоогоор 2 тэрбум ам.доллар гэж яам өөрөө биччихсэн байгаа юм. Нэгдүгээрт энийгээ тайлбарлах хэрэгтэй.

3 дугаарт 18 жил урамшуулал өгөөд 931.7 тэрбум төгрөг зөвхөн урамшуулалд зарцуулсны дараа салбарт жилд 2 тэрбум ам.долларын худалдааны алдагдал байгаа гэж байгаа юм. Саяын танилцуулсан дүнгээр шүү.

Тэгээд энэ импорт борлуулалтын бодлого амжилттай гэж яг ямар үзүүлэлтээр нотолж байгаа вэ гэдгийг би асуумаар байна.

300 тэрбум төгрөгийн улаан буудайн урамшуулал төр өөрөө импортын гурил дээр тодорхой хэмжээний гаалийн татвар тэглэх процессууд яваад нээгээд өгчихсөн.

Яамны материалд дурдагдсанаар 2024 онд Улсын Их Хурал импортын гурилыг гаалийн татвараас чөлөөлсний дараа 2024 онд 63.7 мянган тонн, 2025 онд 27.1 мянган тонн гурил импортолсон. Уг зохицуулалтыг 2025 оны 7 дугаар сараас хүчингүй болгосны дараа 2026 онд улаан буудайн тариалсан талбай 39.8 мянган гагаар нэмэгдсэн гэж Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам өөрсдөө мэдээлсэн. Тэгээд нэг гараараа дотоодын улаан буудайд 300 тэрбум төгрөгийн урамшуулал өгчхөөд, нөгөө гараараа импортын гурилын татварыг тэглэсэн бодлогын нийт өртөг ашиг хүртэгч хохирогчийн тооцоог Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам хийсэн үү? Татварын чөлөөлөлтөөс хэрэглэгчийн гурилын үнэ яг хэдэн төгрөгөөр буурсан бэ? Тариаланч гурилын үйлдвэр хэдий хэмжээний орлого алдсан бэ? Импортлогчдод хэдий хэмжээний үр өгөөж шилжсэн бэ?

Аудитаар илрүүлсэн алдаа зөрчлийн дүнтэй холбогдолтойгоор асуумаар байна. Аудитаар илэрсэн зөрчлийг арилгуулахаар 174.1 тэрбум төгрөгийн 5 албан шаардлага өгсөн. Тэгээд 18 сая төгрөгийн акт тогтоосон байна. 170 тэрбум 127 сая төгрөгийн 5 албан шаардлага чинь яг ямар албан шаардлага юм. Ямар учиртай 174 тэрбум төгрөг юм. Үндэсний аудитын газар тайлбарлаад өгөөч гэж хүсэж байна. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Хариултыг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга

Т.Жамбалцэрэн, 17-р микрофон.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн - Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний асуултад хариулъя. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн саяын асуултуудтай холбоотой шинжээчдээс бас тодруулах зүйлүүд байгаа юм. Үдээс өмнөх хэлэлцүүлэг дээр ч гэсэн ийм асуудал гарсан. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын тоон мэдээллийг зөвхөн Хүнс, хөдөө аж ахуйн салбараар нь засгийн газар танилцуулга хийчихсэн. Үдээс хойших сонсгол дээр хүргүүлсэн материалуудыг хүргүүлээгүй гэдгээр тайлбар хийчихсэн.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайдын гарын үсэгтэй 2026 оны 8 дугаар сарын 14-ний баримтаар бүх мэдээллүүд очсон байгаа. Урамшуулалтай холбоотой бидний танилцуулж байгаа мэдээллүүд 2008-2025 оныг хүртэл энэ салбарт олгосон татаас урамшуулал, хүүгийн хөнгөлөлт гээд 18 төрөл зүйлийн мэдээллийг бүгдийг нь хүргэсэн. Өнөөдөр яригдаж байгаа 6 гаруй их наяд төгрөгийн асуудал яригдаж байна. Монгол Улсын Сангийн яам төрийн сангаар дамжаад 1.5 их наядын төлбөр гарсан. Энэ бол арилжааны банкны эх үүсвэртэй зээлүүд, тэрний хүүгийн хөнгөлөлтүүд татаас урамшуулалд нийлээд ийм мөнгөн дүн гарсан гэдгийг тодруулж хэлье. Энэ чиглэлээр Монголбанк, Сангийн яам, татварын байгууллагуудаас холбогдох тайлбаруудаа өгөх байх.

Урамшуулал эргээд бүгд шалгуур үзүүлэлтүүдтэй. Арьс, шир, ноосны урамшуулал бол Улсын Их Хурлаас гаргасан шийдвэр. Монгол Улсын Их Хурлын тогтоолыг дагаж гарсан Засгийн газрын холбогдох шийдвэрүүд байгаа. Стратегийн хүнстэй холбоотой хүнсний ногооны урамшуулал, улаан буудайн урамшуулал, сүүний урамшууллууд гээд холбогдох урамшууллууд бүгд шалгуур үзүүлэлтүүдтэй тавигдах шаардлагуудтай байгаа. Тухайлах юм бол сүүний урамшуулал, газар тариалангийн урамшуулал гээд аваад үзэх юм бол өөрийн өмчлөлийн газартай, эзэмшлийн болон түрээсийн газар эрхэлдэг бол тухайн газраа газрын нэгдмэл мэдээллийн санд бүртгэгдсэн байх ёстой гэсэн. 1 дүгээр шалгуур.

2-т нь тариалсан талбайд, тариалангийн талбайн арчилгаа бэлдэц болон бордоо, зарцуулалт, ургац хураалт бэлтгэсэн үр шим мэдээг тариалангийн үйлдвэрлэлийн мэдээллийн системд тогтмол оруулж хөтөлж бүртгэсэн гарал үүслийн цахим гэрчилгээ авсан байх. Тухай бүрд нь анхан шатны нэгж сумд байгаа хөдөө аж ахуйн тасаг, аймагт байгаа хөдөө аж ахуйн газрууд хяналтуудыг хийж байгаа юм. Дээр нь татварын цахим төлбөрийн баримтын системд өөрийн нэр регистрийн дугаараар бүртгэгдсэн байх ёстой.

5-т нь бүтээгдэхүүн худалдан авах бүрд тухайн журмын 1 дүгээр шаардлагад тавигдсаны дагуу бүтээгдэхүүний кодоор и-баримт үүсгэж худалдсан, худалдан авсан 2 тал төлбөрийн баримтыг баталгаажуулсан байх шаардлагатай гээд шалгуур үзүүлэлтүүд нь тодорхой байгаа юм. Сая тэр зөрчил дутагдал дээр 30 аж ахуйн нэгж 560-аад сая төгрөгийн асуудал...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Гүйцээгээд хариулчихъя.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн - Энэ нэр бүхий аж ахуйн нэгж 2013 онд гарсан зөрчил. Гурилын үйлдвэр 30-аад иргэн, аж ахуйн нэгжүүдээс улаан буудай авсан гэдэг

асуудал яригдаад тэр нь хяналт шалгалтаар тогтоогоод хууль хяналтын байгууллагад шилжээд, эрүүгийн хариуцлага хүлээгээд, гаргасан тухайн төлбөр тооцоог нөхөн төлсөн байгаа. Түрүүн манжингийн үйлдвэрлэлийн тариалалт дээр ярьж байна. Бас тэрбум гаруй төгрөгийн зөрчил нэр бүхий аж ахуйн нэгжүүддээ хууль хяналтын байгууллагад шилжээд 2024 онд буцаагаад эрүүгийн хариуцлага хүлээгээд, төлбөрийг нөхөн төлж барагдуулсан байгаа. Тэгээд энэ чиглэл дээр манай салбарын яамдууд, харьяа байгууллагууд өр авлагыг барагдуулах хууль хяналтын байгууллагад зөрчилтэй асуудлуудыг эцэслэн шийдвэрлэх чиглэлээр тодорхой ахицууд гарч байгаа гэдгийг хэлье.

Сая газар тариалангийн салбар дээр дэмжлэг их байна. Шатахууны асуудал, үр, бордоо, ургамал хамгааллын бодис гээд дэмжлэг гэхээсээ илүүтэйгээр зээлийн хэлбэр байгаад байгаа юм. Шатахууны дэмжлэг олгоно, үрийн дэмжлэг олгоно, ургамал хамгааллын бодис...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Шинжээч нар дараагийн хариултаа бэлдэж байгаа учраас гүйцээгээд саяынхаа хэсгийг дахиад тодруулаад хэлээд өгөөч.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн – Хөдөө аж ахуйн салбарт сая газар тариалангийн салбарт шатахууны хөнгөлөлт, дэмжлэг үзүүлдэг юм байна. Ургамал хамгааллын бодис, үрийн дэмжлэг үзүүлдэг юм байна. Бусад салбарт дэмжлэг алга гэдэг асуудал харьцуулагдаад гараад байх шиг байна. Энэ олгож байгаа дэмжлэг нь өөрөө зээлийн хэлбэртэй олгогдож байгаа. Иргэн, аж ахуйн нэгж нь шатахуунаа аваад, үрээ аваад, ургамал хамгааллын бодис, бордоогоо аваад эргээд буцаад ургацаасаа улаан буудайгаар эргэж санд нөхөн төлж байгаа ийм зээлийн хэлбэр байгаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Шинжээч нар тодорхой хариулаарай. Яг саяын хэлсэн асуудлуудтай холбоотойгоор урамшууллын ямар ямар материалууд ирсэн юм. Ямар нь ирээгүй юм. Дүн шинжилгээ хийхэд шаардлага хангасан материалууд юу байсан юм, бүх юмаа тодорхой хариулна шүү. Шинжээч нарын микрофоныг нээе.

Шинжээч - Асуултад хариулъя. Танилцуулга дээр холбогдох журам тогтоолд үр дүн буюу шалгуур үзүүлэлт байхгүй байна. Тийм учраас үр дүнтэй хэрэгжсэн эсэх дээр дүгнэлт хийх боломжгүй гэсэн. Жишээлбэл, Сүүний урамшуулал дээр 2020-2025 оны хооронд 63.4 сая литр сүү нийлүүлсэн гэсэн. Үүнийг тухайн урамшуулал сайн эсвэл муу гэсэн аль нэг хэрэгжиж байгаад ямарваа нэг дүгнэлт өгөх боломжгүй байсан. Хариулж дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Энэ ирүүлээгүй мэдээллийг шинжээч нар хариулмаар байна. Энэ түрүүний гишүүдэд тарааж өгсөн мэдээлэл дээр хөтөлбөр арга хэмжээтэй холбоотой, салбарын сайдын тушаал ирүүлсэн хэлбэр, талуудын хоорондын хийсэн гэрээ, холбогдох дүрэм журам, эрх зүйн баримт бичиг бусад гэсэн хүснэгт бэлдэж өгсөн. Тодорхой хариулаарай гэхээр товчилж хариулаад байх юм. Жишээлбэл, би эндээс нь уншъя.

Махны үнийн хөнгөлөлт урамшуулал, нөөцийн мах салбарын сайдын тушаал ирүүлсэн. Салбарын сайдын тушаалд ирүүлсэн мэдээллээр 2013-2024 оны сайдын 23 дугаар хамтарсан нэг тушаал ирүүлсэн файлаар.

Салбарын сайдын 2021-2022 оны 5 тушаал цаасаар ирсэн. Сангийн яамны 2008-2026 оны 3 excel файл, сайдын 4 тушаал хөнгөлөлт дутуу ирүүлсэн байна. Дээрээс нь талуудын хооронд хийсэн гэрээ ирүүлээгүй, холбогдох дүрэм журам ирүүлээгүй. Яамнаас танилцуулаад байгаа мэдээлэл нь байгаа гээд байгаа нь яг бодитой шинжээч нарт ирсэн юм уу, ирээгүй юм уу, дүн шинжилгээ хийхэд хангалттай боломжтой байгаа юм уу, байгаагүй юм уу гэдгийг шинжээч нар тодорхой хариулъя. Яг энийгээ задалж яримаар байна. Жишээлбэл хонины болон тэмээний ноос, арьс ширний урамшуулал ирүүлсэн боловч сонсголд зориулж бэлтгэсэн шаардлага мэдээлэл хангаагүй гэж байгаа юм.

Дээрээс нь талуудын хооронд хийсэн гэрээ нь тодорхойгүй учраас дүн шинжилгээ хийж эрх үүргийнх нь талаарх мэдээллийг гаргах боломжгүй юм байна. Иймэрхүү байдлаар задлаад тодорхой хариулмаар байх юм.

Шинжээч нар хариулъя.

Шинжээч - Асуултад хариулъя. Яагаад зөрүүтэй дүн гараад байна вэ гэхээр ирүүлсэн тушаалуудад бид дүн шинжилгээ хийгээд гаргасан дүн байгаа. Үлдсэн зөрүүг нь ирүүлээгүй гэсэн үг.

Түрүүний хариулсан манай шинжээчийн шалгуур үзүүлэлт гээд хугацаа, байршил, урамшууллын хэмжээ, хамрагдах малчин, үйлдвэрлэлийн тоо гээд жишээлбэл сүүний урамшуулал хэзээ хүртэл энэ урамшуулал олгоод явах юм, зогсох юм уу, зогсохгүй юм уу тэрийгээ хэмжээгүй. 10 жилийн дараа энэ салбар маань өөрөө цаашаа бие дааж явах юм уу, эсвэл урамшуулал хэлбэрээр яваад байх юм уу? Гэсэн тэр хүрэх үр дүн нь байхгүй байсан. Одоо ямар нэгэн хүрэх үр дүнг нь барьж аваад үр дүнтэй хэрэгжсэн үү, үгүй юу гэдэг дээр нь шинжээч дүгнэлт өгөх юм. Урамшууллын хувьд бол олгоод байна. Ямар үр дүн гарч байна гэдгээс нь шинжээч нар харсан болохоос биш, яг тавигдах шаардлага процессыг зохицуулсан зохицуулалтууд байсан. Төрийн нарийн бичгийн даргын хэлдэг зохицуулалт байгаа тэр нь зохицуулалтын хүрээнд юм.

Ирүүлсэн материалын хүрээнд бол тушаалуудыг бүгдийг нь шүүж үзээд гарсан дүн одоо яг тийм л байгаа гэж харж байгаа. Зарим материал бол дүн шинжилгээ хийхэд бүдэг, харагдах боломжгүй, хүндрэлтэй маш олон тушаалууд, дагаад хавсралтууд ч гэсэн ирсэн. Үнэхээр хүндрэлтэй нөхцөл байдалд ажилласан. Энэ 14000 хуудас материалыг нэг бүрчлэн энэ шаардлага хангасан, энэ хангаагүй гэж яг одоо хэлэх боломж бололцоо алга гэж хэлээд байгаа юм. Түрүүний хэлээд байсан хөтөлбөр болгон дээр нь холбогдох нэг хөтөлбөр дээр урамшуулал гарсан юм уу, хөргөлттэй зээл өгсөн юм уу, эхэл дэмжлэг байгаа юм уу гэдгийг харахын тулд холбогдох гэрээ, дүрэм, журам нь ирээгүй гэсэн хариулт өгсөн. Хариулж дууслаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Үндэсний аудитын газраас түрүүн Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний асуултад гүйцээж хариулаад тэгээд тодруулга авах уу? 7 номер.

Монгол Улсын Ерөнхий аудиторовн орлогч З.Цэдэнжав - Үндэсний аудитын газар З.Цэдэнжав, Б.Бат-Эрдэнэ гишүүний асуултад хариулъя.

Үндэсний аудитын газраас 2023, 2024, 2025 оны улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын гүйцэтгэлд хийсэн аудитаар 5 албан шаардлага, 6 албан шаардлага тогтоогдсон. 174,1 тэрбум төгрөгийн зөрчил байсан. Эндээс нэг албан шаардлага биелсэн байгаа. 988.9 сая төгрөг. Биелээгүй байгаа албан шаардлагуудын хувьд

эхнийх нь 1.3 тэрбум төгрөгийн зөрчлийн дүнтэй албан шаардлага байгаа. Энэ албан шаардлага, тухайлбал улсын төсвийн 2022 оны хөрөнгө оруулалтын төлөвлөгөөнд туссан барилга байгууламж 1.3 тэрбум төгрөгийн өртөг бүхий 2 барилга байгууламжийн ажлын гэрээг цуцлаад үүнээс 3% буюу улсын төсөвт төвлөрүүлэх ёстой тендерийн баталгааг төвлөрүүлээгүй байсан. Мөн цөцгийн тос боловсруулах үйлдвэрийн төсөвт өртөгт өөрчлөлт оруулахдаа тендерийн хэмнэлт болсон 20 сая төгрөгийг хасаагүй. Мөн гэрээний үнийг үүргээ биелүүлээгүйтэй холбоотой цуцалсан 45 сая төгрөгөө аваагүй байсан. Эдгээр зөрчлийг дахин давтан гаргахгүй байхаар 1.3 тэрбум төгрөгийн нэг албан шаардлага байгаа.

2 дахь нь 2024 оны улсын төсвийн хөрөнгө оруулалттай холбоотой. 2 албан шаардлага байгаа. 60.5 тэрбум төгрөг, 108.4 тэрбум төгрөгийн албан шаардлага. Төсөвлөлт, улсын төсвийн хөрөнгө оруулалтын төлөвлөлтийг хийхдээ улсын хөгжлийн тухайн жилийн төлөвлөгөөтэй уялдуулж хийх ёстой 108.3 тэрбум төгрөг 54 төсөл арга хэмжээ, 2024 оны Монгол улсын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулаагүй байна. Энийг дахин давтаж гаргахгүй байх албан шаардлагыг өгсөн.

Мөн 60,5 тэрбум төгрөгийн албан шаардлага бол түрүүн бид ярьсан хувийн өмчид шилжих хөрөнгийг бэлтгэн иргэн, аж ахуйн нэгж ашиглуулж, эзэмшүүлэх бүртгэл, хяналт ашиглалттай холбоотой асуудал байсан. Энэ зөрчил давтагдсан учраас 2025 онд хийсэн аудитаар албан шаардлага болгож өгсөн байгаа.

5 дахь нь хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын тоног төхөөрөмжийн арга хэмжээнд чанарын баталгааг байршуулаагүй байсан асуудал 2.8 тэрбум төгрөгийн албан шаардлагыг тус тус өгсөн байна.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Б.Бат-Эрдэнэ гишүүн тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн Б.Бат-Эрдэнэ – Баярлалаа. Материалаа өгчихөд яадаг юм бэ? Энэ дээр байгаа 349 тэрбум төгрөгийн зөрөөний асуудлаа Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам юу гэж тайлбарлаж байгаа юм бэ?

2 дугаарт, урамшууллын тайлангийн 2 дугаар хуудсан дээр байгаа 2025 онд салбарын экспортод 846.1 сая ам доллар, импорт 2 тэрбум 877 сая ам доллар өөрөөр хэлбэл импорт экспортоосоо 3.4 дахин их буюу 2 тэрбум ам.доллар алдагдалтай байгаа. Түрүүн танилцуулж байсан, энийг юу гэж тайлбарлаж байгаа вэ?

3 дугаарт, 2008-2025 оны хооронд урамшуулал 538 тэрбум, дэмжлэг 1.1 их наяд төгрөг, хөнгөлөлттэй зээл 4.4 их наяд энэ дээр татаас дээр 603 тэрбум төгрөгийг төрөөс олгосон байгаа. Гэтэл салбарын ажилчид 31 мянгаар буурсан. Бүтээмж 2 дахин буурсан, салбарын импортын хамаарал 5.6 дахин ихэссэн энийг юу гэж тайлбарлах вэ?

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Ц.Идэрбат сайд хариулъя. 17 номер.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн Ц.Идэрбат - Тийм би өглөө эхлэхэд л хэлсэн байхгүй юу. Шинжээчийг хариуцлагатай байгаарай. Салбарын нэр хүндийн асуудал шүү. Тэгээд өнөөдөр дуусдагийнхаа даваан дээр 14 мянган хуудас ирсэн, бараг шалгаж амжаагүй. Цахимаар өгсөн. Адилхан төрийн албан хаагч нар шүү дээ та нар. Тэгэхээр юманд бас нэг жоохон учиртай хандмаар байгаа юм. Тэгээд

энийг нь сэвж аваад 530 хэдэн мянга бүртгүүлээгүй аваад идчихсэн байна. Тэр 2013 оны үйл явдал юм билээ. Тэгээд хүмүүс нь хариуцлагаа хүлээгээд явсан. Тэрийг өчигдөр болсон юм шиг л ингээд сэвээд.

Тэгэхээр юу гэж хэлж байна вэ гэвэл энэ сонсгол хийх нь маш зөв, харин ч бүр зөв юм боллоо. Гэхдээ энийг зөв талаас нь ойлгуулах. Он цаг дараалал тэгээд энэ шинжээчийн дүгнэлт энэ материал өгсөн өгөөгүй энэ бүх зүйлүүд гоё ил болоосой. Яг...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Гүйцээж хариулъя.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат - Экспорт, импортын харьцаа хол байгаа нь үнэн. Энийг л ойртуулахын тулд худалдааны балансын алдагдлыг бууруулахын тулд л энэ бүх зүйлүүд хийгдэж байгаа. Монголын хөнгөн хүнсний салбар чадлаараа л хичээж байгаа. Төр засаг ч гэсэн ноос ноолуур, арьс шир өгөөд байгаа чинь худалдааны балансыг, алдагдлыг ойртуулахын төлөө л хийгээд байгаа ийм үйл явц.

Дээрээс нь түрүүн 33 мянга гэдэг тоо сүүлийн үед Байнгын хороо, Улсын Их Хурлын чуулган дээр яригдаад байгаа юм. Үндэсний статистикийн хороо энэ тоондоо тайлбар хэлэх хэрэгтэй. Бид хүний гаргасан тоог юуг бодож гаргасныг яаж мэдэх юм. Манай үзүүлэлтээр Хөдөө аж ахуйн салбар дээр ахиц дэвшлүүд байна, ажиллах хүчин байна. Харин мал аж ахуйн салбар дээр зудаас болоод малгүй болсон ийм тохиолдлууд байгаа энийг ялгаж салгах хэрэгтэй байгаа юм.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - М.Ганхүлэг гишүүн асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг - Оройн мэнд хүргэе. 2 тал болж тоглоод яах вэ, бид нарын зорилго бол энэ урамшуулал байдаг юм уу? Хөдөө аж ахуйн салбарт оруулж байгаа хөрөнгө оруулалтыг бууруулах энэний эсрэг биш байгаа гэдгийг бүгд мэдэж байгаа байх. Гол нь зөв зүйтэй агуулга руугаа явж байна уу л гэдгийг тодруулаад байгаа. Нийгэмд 2 үндсэн гол асуудал бол сая гарч ирээд нэг нь бол аль 2013 онд асуудал нь шийдэгдээд 562.2 сая төгрөгийг 30 аж ахуйн нэгж хуурамч бичиг баримт бүрдүүлэх байдлаар авсан гэдэг. Энэ асуудалд бол албан ёсны тайлбараа яам өглөө. Үүнтэй холбогдолтой бас тухайн үед шийдвэр гаргасан албан тушаалтантай холбогдолтой асуудлууд бас яаж явсан юм бол? нэмэлт тайлбарыг нь авъя. Аль аль талдаа бид нар хариуцлагатай байх ёстой.

2-т нь энэ ойлгомжгүй байдлыг яаж хагалах вэ? 349 тэрбум төгрөг тодорхойгүй гэдэг ийм дүгнэлтийг хэдүүлээ танилцуулчихлаа. Бас нэлээдгүй хэмжээний.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас 2008 оноос хойш нийтдээ 7 төрлийн урамшууллыг олгоод 979.9 тэрбум төгрөгийг зарцуулсан байна. Нөгөө 63% нь ирээгүй бичиг баримтыг нь харахаар 630 тэрбум төгрөг байна. Тэгээд энэнийхээ зааг ялгааг шинжээч нар болон яамныхан хагалж, энэ сонсголын хугацаанд албан ёсоор учир зүйг нь олсон нь дээр байх. Тэгээд нийгэмд нэг 300, 400 тэрбум төгрөг тодорхойгүй байдалтай болсон ийм дүнг үлдээж болохгүй гэсэн саналтай байна.

2 дахь нь бол хөдөө аж ахуйн салбарын энэ хөрөнгө оруулалт улсын төсвийн

1,7%-тай тэнцэж байгаа. Их бага гээд яг энийг бол олон улсын түвшинтэй харьцуулах юм бол хангалттай сайн байна гэж бодохгүй байгаа. Энэ сонсголын зорилго нь энэ хөрөнгө оруулалтыг бууруулъя үр бүтээлгүй байна гэдэг энэ дүгнэлт рүү чиглэх гэж байна гэж гэж би бас харахгүй байгаа. Ер нь хөдөө аж ахуйн салбарыг судалгаа тооцоололтой асуудлыг углуургаар нь харж энэ 2008 оноос хойш явсан хөрөнгө оруулалтууд үр дүнтэй байна уу, асуудал юу байна вэ гэдгийг тал талаасаа сууж ярилцъя л гэдэг ийм агуулга байгаа.

Тэгээд ер нь энэ салбарын тухай сая сонсголд оролцож байгаа судлаач нар хэлж байна. Дата мэдээллүүд төдийлөн нээлттэй биш байна. Энд сонсголд оролцож байгаа хүмүүс байтугай шинжээч нарт олдохгүй байна гэдэг ийм асуудлыг цаашдаа хэдүүлээ бас яримааргүй байна. Сонсголын хүрээнд цугласан бүх материал бичиг баримтуудыг бид нар нээлттэйгээр тавих боломжтой юу гэдгийг сонсгол даргалагчаас асуумаар байна.

2-т нь бидэнд энэ тараагдаж байгаа бүх материалыг хэвлэж өгөхөд тодорхой зардлын асуудал юмнууд байгаа бол QR код байдаг юм уу, цахимаар авах боломжийг нь энэ сонсголд оролцож байгаа болон үзэж байгаа хүмүүст нээлттэйгээр өгөө, аль аль талаас нь тайлбар аваад явах боломжийг нь олго. Энэ бол нээлттэй сонсгол ийм боломж байх уу? гэдгийг би сонсгол даргалагчаас асууя.

Цаашдаа ер нь Хөдөө аж ахуйн салбарын бүх зээл урамшуулал, энэ байгаа зүйлүүдийг шилэн болгох тал дээр бид бүхэн анхаарах зайлшгүй шаардлагатай байна. Эндээс харах хэрэгтэй байна. Тэгээд энэ мэдээллүүдийг бүгдийг нь ил тод болгох чиглэл дээр анхаарлаа хандуулах ёстой.

Манай яамныхан бас энэ 7 төрлийн урамшуулал олгосноороо буруу зүйл болоод байсан юм шиг нийгэмд ойлголт төрүүлэх гээд байх шиг байна. Сая Оюунсүвд зөвлөх агрономич бүгд шалгуур үзүүлэлттэй зорилтот хөтөлбөртэй гээд маш зөв зүйлийг хөндөж хэллээ. Тэгэхээр энэ 7 төрлийн урамшууллын гол шалгуур үзүүлэлтүүдийг та бүхэн маань 1 өгүүлбэрээр тодорхой хэлээд өгөөч.

Сүүний урамшуулал дотоодын хэрэгцээнийхээ 50%-ийг түүнээс ч илүү бараг 70% хувийг хангадаг болсноос авхуулаад, ноос үнэгүйдэж байсан асуудлууд тодорхой хэмжээнд үйлдвэрлэлдээ очдог болсноос авхуулаад сайн үр дүнгүүд байгаа гэдгээ товчхон хариултуудыг өгчих нь зөв.

Гэхдээ бас нэг зүйлийг би тодруулж асууя. Энэ бүх урамшууллууд өрсөлдөөнийг дэмжих ёстой. Улаан буудайн урамшууллыг 2008-2025 он хүртэл олгохдоо нийтдээ 300 орчим тэрбум төгрөгийн урамшууллыг олгосон байна. Анх улаан буудайн үйлдвэрлэл, гурилын үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгжүүддээ урамшууллыг олгож эхлэхэд олон байсан 50 гаруй аж ахуйн нэгжүүддээ байсан. Гэтэл өрсөлдөөн улам л буурах ийм нөхцөл байдлууд үндсэндээ ажиглагдаж байгаа. 10 хүрэхтэй үгүйтэй үндэсний үйлдвэрлэл энэ салбарт ажиллаж байна. Тэгэхээр энэ дэмжлэг, урамшууллууд өрсөлдөөнийг дэмжиж байна уу? ажлын байрыг нэмэгдүүлэх чиглэл дээр явж байна уу? Тэгвэл ерөнхий биш энэ 7 төрлийн урамшуулал 630, 900 орчим тэрбум төгрөгийг зарцуулаад өрсөлдөөн хэрхэн нэмэгдсэн бэ? ажлын байр хэрхэн нэмэгдсэн бэ? гэдэг дээр та бүхэн маань 1, 1 өгүүлбэрт багтаагаад боломжтой бол бэлдэж байгаад сайн хариулаад өгөөч гэдгийг хэлмээр байна.

Нэмэлтээр сонсголд оролцож байгаа олон сайн саналууд гарч байна. Халтар

эгчийн хэлж байгаа, Сувдаа судлаачийн хэлж байгаа эдгээр агуулгуудтай санал нэг байна. Цаашдаа бид яаж илүү сайжруулах вэ гэдэг агуулга руу явах ёстой.

Сангийн яам болон Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас асуусан тэр сүүний холбооны асуултад та бүхэн маань нэмэлтээр хариулаад өгөөч. Яг урамшуулалтай холбогдолтой асуудал яригдаж байна. Өнөөдөр тулгарсан байгаа 2, 3 дугаар сарын урамшуулалтай холбогдолтой асуудлыг ямар үе шаттай яаж олгохоор байгаа вэ гэдгийг нэмж тодруулъя.

Дахиж тодотгож хэлэхэд энэ сонсголын зорилго нь хөдөө аж ахуйн салбарт орж байгаа хөрөнгө оруулалтуудын эсрэг биш юм. Энэ салбарт илүү үр бүтээлтэй зарцуулснаа зөв зохистой байж чадаж байна уу, үгүй юү гэдэг агуулга руу чиглэж байгаа ийм сонсгол байгаа учраас байгаа мэдээллүүдээ нээлттэй хуваалцаад тодорхой үр дүнгийн төлөө ярилцах нь зөв байна гэдгийг онцолж хэлье.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Ямар ч байсан өнөөдрийн танилцуулгуудыг Тамгын газраас Кю Ар үүсгээд өгөөрэй. Тэгээд бүх танилцуулгуудыг оролцогчид татаж аваад танилцах ийм боломжтой байгаа гэдгийг хэлье.

М.Ганхүлэг гишүүний асуултад хэн хариулах вэ? Төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн – М.Ганхүлэг гишүүний асуултад хариулъя. Тэр дутуу гээд байгаа тогтоол шийдвэртэй холбоотой дээр нь зарим хөтөлбөрүүдийн үр дүнгүүд огт байхгүй байна гээд хөтөлбөрүүд нь тухайн батлагдаж байх хугацаандаа төсөвгүй батлагдаж байсан, бодлогын шинжтэй хөтөлбөрүүд явж байсан. 2020 онд батлагдсан Хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн тухай хуулиар эдгээр хөтөлбөрүүд маань хүчингүй болсон. Тэгэхээр Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн хөтөлбөрт салбарын бодлого Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрүүдэд тухайн хөтөлбөрүүд тусгагдаад явсан юм.

Үдээс өмнө дурдагдаж байсан хөтөлбөрүүдийн биелэлтүүд алга байна. Сайдын тушаал алга байна. Хавсралтууд нь алга байна. Гэрээ дүгнэсэн актууд гээд энэ дээр зээл ямар нэгэн дэмжлэгийн хэлбэртэй бичиг баримтууд гарч байгаагүй болохоор тэр хавсруулалтууд байхгүй байсан юм гэдгийг давхар хэлье.

Мэдээллийн ил тод байдалтай холбоотойгоор Улсын Их Хурлаас гаргасан тогтоол шийдвэр, Засгийн газраас гаргасан тогтоол, шийдвэр, сайдын гаргасан эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон актууд бүгд цахим санд нээлттэй байгаа. Тухайн жилийн Төсвийн тухай хууль нээлттэй байгаа. Шилэн дансны тухай хуулиар 5 сая төгрөгөөс дээш гүйлгээ болгон шилэн дансны хуулиар ил тод нээлттэй байгаа.

300 гаруй тэрбум төгрөгийн зөрөөгөө арилгаарай гэдэг асуудал яригдсан. Миний түрүүний хэлсэн тоон дүнгүүд бол яг Төрийн сангаас гүйцэтгэлээрээ гарсан дүнгүүдийг хэлсэн. Үр дүнгийн үзүүлэлтүүдийг аваад үзэхээр 2008 оноос хойших өнөөдрийг гээд 20 гаруй жилийн хугацааны дүнг аваад үзэх, нэмүү өртгийн сүлжээг нь бид нар агуулгаар нь аваад үзэх 2 бас их өндөр зөрөөтэй байгаад байгаа юм. Тухайн үед валютын ханш ямар байсан өнөөдөр ямар өртөгтэй болж байгаа вэ? Хөдөө аж ахуйн корпорац дээр тухайлах юм бол, жишээ болгоод хэлэх юм бол 170-аад тэрбум төгрөгийн зөрчлийн асуудал гээд, юань 100 төгрөг байхад авсан техникийн шинэчлэлийг Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улсаас авсан зээлийн үр

дагавар байгаа. Өнөөдөр 500 төгрөг болчихсон автоматаар тухайн зээлийн дүн нь 5 дахин өсчихсөн үзүүлэлтүүд байгаа. Тэгэхээр энэ дээр холбогдох арга хэмжээ авахаар Улсын Их Хурлын байнгын хороон дээр асуудлыг хэлэлцүүлээд Улсын Их Хурлаар оруулах чиглэлээр салбарын яам ажиллаж байгаа.

Нөгөө талаараа хэрэгжүүлсэн хөтөлбөрүүдийн үр дүнгүүд ямар байна вэ гэдэг дээр өглөөний сонсгол дээр Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарын мэдээллийг хөдөө аж ахуйн салбарын мэдээлэл болгоод танилцуулчихаар тэнд боловсруулах үйлдвэрлэл, хүнсний боловсруулах үйлдвэрлэл, хөнгөн үйлдвэрлэлийн боловсруулах үйлдвэрлэлийн салбаруудынх нь тоон мэдээллүүд нь бүгд хаягдчихсан. Тэгээд эдийн засгийн өсөлтийнхөө агуулгаар ч гэсэн, ажиллах хүчний агуулгаараа ч гэсэн буурчихсан дүнгүүд танилцуулагдчихсан. Бидэнд байгаа, бидний тавьж байгаа үнэлгээгээр өнөөдөр Монгол Улсын хоёр хүн тутмын нэг нь энэ салбарт ажил хөдөлмөр эрхэлж баялгийг бүтээж байгаа юм. Үндсэндээ 2020 оноос хойш...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Гүйцээгээд хариулъя

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны төрийн нарийн бичгийн дарга Т.Жамбалцэрэн - Хөдөө аж ахуйн салбарт ажиллагсдын тоо 23,8%-аар нэмэгдсэн. Сайшаалтай нь хүнсний хангамж, аюулгүй байдал, үндэсний хөдөлгөөн, цагаан алт хөтөлбөрүүд бүгд хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, зорилтот түвшин, суурь түвшин, хүрэх үр дүнгүүд нь тодорхойлогдсон, төсвүүд нь батлагдчихсан. Тэрийг дагаад хэрэгжиж байгаа Атрын 4 дүгээр аян, шинэ хоршоо хөдөлгөөнүүд эдгээр үйл ажиллагаануудыг дэмжсэн ийм хөтөлбөрүүд бол харилцан уялдаатай бие биеийнхээ дутууг нөхсөн.

Өнгөрсөн хугацаанд олгож байсан татаас урамшуулалд ч гэсэн энэ дэмжлэгүүдийн нэг хэлбэр болоод өнөөдрийг хүртэл ингэж явж ирсэн.

2008 онд Атрын 3 дугаар аян эхэлж байхад бид нар газар тариалангийнхаа бүтээгдэхүүнийг бүхэлд нь 68%-ийг нь импортоор авдаг байсан. Гурилын үйлдвэрүүд тэг зогсчихсон байсан. Өнөөдөр манай гурилын үйлдвэрүүдийн суурилагдсан хүчин чадал нь 200% нэмэгдчихсэн. Тэгэхээр энэ зах зээлийн зарчим хэрэглээнийхээ багтаамж дээрээ тулгуурлаад өрсөлдөөнийхөө зарчмаар үйлдвэрүүдийнх нь тоо буурч байна гэж хэлж болохоор байгаа юм. Өнөөдөр Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яам.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Тодруулж асуух уу? М.Ганхүлэг гишүүн тодруулж асууя. Шинжээч нар тэр тоон зөрүүг дээр тайлбар хэлье гэсэн. Тэгэхээр дараа нь хариултаа бэлдэж байгаарай.

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг - шинжээч нарыг сонсчихоод тодруулж асууя.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - шинжээч нар тэр тоон зөрүү дээр тайлбар хэлье гэсэн шинжээчдийн микрофоныг нээе.

Шинжээч – Гишүүний асуултад нэмэлт тайлбар хэлье. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлсэн урамшууллын талаарх мэдээлэл дээр 349 тэрбум төгрөгийн зөрүүтэй мэдээлэл байгаа. Тухайлбал улаан буудайн

урамшууллыг тушаалаараа бид нарт 3,3 тэрбум төгрөгийн сайдын урамшуулал олгох тухай гэдэг тушаалын хавсралт дээр 300 тэрбум байгаа. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлж байгаа судалгааны хавсралтаар ирүүлж байгаа Ексел файлаар нэг бүрчлэн шивээд ирэхэд 11800 хүний 279 тэрбум төгрөгийн зөрүүтэй асуудлууд үүсээд байгаа.

Бид ирүүлсэн баримт материалыг дутуу үзээд, хавсралтыг харахгүй байгаа гэсэн зүйл бол байхгүй. Яг Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлээд PDF байна үүнийгээ excel файл дээр буулгаад шинжилгээ хийлгэхэд боломжтой болгоод ирүүлээ гэхэд 279 тэрбум болгоод буулгаад ирүүлчихдэг. Иймэрхүү асуудлаас болоод тоон мэдээллийн зөрүүтэй асуудлууд харагдаад байна.

Урамшуулалтай холбоотой зүйл дээр үр дүнг хэмжихгүй байна, олголтод суурилчаад байна. Үр дүнд хэзээ хүрээд ямар үр дүн хүрээд зогсоох юм гэдэг юм байхгүй, гүйцэтгэлд нь тулгуурлаад тавигдах шаардлагыг хангасан хүн болгонд урамшууллыг олгогдоод байна. Салбарын хөгжилд эерэг нөлөө болж байгаа болохгүй байгаа гэдэг асуудлаа дүгнэхгүйгээр урамшууллыг олголтод суурилж олгоод байна гэж үзэж байгаа. Баярлалаа.

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай – М.Ганхүлэг гишүүн. Тодруулъя.

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг - Мэдээллийн ил тод байдал хангалттай биш байгаа гэдгийг энэ сонсгол өөрөө нотлоод байна Т.Жамбалцэрэн дарга та бидний ирүүлж байгаа энэ материалууд сайдын гаргасан тушаалтайгаа нийцэхгүй байна. Судлаач нарын хувьд бол янз бүрийн судалгааны дүгнэлт гаргахдаа мэдээллийн хомс байдлууд бол байна гэдгийг яриад байна. Тэгэхээр бүх мэдээлэл нээлттэй ил тод байсан бол өнөөдөр 63%-ийн материал дутуу гэдэг энэ асуудал яригдахгүй. Тэгэхээр ил тод болгож нээлттэйгээр танилцуулахаас бидний ажил эхэлнэ. Тийм учраас энэ дээрээ бүгдээрээ хүлээн зөвшөөрөх нь зөв юм гэж хэлэх байна. Тэгээд саяын 349-тэй холбогдолтой асуудлаа заавал ч үгүй мухарлах хэрэгтэй. Маш ноцтой асуудал. Цаанаа ямар нэгэн баримтгүйгээр үлдсэн асуудал бий болчих вий гэдгийг бол...

Улсын Их Хурлын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай - Юун дээр тодруулж асууя гэж үү? Нэг минутаа авъя гэж үү? Ганхүлэг гишүүнд нэг минут, гүйцээж асуулт асуухад нь микрофон

Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг – баярлалаа. Хэдүүлээ тодруулаад хагалаад явах ёстой гэдгийг хэлэх байна.

Өрсөлдөөнийг дэмжиж байгаа тал дээр, экспортыг нэмэгдүүлж байгаа тал дээр, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлж байгаа тал дээр ерөөсөө энэ чинь ойлгомжтой байна шүү.

Шинжээч: Гишүүдийн асуултад нэмж тайлбар хэлье. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлсэн урамшууллын талаарх мэдээлэлд 349 тэрбум төгрөгийн зөрүүтэй мэдээлэл байгаа. Тухайлбал, улаан буудайн урамшууллыг тушаалаар 303,3 тэрбум төгрөг байгаа. Өөрөөр хэлбэл зөвхөн сайдын урамшуулал олгох тухай тушаалын хавсралтад 300 тэрбум төгрөг байна. Хүнс, хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас ирүүлсэн судалгааны хавсралт ексел файлыг бид нэг бүрчлэн шивэхэд 11,800 хүнд олгосон 279 тэрбум төгрөг гарч байна. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны өөрсдийнх нь ирүүлсэн тоон мэдээлэл дээр ийм

зөрүүтэй асуудал үүсээд байна. Бид ирүүлсэн баримт материалыг дутуу үзсэн, хавсралтыг нь хараагүй гэх зүйл байхгүй. Яамнаас PDF хэлбэрээр ирүүлсэн мэдээллийг Excel файл руу буулгаж шинжилгээ хийгээд эргүүлж ирүүлээрэй гэж хүсэхэд 279 тэрбум төгрөгөөр буулгаж ирүүлдэг. Иймэрхүү асуудлаас болоод тоон мэдээллийн зөрүүтэй асуудал харагдаж байна. Урамшуулалтай холбоотой бидний өмнө хэлсэнчлэн урамшууллын үр дүнг нь хэмжихгүй, олголтод сууриалаад байна. Энэ үр дүнг хэзээ хүргэх, ямар үр дүнд хүрээд зогсоох вэ гэдэг нь тодорхойгүй. Гүйцэтгэлд нь тулгуурлаж, тавигдах шаардлагыг хангасан хүн бүрд урамшуулал олгоод байгаа бөгөөд салбарын хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлж байгаа эсэх, үгүй эсэх талаар дүгнэхгүйгээр урамшууллыг олголтод суурилж олгож байна гэж үзэж байна. Баярлалаа.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: М.Ганхүлэг гишүүн тодруулъя.

УИХ-ын гишүүн М.Ганхүлэг: Мэдээллийн ил тод байдал хангалттай биш байгааг энэ сонсгол өөрөө нотлоод байна, Т.Жамбалцэрэн дарга аа. Бидэнд ирүүлж байгаа эдгээр материал сайдын гаргасан тушаалтайгаа нийцэхгүй байна. Судлаачид ч судалгааны дүгнэлт гаргахдаа мэдээллийн хомсдолтой байгааг ярьж байна. Хэрэв бүх мэдээлэл нээлттэй, ил тод байсан бол өнөөдөр 63%-ийн материал дутуу гэсэн асуудал яригдахгүй байсан. Иймд энэ байдлаа ил тод болгож, нээлттэй танилцуулахаас бидний ажил эхэлнэ. Тийм учраас үүнийг бүгдээрээ хүлээн зөвшөөрөх нь зөв гэж хэлье. Саяны 349 тэрбум төгрөгтэй холбоотой асуудлыг заавал мухарлах хэрэгтэй. Маш ноцтой асуудал. Цаана нь ямар нэгэн баримтгүйгээр үлдсэн асуудал бий болчих вий гэдгийг хэлье.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: М.Ганхүлэг гишүүнд асуултаа гүйцээхэд нэг минут өгье, микрофон.

УИХ-ын гишүүн М.Ганхүлэг: Баярлалаа. Үүнийгээ бид хэд тодруулаад, хагалаад явах ёстой гэдгийг хэлье. Өрсөлдөөнийг дэмжиж байгаа, экспортыг нэмэгдүүлж байгаа, үйлдвэрлэлийн бүтээмжийг нэмэгдүүлж байгаа тал дээр ойлгомжтой байгаа шүү дээ. 7 төрлийн урамшууллыг хэрэгжүүлээд ийм ийм үр дүн гарсан гэдгээ 1–2 өгүүлбэрт багтаан, та бүхэн тодорхой албан ёсны тайлбараа өгөх хэрэгтэй. Хүрэх үр дүн болон тодорхой шалгуур нь тэр юм. Оюунсүвд зөвлөхийн хэлснээр та бүхэн албан ёсоор тайлангаа гаргаж, хариулаад явмаар байна. Үүн дээр үндэслэн бид дараагийн шатанд шилжүүлэх, шинээр бий болгох, үргэлжлүүлэх, үргэлжлүүлэхгүй гэсэн тодорхой дүгнэлтээ гаргаж, ажил хэрэгч байдлаар энэ асуудалд хандаад явах үндэс байх хэрэгтэй. Тэгэхгүй, маш ерөнхий хариултыг бид хэдэд өгвөл энэ сонсголын үр дүнд нөлөөлнө гэдгийг хэлье.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: 6 дугаар микрофон, Г.Болорсүх дарга.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны Санхүү, хөрөнгө оруулалтын газрын дарга Г.Болорсүх: Сүүний урамшуулал 2026 онд сайдын багцад 14,3 тэрбум төгрөг батлагдсан. Хэдий тийм боловч 2026 оны ирүүлсэн материалд хяналт хийхэд 1 сард 7,8 тэрбум төгрөгийн урамшууллын материал ирсэн. 2 сард 3,4 тэрбум төгрөгийн урамшууллын материал ирсэн. 3 сард 5,1 тэрбум төгрөгийн урамшууллын материал ирсэн. Мөн 2025 онд 4 тэрбум төгрөгийн өр үүссэн байсныг 2026 оны батлагдсан төсвөөс олгосонтой холбоотойгоор 2026 оны 2 сарын урамшуулал дутагдсан. Үүнийг Сангийн яаманд хүсэлт тавьсны үндсэн дээр, саяхан авсан мэдээллээр 2026 онд 9 сарын 25-ны өдөр гүйлгээний эрх нээгдсэн байна. Тиймээс 2 сарын урамшууллыг маргаашаас эхлэн олгох боломж бүрдэж байна. 3 сарын хувьд батлагдсан төсөвт санхүүжилт байхгүй, дутагдаж байгааг

хэлье.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: УИХ-ын гишүүн О.Амгаланбаатар.

УИХ-ын гишүүн О.Амгаланбаатар: Та бүхэнд өдрийн мэнд хүргэе. Сонсгол хийгдэж байгаа нь их зөв байна. Үүнийг ярихаас өөр зам алга. 2008 оноос үзэхэд өнөөдрийг хүртэл нийт 19 жилийн түүхийг ярих гэж байх шиг байна. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 19 жилийн хугацаанд оруулсан, төрөөс олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, хөрөнгө оруулалтыг бүгдийг нь ярих гэж байна. Үүнийг ярихдаа нэг зүйлийг хэлье. Энэ 19 жилийн 4 жил нь Ардчилсан намтай холбоотой, 15 жил нь Монгол ардын намтай холбоотой, тэр дундаа сүүлийн 10 жил нь Монгол ардын намаас огт салахгүй, тэд үнэмлэхүй олонх байсан. Тэгэхээр сүүлийн 10 жилийн ажлын үр дүнд, Улсын Их Хурлаас гарсан шийдвэрийн үр дүнд Монголын хөдөө аж ахуй хэрхэн хөгжсөн бэ гэдгийг дүгнэх гээд сууж байна. Үнэнийг хэлэхэд 12–16 жилийн өмнө хөдөөгийн ард иргэд малын гаралтай түүхий эдийг үнэтэй болгож өгөөч, арьс шир жалганд хаягдаж байна, үүнийг боловсруулж өгөөч гэж ярьж байсан бол өнөөдөр ч яг хэвээрээ ярьж байна.

Сүүлийн 10 жилд нэг ч ахицтай өөрчлөлт гараагүй, гарах ч үгүй юм байна. Өнөөдөр бүх аймагт байдаг нэг зовлонг аймгийн даргаар ажиллаж байсан хүний хувьд хэлье. "Тэр гишүүний сонгуулиар өгсөн мал, энэ чинь надад өгсөн шүү дээ" гэж ярьдаг. Гэтэл тэр нь өртэй мал байдаг. Дахиад "Жижиг дунд үйлдвэрийн зээл" гээд сонгуулийн өмнөх жил өгчихдөг, тэгээд саналыг нь худалдаж авдаг. Үнэнийг хэлэхэд, шийдвэрийн буруутан, Монголын Хөдөө аж ахуй ер нь бүх салбар хөгжихгүй байгаагийн буруутан нь энд байгаа Улсын Их Хурлын гишүүд өөрсдөө юм. Энэ мэргэжилтнүүд, яамныхан хөөрхий. Өнөөдөр нэг хэдэн цаас эвлүүлж авчраад танилцуулж байх шиг байна. Тэгэхээр Улсын Их Хурлаас гарч байгаа шийдвэрүүд нь урт хугацаанд харсан, Монгол Улсын хөгжлийн төлөөх шийдвэр биш, өнөө маргаашаа аргацаасан, сонгуульд ялахын тулд улсаа хорлосон олон олон шийдвэр гаргасны гай гарч байна. Хамгийн ойрын жишээг хэлье. Саяны урамшуулал, дэмжлэгийг та нар хараарай. 2020 онтой харьцуулахад 2024 онд 2 дахин нэмэгдсэн байх жишээтэй. Дээр нь 2024 оны сонгуулийн өмнө "Шинэ хоршоо" гээд Монгол Улсын 21 аймаг, 330 сум, 1500 багт сайхан шинэ хантааз хийлгэсэн залуучууд жийп хөлсөлж бүх сумаар сонгуулийн сурталчилгаа хийсэн. Өнөөдөр энэ шинэ хоршооноос хэдэн үйлдвэр ашиглалтад орчхоод байна вэ? Дарга дагаж далдганадаг, сонгуульд ялахын төлөө амь тавин тэмцдэг, сонгуульд ялж худал хулгайгаа хаацайлахын төлөө ийм заваан юм хийснээс болж Монголын Хөдөө аж ахуй байтугай бүх салбар дампуурчхаад байна. Үүний буруутан нь өнөөдөр энд ажиллаж байгаа энэ хэдэн хүмүүс биш. Эрх мэдэлтэй, Монгол ардын намын толгойд байсан, шийдвэр гаргаж байсан цөөхөн хэдэн хүний балгаар Монголын Хөдөө аж ахуй, Монгол Улс дампуурчхаад байна. Тойрогтоо оёдлын машин тараадаг. Олон үйлдвэрлэл, хөнгөн үйлдвэр, оёдол болно, цамц оёно гэж хэлээд оёдлын машин тараачихдаг. Айл болгоноор ороод өөрийнхөө ухуулагч нарт өгчихдөг ийм асуудал ч байна. Заримыг нь бид хууль хяналтын байгууллагад өгнө гэдгийг хэлье. Би хоёрхон асуулт асууя. Сүүлийн 10 жилд энэ салбарт нийт хэдэн төгрөг зарцуулсан бэ? Хөрөнгө оруулалт, зээл, урамшуулал, тусламж гээд бүх талаар нь асууя. 2 дугаарт, шинэ хоршоогоор хэдэн үйлдвэр ашиглалтад орсон бэ? Яг хэдэн үйлдвэр?

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Өнөөдөр зөвхөн төрийн дэмжлэг, урамшуулалтай холбоотой асуудлыг ярьж байгаа. Маргааш зээлийн хүүгийн татаас буюу наад 6 хөтөлбөрийн асуудал хэлэлцэх учраас хамаагүй.

УИХ-ын гишүүн О.Амгаланбаатар: За хамаагүй ээ. Та миний асуултыг заагаад байх юм. Би асуулт асуучихлаа.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Бэлдэж ирсэн танилцуулга, мэдээлэл нь өнөөдрийн сэдэвтэй хамааралгүй, маргаашийн асуудал учраас тоо баримтыг бэлдэж ирээгүй байх магадлалтай. Жишээлбэл шинэ хоршоо бол Н.Номтойбаяр сайд буюу Шадар сайдын харьяанд явж байгаа шүү дээ.

УИХ-ын гишүүн О.Амгаланбаатар: Та миний минут дээр яриад байх юм.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Би минутыг нь сунгаад өгье. Би тайлбар хийхгүй болохоор холбогдох хариулт өгөх Н.Номтойбаяр сайд буюу Шадар сайдын төлөөлөл маргааш ирнэ. Өнөөдөр байхгүй учраас Монголбанк эсвэл хариулах хүн хариултаа бэлдэж байгаарай. Шинэ хоршоотой холбоотой асуудал асууж байгаа учраас.

УИХ-ын гишүүн О.Амгаланбаатар: Миний 2 асуултад хариулчихаарай. Шинэ хоршоогоор хэдэн үйлдвэр ашиглалтад орсон бэ, яг хэдэн төгрөг алга болчихоод байна вэ? Салхинд хийссэн, зарим нь төлөгдөхгүй алга болчихлоо, эргэн төлөхгүй гэдэг асуудал ярьж байна. Энэ 2 асуултад энд хариулчих. Би эргээд тодруулна.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Монголбанканд бэлдэж ирсэн тоо байна уу? 8 дугаар микрофон, Б.Амгалан хариулъя.

Монголбанкны Санхүүгийн тогтвортой байдлын газрын захирал Б.Амгалан: Гишүүний асуултад хариулъя. Түрүүн ярьсанчлан Монголбанк бол Засгийн газрын хэрэгжүүлж байгаа татаастай зээлийг дэмжих үүрэг, оролцоотой оролцдог. Өөрөөр хэлбэл, зуучлалын үүрэг гүйцэтгэж байгаа. Монгол банкнаас ямар нэгэн урамшуулал, татаас өгдөггүй. Шинэ хоршоотой холбоотой мэдээллийг арилжааны банкнуудаас нэгтгээд авсан. Энэ хөтөлбөр Засгийн газрын 166, 167 дугаар тогтоолын хүрээнд 2024 оноос 2025 он хүртэл хэрэгжиж байгаа. Төлөгдөж дуусах огноо нь 2030 он байгаа. Нийт олгосон зээлийн хэмжээ 8 сарын 31-ний байдлаар 894 тэрбум төгрөг. Нийт зээл авсан зээлдэгчийн тоо 26,440 зээлдэгч байгаа. Үлдэгдэл нь 667 тэрбум төгрөг. Зээлдэгчийн тоо 26 мянган зээлдэгч авсан байгаа. Хоршооны энэ татаастай зээлийн нэг онцлог нь чанаргүй зээлийн хэмжээ маш бага байдаг. Яагаад гэвэл зээлийн хүү бага. 2 дугаарт, арилжааны банкнууд зээл өгч байгаа учраас чанаргүй зээлийн хувь хэмжээ бага байгаа. Манайд бүтээн байгуулалт, бий болсон үйлдвэрийн хэмжээний мэдээлэл байхгүй. Арилжааны банкнуудаас зээлийн эргэн төлөлтийн мэдээ авдаг учраас энэ мэдээлэл манайд байхгүй байна.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Шинэ хоршоотой холбоотой нарийн мэдээллийг маргааш холбогдох яам танилцуулна. Монголбанкны өгсөн хариултыг тодотгоод О.Амгаланбаатар гишүүн асууя.

УИХ-ын гишүүн Амгаланбаатар:Маргааш асууя.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Х.Баасанжаргал гишүүн.

УИХ-ын гишүүн Х.Баасанжаргал: Юуны өмнө тойргийн гишүүн орж ирээд Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамнаас олгодог татаас, дэмжлэг нь өөрөө сонгуулийн санал авах арга байдаг гэдгийг сайхан өөрөө тайлбарласанд их баяртай байна. Дараа дараагийн сонгуулийн хуулийг шинэчлэх, сайжруулахад энэ сонсгол маш том үр дүн үзүүлээ гэж харж байна. О.Амгаланбаатар гишүүн өөрөөрөө

үлгэрлэж, тэр помидор дээрээс өөрийнхөө зургийг авах байх гэж найдаж байна. Хэд хэдэн асуулт байна. Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны бэлдэж бидэнд танилцуулсан урамшуулалтай холбоотой мэдээлэлд улаан буудайн урамшуулал, сүүний урамшуулал гээд хүртээмжийн талаар мэдээлэл огт байхгүй байна. Яг хэдэн аж ахуйн нэгжид, хэчнээн иргэнд олгогдсон бэ? Тэдгээр иргэдийн орлого, өрхийн орлого хэрхэн нэмэгдсэн бэ? Тэр дундаа сүүний урамшуулал анхаарал татаж байна. Сүүний урамшуулал дээр ялангуяа эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр байдаг. Тухайн өрхийн орлого нэмэгдэхэд эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийг үнэлэхэд энэ маш чухал тоон статистик мэдээлэл байдаг. Тиймээс Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн яамны хувьд, би зөвхөн урамшууллыг асууж байна шүү, танилцуулсан эдгээр урамшууллынхаа хүртээмжийн талаарх мэдээллийг маргааш гэхэд бэлдэж ирж чадах уу? Одоо хариулж чадахгүй байх гэж бодож байна. Хүйсийн ангиллаар, өрхийн орлогын ангиллаар, нутаг дэвсгэрийн ангиллаар гэсэн үг. Жишээ нь, энэ сүүний урамшууллыг аль аймагт, ямар хэмжээний өрхийн орлоготой иргэд аль хүйс нь илүү түлхүү авч, эдийн засагт ямар хувь нэмэр оруулсан бэ гэдгийг харах гэсэн юм.

Дараагийн, 2 дахь асуулт нь улаан буудайн урамшуулал. Дэмжлэг, татаас гэх бүх төрлийн танилцуулга дээр улаан буудайн урамшуулал анхаарал татсан хэвээр байна. Би түрүүн үдээс өмнөх хэлэлцүүлэгтэй холбоотой асууж байсан. Урамшуулал дээр хамгийн өндөр олгож байгаа нь дахиад улаан буудай байна. Үдээс өмнөх дэмжлэг дээр хамгийн олон төрлийн дэмжлэг авдаг нь газар тариалан байсан. Тэгэхээр яагаад гурилын үнэ сүүлийн 2-3 жилийн хугацаанд 109 дахин өссөн бэ гэдэг асуултад хариулаад өгөөч. Ийм их хэмжээний урамшуулал, дэмжлэг олгоод байхад яагаад үнэ өссөн хэвээр байна вэ? Дэмжлэг өөрөө байгаа онохгүй байна уу, хаана ямар асуудал байна гэж бодлогын яам өөрөө харж байна вэ гэсэн асуулт асууя.

3 дугаарт, шинжээчид энэ асуултад хариулаад өгөөрэй. Улаан буудайн урамшуулал дээр 3 төрлийн зөрчил илрүүлжээ. Нэг эцсийн эзэмшигчтэй 13 аж ахуйн нэгж, 30 аж ахуйн нэгж зөрчилтэй, хуурамч баримт материал цуглуулаад зээл авсан асуудал гээд байна. Эдгээрийн эх сурвалж нь юу вэ? Та бүхэн ирсэн материал дээр дүн шинжилгээ хийв үү, эсвэл аудитын дүгнэлт үү? Тогтоосон эх сурвалжаа нэрлээд өгөөч. Эх сурвалжтай нь Улсын Их Хурлын гишүүд танилцах боломжтой юу гэсэн асуулт асууя.

4 дүгээрт, хүнсний ногооны урамшууллын талаар тодруулъя. Мөн адил хэчнээн иргэн, аж ахуйн нэгж аль бүс нутагт хүнсний ногооны урамшууллыг авч байна вэ? Дээрээс нь заавал татварын И-баримтад бүртгүүлсэн байх шаардлага тавьж байна. И-баримтад бүртгүүлэхийн тулд одоогийн байдлаар 50 сая ба түүнээс дээш төгрөгийн борлуулалтын орлоготой байх ёстой гэсэн босго байгаа. Тэгэхээр үүнээс үл хамааран шаардлага тавьж байна уу? Үүнийг тодруулж өгөөч. Хүнсний ногооны урамшуулал яг хэнд, ямар хүртээмжтэйгээр олгогдож байна вэ гэдгийг тодруулж өгье.

Хамгийн сүүлд, ноос, арьс ширний урамшуулалд багагүй хэмжээний мөнгө зарцуулсан байна. 16 аймагт үйлдвэрлэл бий болж байна гэж түрүүн оролцогч тайлбар хэлсэн. Хэрэв тийм бол яагаад өнөөдөр малын түүхий эд үнэгүй хэвээр байна вэ? Хэдий хугацаанд, ямар хэмжээний урамшуулал олгосны дараа малчдын хэлээд байгаа ноос, арьс шир үнэтэй, үнэ цэнтэй болох вэ гэдэг дээр хариулаад өгөөч. Ноолуурыг орхиё. Танайд 5 жил тасралтгүй хэчнээн тэрбум төгрөг олгосны дараа малчдын малын түүхий эд үнэ цэнтэй болох вэ гэсэн тооцоо, судалгаа байна

уу, тийм бодлогын мэдээлэл байна уу гэдэг дээр танилцуулга, мэдээлэл өгөөч гэж хүсэж байна.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат сайд хариулсны дараа шинжээчид хариултаа бэлдэж байгаарай.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Х.Баасанжаргал гишүүний асуултад хариулъя. Сүүний урамшууллын асуудал бол шинэ юм билээ. Сая сүүний холбооноос 2 хүн байна, зөв байна гэдгийг илэрхийлж байна. Тоон үзүүлэлтээр түүхий сүүний нийлүүлэлт хэд дахин нэмэгдсэн бэ, импортоор оруулж ирж байгаа хуурай сүү хэрхэн багасаж байна вэ гэдгийг би өглөө танилцуулсан. Харин ямар бүсээс гэдэг дээр бүслээд байх юм байхгүй, аймаг аймгаар нь гаргаад өгчихсөн, тэр нээлттэй. Харин аймаг дотроо Дулмаа хэдийг авав, Цэцэгээ хэдийг авав гэдгийг маргаашийн дотор гаргана гэхэд арай амжихгүй байх, чанаргүй юм болох байх. Тэрийг жоохон хугацаа өгвөл гаргаж өгөхөд нээлттэй. Ер нь төрөөс гарч байгаа нэг төгрөг болгон холбогдох анхан шатны нягтлан бодох бүртгэлийн баримт дээр тулгадаж л явж байгаа. Улаан буудайн урамшууллын хувьд яам сайн дураараа өгөөгүй, Улсын Их Хурлаас гаргасан тогтоол, шийдвэрийг биелүүлээд явж байна. Улаан буудайн үнийг, эсвэл улаан буудайг хэнд өгөхийг сайн дураараа биш. Энэ чинь 8 дугаар сарын 10-н гэхэд улаан буудай тарьсан эсэх нь тариалангийн мэдээллийн санд бүртгэгдчихдэг байхгүй юу. Урамшуулал олгохдоо тэр санд бүртгэгдсэн бол өгдөг, бүртгэгдээгүй бол өгдөггүй.

Хураасан хэмжээ, гурилын үйлдвэрт хэдийг өгсөн, Хөдөө аж ахуйн корпарцид хэдийг өгсөн нь цаасан дээр буучихдаг учраас маш тодорхой. Хувь хүний үзэмж энд огт нөлөөлдөггүй. Гурилын үнийн асуудлын хувьд, ялангуяа 2022, 2023 онд гурилын үнийн өсөлт тартагтаа тулсан шүү дээ. Арай дэндүү болоод 40–50%-аар өсөж, дагаад маш олон бараа бүтээгдэхүүний үнэ өссөн. Статистикийн дүн мэдээнд цуйвангийн үнэ хүртэл ордог шүү дээ. Гурилын үнээс болоод цуйван 10 мянган төгрөг байсан бол 13 мянган төгрөг болчихлоо, 30%-аар өслөө гэж ярьдаг. Би тухайн үед Улсын Их Хурал дээр үүнийг ярьж байсан. Гурилын үнийн хувьд, яг үнэндээ улсын гурилын үйлдвэр нэг ч байхгүй шүү дээ. Бүгд хувийн компаниуд. Эдгээр хувийн компаниудтай уулзаж үзэхэд ер нь хараа дээгүүр шүү. Би уулзаж үзсэн. "Би өөрөө эрсдэлээ үүрээд гурилын үйлдвэр байгуулж, зээл аваад ингэсэн шүү дээ" гэж ярьдаг юм билээ. Гэхдээ би гурилын үйлдвэрүүдтэйгээ аль болох учраа олохыг хичээж байгаа. Төсвийн тодотголоор мөнгө тавигдвал, хэрэв та нар улаан буудайг төрөөс олгож байгаа хөнгөлөлттэй зээлээр авах гэж байгаа бол бид хэд ганц нэг зүйл дээр тохиролцох хэрэг байна гэдэг ийм зүйлийг ярьчихаад төсвийн тодотгол батлахыг хүлээгээд сууж байгаа. Би яг бодит байдлыг нь л хэлж байна шүү. Дараагийн асуудал бол хүнсний ногооны асуудал. Мөн ялгаагүй, саяны манай слайд дээр гарч байгаа биз дээ. Энэ чинь 10 төрөл байж байгаад сүүлдээ 4 төрөл болсон...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ц.Идэрбат сайдын микрофоныг нээж, гүйцээж хариулт авъя.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Шар манжингийн хувьд, саяны энэ уулзалтад оролцож байгаа хүмүүс хэлж байсан шүү дээ. Урамшууллаар ингээд шар манжин хасагдчихлаа гээд. Тэр чинь анх зорилго нь огт шар манжин тарихгүй байхаар нь урамшуулал өгсөн чинь шар манжин их тариад хэрэглээгээ 100% хангачхаж байгаа юм. Тэгэнгүүт урамшууллаа больчихонгуут шар манжин тарихаа больчихож байгаа байхгүй юу. Ийм зовлонтой зүйлс бас байгаа.

Тэгэхээр ногооны урамшууллын асуудал бол маш ойлгомжтой. Энэ Төв аймаг, Сэлэнгэ, Дархан гэх мэт бүс нутгуудад түлхүү тарьдаг. Энэ бол тэдний амьжиргааны эх үүсвэр болдог зүйл. Тэгэхээр үүнийг бүс нутгаар, аймгаар, сумаар нь авчихсан үнийн дүнг нь гаргаж өгч болно. Ноос, арьс ширний хувьд бас бодох ёстой зүйл байна. Арьс шир гээд өгөөд л байдаг, 200 хэдэн тэрбум төгрөг өгчихсөн мөртөө өнөөдөр бид нэг ч арьс ширний үйлдвэргүй сууж байгаа нь үнэн. Энэ дээр би Арьс ширний үндэсний холбооныхонтойгоо ч уулзаж ярилцсан...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут сунгая.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Арьс ширний үндэсний холбооныхонтойгоо ний нуугүй суугаад арьс ширний асуудал дээр нэг л зорилготой байя, ямар зовлон байна, ямар дэмжлэг хэрэгтэй байна гээд олон талаас нь ярилцсан. Тэгээд эхнээсээ гарц гаргалгаа хийж, малын арьс ширний асуудал дээр хаягддаггүй байх туршилтыг 5 аймагт эхлүүлсэн. Эхний үр дүн нь гарч байгаа шүү. Ямар ч байсан 6-7 мянган үхрийн арьс, 10-аад мянган хонины арьсыг энэ туршилтын хүрээнд авч эхлүүлээд явж байна. Үүнийгээ улс даяар хэрэгжүүлбэл боломжтой юм билээ. Дээрээс нь 2027 оны төсөвт Ховд, Өвөрхангайн, Эмээлтийн гэсэн 3 том аж үйлдвэрийн цогцолбор руу хөрөнгө мөнгө тавиад явж байна. Ноос, арьс ширний урамшуулал, ноосны урамшуулал дээр ноосныхон маань түрүүн хэлсэн. Энэ урамшууллаа зогсоож болохгүй шүү гэж. Тэгэхээр урамшуулал зогсоох шиг амархан зүйл байхгүй. Гэхдээ зогсоох бэлтгэл бэлэн байдлыг бид хангахгүй бол болохгүй юм билээ.

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Х.Баасанжаргал гишүүн тодруулъя.

УИХ-ын гишүүн Х.Баасанжаргал: Өнөөдөр сонсголд оролцож байгаа хүмүүс маань иргэдийн төлөөлөл гэхээсээ илүүтэй энэ зээл, урамшууллыг авч байгаа, тухайн зах зээл дээр ажиллаж байгаа аж ахуй нэгж, тухайн аж ахуй нэгжүүдийн эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөөг илэрхийлж байгаа төрийн бус байгууллагууд голдуу байна. Тэгэхээр миний асуулт иргэний өнцгөөс асууж байгаа юм. Малчны өнцгөөс асууж байна гэсэн үг. Малчдын хэлээд байгаа ноос, ноолуур, арьс шир хэзээ үнэтэй болох вэ? Хэдий болтол энэ урамшууллын тогтолцоогоор явах вэ, хэдэн жил вэ гэдгийг л тодорхойлох гэж байна. Би бүгдийг нь сонсохыг хүсэж байна шүү дээ. Түрүүний гурилын үнийн асуулт бас л тодорхойгүй өнгөрлөө. Тэгэхээр маргааш эсвэл бичгээр, Монополын эсрэг газартай нийлээд ч юм уу, ямар нэгэн байдлаар төрийн байгууллагууд энэ дээр тодорхой хэмжээний тайлбар заавал бэлдэж ирээрэй гэж хүсэж байна. Энэ их урамшуулал яагаад үр дүнгээ өгөхгүй байна вэ гэдэг дээр л би хариулт хүсээд байна...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэмэлт нэг минут сунгая.

УИХ-ын гишүүн Х.Баасанжаргал: Асуултын тухайд, хүртээмжийн дүн шинжилгээ хийх гээд байгаа нь юу вэ гэвэл, түрүүн Т.Жамбалцэрэн дарга хэлсэн. Монголд ажил хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүн 2 хүн тутмын нэг нь Хөдөө аж ахуйн салбарт хамаарч байна гээд. Тэгвэл энэ 2 хүн тутмын нэгээс хэд нь яг энэ зээл, дэмжлэг, урамшууллыг аваад бизнесээ эрхэлж байна, хэд нь үүний гадна үлдээд байна. Ямар шалтгаанаар гэдэг хүртээмжийг л гол нь дүн шинжилгээ хийх гээд байгаа юм. Энэ бол маш нарийн тоо, гэхдээ тийм айхтар нарийн биш шүү дээ. Та бүхний хувьд гаргах боломжтой тоо байхгүй юу? Ерөөсөө танилцуулга дээр тэр мэдээлэл байхгүй. Зөвхөн сүүний урамшуулал дээр 7 мянган хүн сүүний урамшуулал авлаа гэсэн тоо байна. Энэ бол хангалтгүй байгаа учраас хүртээмжийн

дүн шинжилгээ хийх гээд байна. Хамгийн сүүлд, шинжээчид сая шалгуур үзүүлэлт байхгүй байна гэж хэлсэн. Энэ шалгуур үзүүлэлт нь дараа нь та бүхний ажлыг үнэлж, дүгнэхэд хамгийн чухал хэрэгтэй юм. Өнөөдөр жишээ нь, хамгийн сүүлд Улсын Их Хурал үдийн хоолны тогтоол баталсан...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ц.Идэрбат сайдын микрофоныг нээе.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Арьс ширний урамшууллын хувьд, арьс ширний зах зээлийг бид яаж хөл дээр нь босгох вэ гэвэл дэлхийн зах зээлийнхээ зарчим руу Арьс ширний үндэсний холбоотой хамтраад явж байна. Үүнийгээ эцсийг нь хүргээд, ямар ч байсан арьсаа хаядаггүй болгохын төлөө л байгаа. Үхрийнхээ арьсыг хаяхгүй байх бололцоо монголчуудад бүрэн дүүрэн байгаа. Тэгэхээр өнөөдөр бид 2027 оны төсөвт энэ урамшууллын асуудлыг тусгаад явж байна. Гэнэт үүнийг зогсоочхож болохгүй. Дахиад хог дээрээ очно. Хог дээрээ хаячихаар хөнгөлөлттэй зээл олгосон үйлдвэрүүдээ, өндөр технологийн тоног төхөөрөмж авсан үйлдвэрүүдийг бид яах вэ гэсэн асуудал гарна. Аль болох Хөдөө аж ахуйн салбарыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулахын төлөө л байгаа. Гэхдээ энэ урамшууллаа хэзээ зогсоох вэ гэдгээ зөв тодорхойл гэсэн чиглэлийг Ерөнхий сайд бидэнд өгсөн. Тэгэхээр бид үүний дагуу тодорхой хэмжээнд төлөвлөгөө гаргаад ажиллаж байна гэж хэлье. Гурилын асуудлыг...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Нэг минут сунгая.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: Гурилын үнийн хувьд ний нуугүй хэлэхэд, хувийн гурилын үйлдвэрүүдтэй цуг уулзаад "үнээ та нар ингэж барь" гэж зах зээлийн ч юм шиг, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн ч юм шиг ийм зүйл яриад сууж байхад надад нүүр халуун л байсан. Гурилын үнэ зөвхөн улаан буудайн үнээр тогтодоггүй. Ажиллах хүч, цахилгаан дулаан гэх мэт өөр олон хүчин зүйл нөлөөлдөг юм байна лээ. Гэхдээ энэ удаа та нар төрөөс дэмжлэгтэй үнээр улаан буудай авах гэж байгаа бол гэдэг л зүйлийг гурилын үйлдвэрийнхэнтэйгээ ярьж байгаа. Энэ нь батлагдаагүй учраас хэлэлцээрээ үргэлжлүүлэх боломжгүй байгаад байна. Ер нь эхний уулзалтуудыг хийсэн. Хүртээмжийн талаарх нарийн судалгааг бид маргааш өглөө танилцуулна гэхэд ёстой хуумгай юм болох байх. Таны ч цагийг үрээд, бид хэд ч энд нэг цагаа үрээд ингэж байхаар, яг бүр нарийн, хүйсээр нь хийх судалгаа бол улс орон даяар л...(минут дуусав)

УИХ-ын гишүүн, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Би бас саналаа хэлье гэж бодож байна. Ц.Идэрбат сайдын хувьд ажлаа авсан 6 сар орчим болж байна, тийм ээ. Тэгэхээр доор нь хариуцаж ажиллаж байгаа Төрийн нарийн бичгийн дарга болон газрын дарга нар байгаа. Зарим нь тодорхой хугацаанд ажиллаж, ажлаа маш сайн мэддэг хүмүүс. Эдгээр хүмүүс хариуцлагатай мэдээллийг үнэн зөв өгөх нь зүйтэй байх гэж бодож байна. Танилцуулга дээр 1 дүгээрт, 1 санал байгаа. Энэ салбарын нийгэм, эдийн засгийн төлөв байдлын тухайд бодлогын яам маань ийм хариуцлагагүй, ялангуяа энэ урамшууллын үндсэн зорилго бол дотоодын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлж, импортын хамаарлыг бууруулах гэж байгаа шүү дээ. Энэ нь урамшуулал олгож байгаа зорилго дээр нь тодорхой бичигдсэн байдаг. Бүтээмжийг сайжруулах, дотоодын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх, импортын хамаарлыг бууруулах гэсэн зорилготой. Гэсэн хэдий ч өөрсдийнхөө тайлан дээр 2020–2025 оны импортын үзүүлэлтээр нийт импорт экспортоос 3,4 дахин их гэдгийг өөрсдөө тодорхойлоод өгчихсөн байна. Худалдааны алдагдал 2 тэрбум ам.доллар гээд тавьчихсан байна. Гэхдээ бодлогын яамны танилцуулга дээр энэ нь өөрөө сайн

үзүүлэлт юм шиг бичсэнийг би ерөөсөө ойлгохгүй байна. "Импорт орлох бүтээгдэхүүний орон зай өндөр байгааг харуулж байна" гэдэг нь яг юу гэсэн үг вэ? Түрүүний шинжээчийн танилцуулга дээр хэлсэн шүү дээ. Экспорт, импортын харьцуулалт бараг 5.6 дахин зөрүүтэй байгаа. Өдийг хүртэл, сүүлийн 18 жилд бид сонсгол хийж байхад импортын хамаарал буураагүй явж ирсэн. Ялангуяа энэ хүнс дээр тэгэхэд энийгээ сайн юм шиг болгоод бодлогын яамны танилцуулга дээр бичсэн нь гайхширал төрүүлж байна л даа. Орон зай өндөр байгаа нь дотоодын бизнесүүдэд боломж олгож байна шүү гэж хэлж байгаа юм уу? Импорт 3,4 дахин их байна гэдэг чинь өөрөө муу үзүүлэлт биз дээ. Би буруу ойлгоод байгаа юм уу?

2 дугаарт, танилцуулга дээр угаасаа улаан буудайн урамшуулал арааны шүд шиг, ямар ч тогтворгүй үйлдвэрлэл харагдаж байна. Ялангуяа үр дүн гэдэг дээр харвал, үндсэндээ 2019 оноос хойш үйлдвэрлэсэн гурилын хэмжээ тасралтгүй унасан байна. Дотоодын хангамжийн хэмжээ ч ер нь унасан үзүүлэлттэй байна. Үйлдвэрт нийлүүлсэн улаан буудайн мянган тонн, олгосон урамшуулал ямар ч тогтворгүй байна гэдэг нь шинжээчдийн танилцуулсан мэдээлэлд ч дүйцэж байна гэж би харж байгаа юм. 2 дугаарт Ц.Идэрбат сайдыг худлаа мэдээллээр хангасан байна. Үүнийг хэн хангаж өгсөн юм бэ, Ц.Идэрбат сайд аа дараа нь хариуцлагын асуудал ярих байлгүй дээ. Манжингийн урамшуулал чинь манжингийн үлгэр болсон байна гэдгийг би тайлан дээр хэлмээр байна. Яагаад гэвэл ажлын хэсэг танилцаж байсан. Шар манжингийн 2023 оны ургац 11617 тонн байсан бөгөөд 2023 оны үнээр килограмм үнэ нь 3086 төгрөг байсан. 2024 оны ургац тонноор 20892 болж 2 дахин нэмэгдсэн. 2024 оны үнээрээ буцаагаад 4372 төгрөг байгаа. Тэгэхээр эндээс статистик юу гэж хэлж байна вэ гэвэл, иргэдийн хүнсний хэрэгцээнд бусад ногоотой харьцуулахад бага хэрэглэдэг шар манжингийн хураан авсан ургацын хэмжээ 2024 онд өмнөх оноос бараг 2 дахин нэмэгдсэн байхад борлуулалтын үнэ ханш нь буураагүй, 40 гаруй хувиар өссөн. Энэ нь шар манжингийн хувьд бодит ургац хураалтын мэдээ гэхэд эргэлзээ төрүүлэхүйц байдлыг үүсгэж байна гэж аудитын тайлан дээр дурдсан байгаа. Шалгалтын хугацаанд Дархан-Уул, Сэлэнгэ аймгийн зарим сумдаар явж, Хөдөө аж ахуйн газар, сумын газар тариалан хариуцсан мэргэжилтнүүдтэй уулзахад хүнсний ногооны тариалалт, хураалтын талаарх мэдээллийг хэрхэн авч, хяналт тавьдаг талаар тодруулахад сумдын газар тариалан хариуцсан мэргэжилтэн иргэн, аж ахуйн нэгж ямар ногоог хэдэн га талбайд тарьсан, хэр хэмжээний ургац хураасныг өөрсдийнх нь өгсөн ам мэдээгээр авч нэгтгэн аймагт өгдөг. Аймгаас яаманд дээрх мэдээллийг өгч, нэгтгүүлдэг. Эдгээр мэдээ, тайлангаа хариуцсан газар, нэгжүүд баталгаажуулж, архивын нэгж үүсгэдэг. Сумын Төрийн сангийн мэргэжилтэн Үндэсний статистикийн хорооны даргын баталсан маягтын дагуу иргэн бүрээр тариалсан талбай, тариа, ногооны нэр төрөл, хураасан ургацын мэдээг гаргаж, архивын нэгж үүсгэдэг боловч иргэн, аж ахуйн нэгжээр баталгаажуулж, гарын үсэг зуруулж, тамга, тэмдэг даруулдаггүй. Ингээд ерөөсөө тоон мэдээ нь ийм худлаа, ам мэдээгээр тоогоо дүгнэдэг. Тэрийгээ болохоор статистикийн байгууллагад өгчихдөг. Статистикийг нь харахаар улам сайн явчихсан юм шиг харагддаг. Тэрэндээ өөрөө яам бодлогоо гаргаад яваад байдаг ийм үзүүлэлттэй байгаа. Би энд зөвхөн манжингийн үлгэрийг л ярьж өглөө. Бусад олон тайлан дээр бусад урамшуулалтай холбоотой мэдээллүүд байгаа. Тэгэхээр энд өнөөдөр яг үндсэндээ бид нарын гишүүдийн хэлээд, бухимдал үүсгээд байгаа энэ мэдээллийн зөрүүтэй байдлыг яам нэг талдаа гаргаж, цэгцлэх хэрэгтэй. Эсвэл энэ худлаа мэдээлэл өгөөд байдаг юм бол энэ хүмүүсээсээ бүх мэдээллийг нь детальчилж аваад, тоон мэдээг нь тулгаад, тухайн үеийн шийдвэр гаргалтад нөлөөлж байсан, шийдвэр гаргалтад оролцож байсан хүмүүсийн хариуцлагын асуудлыг ярихаас өөр арга байхгүй байна. Тэгээд сайддаа ингээд худлаа мэдээлэл өгөөд, "сайхан болж байна, бүтэж байна" гээд ийм зөрүүтэй байж болохгүй. Гишүүд асуулт асууж дууслаа. Ц.Идэрбат сайд хариулья.

Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайд Ц.Идэрбат: М.Мандхай дарга аа, би нэг их хүний үгээр яваад байдаг хүн биш. Ажил хариуцсан бол хариуцсан шиг хариуцдаг хүн. Тэгээд ялангуяа ийм хариуцлагатай, хяналтын сонсгол дээр халт хүний сонссон үгээр явдаг хүн биш. Би сумын орлогчоос авхуулаад өнөөдрийг хүртэл ингээд ажиллаад явж байгаа. Сумын ажил, амьдралыг би сайн мэднэ. Суманд хөдөө аж ахуй хариуцсан тэр мэргэжилтний хувьд нэг их толгой эргээд байхаар олон зүйл байдаггүй юм. Талбай дээр нь очоод, тарьсан, тариагүйг нь харчихдаг юм. Сайд болоод харахад харин энэ төвийн бүсийн ногоо, тариа тарьж сурсан газрынхан бол бүр илүү нарийн юм билээ. Тэгэхээр бүхэл бүтэн яамны ажлыг бас ингэж би дүгнэж болохгүй гэж хэлэх гэж байгаа юм. Нэгдүгээрт, би бас энд нэг сайд гээд бүхэл бүтэн салбар хариуцаад явж байгаа хүний хувьд нэг хам хум хүний үгээр яваад байдаг хүн биш гэдгээ хэлэх ёстой. Мэдээж алдаа, дутагдал байгаа юу гэвэл байгаа. Нуух юм байхгүй. Би хэлээд байгаа шүү дээ, нуугаад байх юм байхгүй. Бүгдийг ил ярь, хэдүүлээ. Эндээс алдаа, дутагдлаа засаад явъя. Гэхдээ өнөөдөр шинжээчээсээ авхуулаад өглөө баахан “материал өгөөгүй” л гэсэн, гэтэл үдээс хойш өгсөн л боллоо. Тэгээд сүүлдээ одоо юу ч болов. Миний 2026 оны 08 дугаар сарын 14-ний өдрийн гарын үсэгтэй албан бичиг дээр бүгд байж байх жишээтэй. Тэгэхээр би энэ дээр бас наад манжингийн асуудал чинь, ямар юмны манжингийн үлгэр байдаг юм. Манжингүй байж байгаад манжин тариад, хэрэгцээг нь хангаад, нөгөөхөө зогсоох ийм л шийдвэр гарч байна. Угаасаа хэрэгцээгээ 100 хувь хангачихвал зогсоо л гэдэг ийм шийдвэртэй шүү дээ наад ногооны урамшуулал чинь. Харин манжин, луувангийн асуудлуудыг яг газар дээр нь очиход бас олон асуудал ярьдаг. “Урамшууллаа битгий зогсоогооч” энэ тэр гээд зөндөө л асуудал байдаг. Ийм байдаг гэдгийг онцолж хэлье.

Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Би ч гэсэн адилхан төрийн байгууллагуудын өгсөн тайлан, мэдээллүүдийг худлаа хэлсэн гэж бодохгүй байна. Яах вэ, яамны сайд өөрөө яамаа хамгаалж ярьж байна. Тэгвэл саяын мэдээлэл, тайланг Сангийн яамны Санхүүгийн эрсдэл, хяналтын газраас 2025 онд хийсэн хяналт, шалгалтын тайлангаас авсан мэдээллээсээ би уншиж өгсөн. Сангийн яамнаас хэн ирсэн билээ? Сангийн яам байна уу? Сангийн яамныхан, энэ Санхүүгийн эрсдэл, хяналтын газраас 2025 онд хийсэн, ялангуяа саяын манжингийн асуудалтай холбоотой бичсэн дүгнэлтээ нэг тайлбарлаад хэлээдхээч. 9 номерын микрофоныг нээгээрэй.

Сангийн яамны Дотоод аудит, санхүүгийн хяналт шалгалт, үнэлгээний газрын дарга Ж.Цогтбаяр: Бүгдэд нь оройн мэнд. Сангийн яамны Дотоод аудит, санхүүгийн хяналт шалгалт, үнэлгээний газрын дарга Ж.Цогтбаяр байна. Шинжээч нарын хүссэний дагуу Хүнс, хөдөө аж ахуйн чиглэлээр олгосон урамшуулал, татаас, дэмжлэгтэй холбоотой Сангийн яамнаас хийгдсэн хяналт, шалгалтын материалуудыг хүргүүлсэн байгаа. Саяын яригдаж байгаа манжингийн асуудал бол өнгөрсөн онд буюу 2025 онд Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн сайдын багцад хийсэн шалгалтаар илэрсэн зөрчил байгаа. Нийт урамшуулал, бүх урамшууллыг энэ шалгалтын хүрээнд үр дүнгүй болсон гэж дүгнээгүй. Ер нь сүүний урамшуулал, гурилын, хүнсний ногооны урамшуулал, улаан буудайн урамшуулал зэрэг урамшууллууд ерөнхийдөө сайн явж байгаа. Хяналт тавих тогтолцоо байхгүй гэж түрүүн бас яригдаад байна. Журам байгаа. Журам дээр маш тодорхой заасан байгаа. Энэ урамшуулалд хамрагдах хүн ямар ямар материал бүрдүүлсэн байх ёстой юм, и-баримтаар яаж хангагдсан байх ёстой юм бэ гэдэг бүх зүйлүүдийг хийж, хянаад явж байгаа. Манжин дээр ямар асуудал үүссэн бэ гэхээр хүнсний ногооны урамшууллын хувьд өнгөрсөн 2019 оноос 2025 оны байдлаар нийтдээ энэ урамшуулалд хамрагдсанаар тариалалт болон хурааж авсан ургац 3 дахин

өсчихсөн байгаа. Манжингийн хувьд бараг 6 дахин өсчихсөн. Түрүүн дурдсан, 77 мянган тонн манжин хурааж авсан гэдэг асуудал байна. М.Мандхай гишүүний түрүүн уншсан сумын газар тариалан хариуцсан мэргэжилтэн ард иргэдээс ам мэдээ авдаг гэдэг асуудлууд манай шалгалтын материал дээр байгаа. Үүнийг бид газар дээр нь очиж шалгасан. Тухайн үед манжин тариалаагүй мөртөө манжин тариалсан гэж урамшуулал авсан асуудлыг гаргаж ирсэн. 1.2 тэрбум төгрөгийн асуудал цагдаагийн байгууллагад шалгагдаж байгаа.

Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Би бас нэг тодруулга хийчихье. Түрүүний яамны танилцуулга дээр манжингийн статистик тоо 2019 онд 21.5 байсан. Ингээд өсөж явсаар 2025 онд 40.4 болж буурсан гэсэн танилцуулга түрүүн хийгдсэн. Үндэсний статистикийн тоон мэдээллээр манжингийн ургацын тоо 2021 онд 19 мянга, 2025 оны байдлаар 26 буюу бараг нэг дахин бага, ийм зөрөөтэй тоонууд явж байна. Тэгэхээр өнөөдөр энэ мэдээллийг авч, сонсож байгаа, татвар төлөгчдийн мөнгөөр урамшуулал гарч байгаа, иргэд өөрсдөө өгсөн мөнгөнийхөө үр дүнг сонсох гээд сууж байгаа үед яам болон Үндэсний статистикийн хорооны мэдээллийн зөрөөтэй байдал дээр олон нийт хэрхэн ойлгох юм бэ? Аль мэдээлэл нь зөв гэж итгэх юм бэ? Хэнд нь итгэх юм бэ? Үгүй, ийм л байгаа шүү дээ. Мэдээлэл ерөөсөө ийм зөрөөтэй байгаа. Мэдээллийн нэгдсэн бүртгэл нь алдаатай, уялдаагүй, зөрчилтэй. Ерөөсөө л бид нар сая нийтдээ 156 өдөр ажилласан байна. Ажлын хэсэг энэ удаад 20 гаруй албан бичиг явуулсан, байгууллагууд дээр очиж ажилласан. Удаа дараа утасдаж, шалгаж, нэхэж явсаар байгаад өнөөдрийг хүргэсэн. Тэгээд өнөөдөр та нарын гаргаж өгсөн мэдээлэл дээр үндэслээд бид нар дүн шинжилгээ хийхээр өөдөөс уурлаад байх юм. Уурлах юм ерөөсөө энд байхгүй. Бид нар харин ч энэ мэдээллүүдийг цэгцэлж авч, цаашаа алдаа, дутагдал байгаа бол яаж засах вэ гэдэг дээр л төвлөрч ажиллаж байгаа. Тэгэхээр мэдээ, мэдээллийн зөрүүтэй байдал танилцуулгууд дээр байна. Статистикийн мэдээлэл дээр байна. Монголбанкнаас ирж байгаа мэдээлэл нь яамнаас ирж байгаа мэдээлэлтэйгээ зөрж байна. Угаасаа бүгд л ийм байна шүү дээ. Яг бодит байдал нь энэ. Тэгээд үүнийг л засаж, залруулъя. Нэгдсэн нэг тоотой больё. Нэг үр дүн дээр түшиглэж байж цаашдаа төсөв, төлөвлөлтөө хийгээд явъя гэсэн ийм л зорилготой бид нар сууж байгаа. Ингээд гишүүд асуулт асууж дууслаа. Үг хэлэх гишүүдийн нэрсийг авъя. М.Ганхүлэг гишүүнээр тасалъя. М.Ганхүлэг гишүүний микрофоныг нээе.

Монгол Улсын Их Хурлын гишүүн М.Ганхүлэг: Сонсголд идэвхтэй оролцож байгаа үлдсэн оролцогч нартаа талархал илэрхийлье. Тодорхой үр дүнгүүд гарна. Хэдүүлээ хамтдаа гаргана. 3 тодорхой асуудлыг протоколд тэмдэглүүлээд, цаашдаа хэрэгжүүлж ажиллая гэж бодож байна. Нэгдүгээрт, Ажлын хэсэгт нийтдээ хэдийгээр 63 хувийн гэдэг ийм тодотголтойгоор материал нь ирээгүй боловч өнөөдрийн байдлаар цугласан байгаа 14,452 хуудас материалыг нээлттэй өгөгдлийн сан болгож, олон нийтэд нээлттэй танилцуулах хэрэгтэй. Зөвхөн 1, 2 өдрийн асуудлаар яваад зогсохгүй, судлаачид, салбарынхан байгаа дата, мэдээллүүдийг янз бүрийн үйл ажиллагаандаа ашиглах бололцоог нь бид нар олох ёстой. Тэр нууцтай хамааралтай 5-аас бусдыг нь үндсэндээ оруулдаг юм байгаа биз. Тэр нууц гэхээр ямар 5 материал байгаа юм бол? Тэрийг нь бид нар уг нь судалчхаад, үүнийг цаашдаа ажил хэрэг болгоод оруулах ёстой. Хоёрдугаарт, өнөөдөр урамшуулалтай холбоотой асуудлыг бид бүхэн ярьж дуусаж байна. 7 төрлийн урамшууллыг бид бүхэн олгосон байна. Энэ 7 төрлийн урамшуулалтай холбоотойгоор шинжээч нарын гаргаж байгаа дүгнэлтийг мэргэжлийн яам, яамныхан маань бас зөвөөр хүлээж авах ёстой. Яах гэж бид нар улаан буудайн урамшууллыг явуулсан юм бэ гэдгийг асуугаад байна шүү дээ. Яах гэж арьс, ширний

урамшууллыг бид нар явуулсан юм бэ? Тэгээд тэр зорилгодоо энэ 18 жил олгосон урамшуулал маань хүрсэн юм уу, хүрээгүй юм уу гэдэгтээ нэгдсэн дүгнэлт гаргаад өгөөч л гэдэг ийм тайлбар хэлээд байгаа юм. Тэгэхээр энэ дээр яг бид нар “хүрсэн, тэдэн хувь нэмэгдсэн” гэдэг асуултыг нэг өгүүлбэрээр хариулаач гэхээр бас хариулж чадахгүй л байна. Тийм учраас энэ дээрээ бид нар тал талдаа дүгнэлтээ хийгээд, ер нь цаашдаа энэ урамшууллуудаа олгох, олгохгүй асуудал дээр ямар шалгуур үзүүлэлтүүдийг барих юм, ямар үр дүнгүүдийг үндсэндээ гаргах юм бэ гэдэг нь маш тодорхой болж байж зарладаг болмоор байна. Дуусах хугацаатайгаар хэрэгжих, үр дүнгийн тодорхой графиктайгаар хийдэг болмоор байна. Тэгээд нэгэнт ингээд эхэлчихдэг, яг хүүхдийн мөнгөтэй адилхан, эсвэл бусад халамжуудтай адилхан, хөтөлбөр нь яваад эхлэхээр улс төрөө дийлдэггүй. Тэгээд хамгийн их хөөцөлдсөн холбоонууд энэ урамшууллыг авч чадсанаараа ажил нь хэмжигддэг. Эсрэгээрээ нөгөөдөх нь яг үр дүнтэй юм уу, үгүй юм уу гэдэг дээр тоон утгаар бид нар үнэлэлт, дүгнэлт өгч чадахгүй хэмжээнд очсон байна. Үүнийг хэн нэгэн хүний субъект рүү дайраад байгаа юм шиг байдлаар хараад байна. Нэг нь салбартаа хайргүй хүн юм шиг, нөгөөдөх нь салбартаа хайртай хүн юм шиг байдлаар бид нар хараад байна. Тэгэхээр яг байгаа бодит тоон мэдээллүүдээ бүгдийг нь эцэслээд, энэ 7 төрлийн урамшууллыг яах гэж эхэлсэн юм, яг ямар үр дүнд хүрсэн юм бэ гэдэг шалгуур үзүүлэлтүүдийг нь дахиж тодорхой болгоод, үргэлжлүүлээд явуулахдаа хэдий хүртэл хугацаанд, яаж үргэлжлүүлэх юм бэ гэдэгтэй холбоотой ажил хэрэгч, тодорхой дүгнэлтүүдийг сонсголоос бид бүхэн гаргах ёстой. Үүнийг бас яам хийх ёстой. Гуравдугаарт, 349 тэрбум төгрөг гэж үндсэндээ яригдаад байгаа асуудал бид нарын өнөөдрийн энэ урамшуулалтай холбоотой асуудал дээр тодорхойгүй үлдэж болохгүй. Нийтдээ энэ 7 төрлийн урамшууллыг олгохдоо 979 тэрбум төгрөг олгосон юм бол 300 тэрбум нь буюу 30 хувь нь, 3 төгрөг тутмын 1 нь хэн авсан юм бэ гэдэг нь тодорхойгүй байна гэсэн шинжээчийн дүгнэлт гарчхаад байна шүү дээ. Тэгээд үүнийг бид нар эцэслэхгүйгээр сонсгол хийгээд хэрэггүй. Тийм учраас энэ асуудлыг бид нар эцэслэж, тодорхой болгож, эдгээр ажлуудынхаа үр дүнг гаргах ёстой шүү гэдгийг протоколд бид бүхэн тэмдэглүүлье. Цаашдаа хөдөө аж ахуйн салбарт тодорхой ажлууд хийгдээд явах ёстой. Тэгэхдээ шударга байх ёстой. Авсан нь буцаагаад төлдөг байх ёстой. Давхардалгүй байх ёстой. Тэгээд тодорхой үр дүнд хүрч байгаа эсэхээ бид нар ерөнхий утгаар, “ерөнхийдөө энэ салбар чинь ингээд болоод байна шүү дээ” гэдэг байдлаар биш, шинжлэх ухаанчаар, тоон утгаар, тэр зорилтуудаа хангасан, хангаагүй гэдгээр нь хариулж чаддаг байх ёстой. Мэргэжлийн байх ёстой шүү гэдгийг би бас тодотгож хэлье.

Байгаль орчин, хүнс, хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч М.Мандхай: Ерөнхий хяналтын сонсголын хаалтын үгээ хэлье. Сүүлийн гишүүн байх шиг байна. Сайдын танилцуулгад сүүлийн 5 жилийн хугацаанд дараах асуудлыг дурдсан гэдгийг ерөнхийд нь базаад хэлье. Мах, махан бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийн хувь 2021 онд 97 хувь байснаас буурч, 2025 онд 93 хувь болсон байна. Сүүн бүтээгдэхүүний дотоодын хангамжийн хувь 2021 онд 61 хувьтай байсан бол буурч, 2025 онд 59 хувьтай болсон байна. Гурилын дотоодын хангамжийн хувь 2021 онд 98 хувь байснаас буурч, 2025 онд 81 хувь болсон байна. Харин өндөгний дотоодын хангамжийн хувь 2021 онд 51 хувь байснаас өсөж, 2025 онд 66 хувьд хүрсэн байна. Эдгээр тоонуудын өсөж, буурч байгаа нь зүгээр нэг тоо биш гэдгийг онцолж хэлмээр байна. Энэ нь өөрөө цаанаа иргэдийн амьдралд тулгамдаж байгаа асуудлыг шийдвэрлэх зорилготой хэрэгжүүлж байгаа арга хэмжээ. Эдгээр дэмжлэг, урамшууллын үр дүнг бид нар хэлэлцэж байгаа нь маш сайн гэж бодож байна. Энэ дүгнэлтийн хувьд шинжээч болон яамны тооны зөрүү, статистик мэдээлэл болон бусад байгууллагын хоорондын зөрүүтэй тоонуудыг мэдээж дахин эргэж харж, засаж, нэгдсэн нэг тоотой болох ёстой гэдгийг хэлье. Ер

нь сүүлийн 18 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлж байгаа, олгосон урамшуулал 900 тэрбум төгрөг байв уу, шинжээчдийн танилцуулсан 600 тэрбум төгрөг байв уу, маш их хэмжээний мөнгө. Тэгэхээр энэ тоог нэгтгэх нь маш чухал. Ингэж байж бид нар цаашдаа олгогдоод байгаа буудай, ногоо, сүү, ноос, ноолуурын дэмжлэгийг бодитоор өсгөж, бодит үр дүн гаргахын төлөө хамтдаа сайжруулж явна. Саяын гишүүдийн хэлснээр хэмжих үзүүлэлт, үр дүн, бүтээмжийн асуудлыг цаашдаа зайлшгүй ярьдаг болох шаардлага, хэрэгцээтэй байгаа. Ингээд гишүүд үг хэлж дууслаа. Монгол Улсын Их Хурлын чуулганы хуралдааны дэгийн тухай хуульд заасны дагуу урьдчилан бичгээр ирүүлсэн санал, хүсэлт, мэдээллийн агуулгыг уншиж танилцуулан, сонсголын тэмдэглэлд мөн тусгуулна.

Нэгдүгээрт, Монголын Тариаланчдын үндэсний холбооноос ирүүлсэн байна. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 04 дүгээр сарын 15-ны өдрийн 138 дугаар тогтоол буюу “Газар тариалангийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” тогтоол өнөөдөр хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа хэдий ч тус тогтоолд тусгагдсан үндсэн арга хэмжээнүүд, тухайлбал:

- 2 дугаар заалт — эргэлтийн талбай нэмэх зорилгоор техникийн эргэлтийн 100 метр хүртэлх талбайг ашиглах;
- 4 дүгээр заалт — чанаргүй, хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан зээлийг хуулийн дагуу үе шаттай чөлөөлөх;

Хөдөө аж ахуйг дэмжих сангийн үлдэгдэл бараа материал, техник, технологийг 50 хүртэл хувиар хөнгөлж нийлүүлэх зэрэг заалтууд бодит амьдрал дээр хэрэгжээгүй хэвээр байгаа талаар Монголын Тариаланчдын Үндэсний Холбооноос дараах байр суурийг илэрхийлжээ. “Газар тариалангийн тогтвортой хөгжлийг дэмжих зарим арга хэмжээний тухай” Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 4 дүгээр сарын 15-ны өдрийн 138 дугаар тогтоол нь тухайн үед үүссэн онцгой нөхцөл байдал, газар тариалангийн салбарт хуримтлагдсан хүндрэл, бэрхшээлийг даван туулах, үйлдвэрлэлийн тасралтгүй байдлыг хангах, ажлын байрыг хадгалах, хүнсний хангамжийг тогтвортой байлгах зорилгоор батлагдсан билээ. Тус тогтоолыг батлах эрх зүйн үндэслэл нь Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн 21 дүгээр зүйлд заасан хойшлуулшгүй сэргээн босгох ажиллагаа, түүнчлэн 21.1-д заасан нийгмийн амьдралыг хэвийн нөхцөлд оруулах бөгөөд гамшиг, давагдашгүй хүчин зүйлийн улмаас учирсан хохирлыг бууруулах, нөхөн сэргээх, эдийн засгийн хохирлыг барагдуулах, үйлдвэрлэлийг хэвийн горимд шилжүүлэх төрийн үүргийг хэрэгжүүлэх зорилготой байсан юм. Монгол Улсын газар тариалангийн салбар нь төрөөс хэрэгжүүлсэн бодлого, хөтөлбөрүүд, тариалан эрхлэгчдийн олон жилийн хөдөлмөр, хөрөнгө оруулалтын үр дүнд 2008 оноос хойш эрчимтэй сэргэж, дотоодын хүнсний аюулгүй байдалд чухал хувь нэмэр оруулж ирсэн. Хэдийгээр газар тариалангийн төвийн хуурайдуу, сэрүүвтэр дэд бүсүүдэд, үүнд Төв аймаг, Хэнтий аймгийн зарим сумдад, 2015, 2017 онуудад байгалийн давагдашгүй хүчин зүйл болох гамшгийн хэмжээнд хүрсэн гангийн улмаас ихээхэн хэмжээний ургац алдаж, улмаар 2019-2020 оны цар тахлын нөхцөл байдал салбарын санхүү, эдийн засагт ноцтой хүндрэл учруулсан боловч тариаланчид үйлдвэрлэлээ хадгалж үлдэхийн төлөө хүчин чармайлт гаргасаар ирсэн. Ялангуяа ган болон гамшигт нөхцөлд удаа дараа өртсөн Төв аймгийн 10 гаруй сумын 300 орчим аж ахуйн нэгж, мянга гаруй иргэний бодит хохирол 2016 оны уринш, 2017 оны тариалалт, үр, шатахуунтай холбоотойгоор 50 гаруй тэрбум төгрөг болсныг мэргэжлийн байгууллагаар тогтоолгосон байдаг. Эдгээр нөхцөл байдлыг харгалзан Засгийн газрын 138 дугаар тогтоолоор үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ тариалах санаачилгыг дэмжих, Хөдөө аж ахуйг дэмжих сангийн өр, авлагыг ангилж, чанаргүй болон хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан

авлагыг хууль тогтоомжийн хүрээнд үе шаттайгаар шийдвэрлэх, сангийн үлдэгдэл бараа материал, техник, тоног төхөөрөмжийн ашиглалтыг сайжруулах зорилгоор үнийг 50 хүртэл хувиар хөнгөлөх, тариалан эрхлэгчдийн үйл ажиллагааг сэргээх, ажлын байрыг хадгалах зэрэг олон чухал арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр шийдвэрлэсэн байдаг. Гэвч бодит байдал дээр тус тогтоолын гол агуулга болсон эдгээр арга хэмжээнүүд өнөөдрийг хүртэл бүрэн хэрэгжээгүй хэвээр байгаа бөгөөд тогтоолын үр өгөөжийг хүртэх ёстой байсан олон мянган тариаланч эсрэгээрээ хохирч үлдсэн нөхцөл байдал үүсээд байна. Төв аймгийн хувьд энэхүү дараалсан ган болон гамшигт нөхцөлөөс үүдсэн хохирол арилахгүй явсаар, газар тариалангийн салбар нь өөрийн боломж, нөөц бололцоогоо ашиглаж чадахгүйгээр улам доройтож, эргээд уналтын шат руу орж байна. Нийт 250 орчим мянган га эргэлтийн талбайнхаа 50 хүрэхгүй хувийг ашиглаж, газар тариалангийн гол бүс нутгийн байр сууриа алдахад ойрхон байна. Гамшгаас хамгаалах тухай хуулийн дагуу гамшгийн дараах нөхөн сэргээлт хийж, эдийн засаг болон нийгмийн амьдралыг хэвийн байдалд оруулах тогтоол гарсан боловч хэрэгжилтгүй явсан нь нийт 2 мянга гаруй иргэн, аж ахуйн нэгжүүдийн тогтвортой үйлдвэрлэл эрхлэхэд нөлөөлсөөр байна. Түүнчлэн тогтоолд тусгагдсан хаврын тариалалтад зориулсан ажил, үйлчилгээ, бараа бүтээгдэхүүний худалдан авалтыг богино хугацаанд зохион байгуулах, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийг тасралтгүй хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зохицуулалтууд мөн бодит хэрэгжилтэд хүрээгүй байна. Монгол Улсын түүхэнд анх удаа газар тариалангийн үйлдвэрлэлд ноцтой нөлөө үзүүлсэн гангийн нөхцөл байдал гамшгийн хэмжээнд хүрсэн нь тухайн үеийн төрийн болон мэргэжлийн байгууллагуудын дүгнэлт, шийдвэр, эрх зүйн баримт бичгүүдээр нотлогддог. Ийм нөхцөлд Гамшгаас хамгаалах тухай хуульд заасны дагуу Засгийн газрын сэргээн босгох, нөхөн сэргээх ажиллагааг бүрэн хэрэгжүүлж, гамшгийн улмаас үүссэн эдийн засгийн хохирлыг бууруулах нь төрийн үүрэг гэж үзэж байна. Өнөөдрийн байдлаар 138 дугаар тогтоолын хэрэгжилт хангагдаагүйгээс үүдэн 2015 оны ган, 2017 оны гамшиг болон 2019-2020 оны дэлхий нийтийг хамарсан цар тахлын дараах хүндрэлүүдийн сөрөг үр дагавар олон тариалан эрхлэгчдийн үйл ажиллагаанд үргэлжлэн нөлөөлсөөр байна. Хэрэв тус тогтоолыг анхны зорилго, үзэл баримтлалын дагуу бүрэн хэрэгжүүлбэл 2 мянга гаруй тариаланч, аж ахуйн нэгжүүдийн өр, авлагын асуудлыг үе шаттай шийдвэрлэх, цаашлаад төрийн дэмжлэг, хөнгөлөлттэй зээл, хөрөнгө оруулалтын хөтөлбөрүүдэд хамрагдах эрх зүйн боломжийг бүрдүүлэх, үйлдвэрлэлийн тогтвортой байдлыг хангахад бодит дэмжлэг болох юм. Түүнчлэн тогтоолын хэрэгжилтийг хангуулах үүднээс Засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг болон бусад нэгжүүдээс холбогдох дэмжлэгийг үзүүлэн, үүрэг, даалгавар өгсөн байдаг. Мөн хөдөө аж ахуйн салбарт үүсээд байгаа олон тооны чанаргүй өрийн зарим үлдэгдэл мөн адил дээрх нөхцөл байдлаас үүдэлтэй байгаа болно. Энэ тогтоолын хэрэгжилтийг дэмжих үүднээс Монголын Тариаланчдын үндэсний холбоо ажлын хэсэг байгуулан ажилласан бөгөөд тогтоол гарах үед шүүх болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад 852 тариаланч, иргэн, аж ахуйн нэгж шилжсэн байдаг. Гэхдээ бодит байдалд үүнээс олон аж ахуй хамрагдахаар байсан бөгөөд уг тогтоол хэрэв хэрэгжсэн бол 52 тэрбум төгрөгийн өрийн асуудлыг шийдэх боломжтой байлаа. Тухайн үеийн хариуцагч хөдөө аж ахуйн дэмжих сан өртэй иргэн, аж ахуйн нэгжүүдийн байдлыг тусад нь авч үзэж, санхүүгийн дэмжлэг үзүүлж, тариаланчдын хүчин чадал, бодит нөхцөлд түшиглэсэн нөхцөлийг харгалзан өрнөөс нь гаргах боломжийг судалж үзээгүй. Үүнээс болж нийт тариаланчдын 70 хувь нь ямар нэгэн чанаргүй өр төлбөрийн улмаас санхүүгийн хүндрэлтэй байна. Мөн сүүлийн жилүүдэд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс шалтгаалсан ган, хуурайшилтын эрсдэл улам нэмэгдэж байгаа өнөөгийн нөхцөлд тус тогтоолд тусгагдсан газар тариалангийн эрсдэлийн даатгалын тогтолцоог боловсронгуй болгох, хэрэгжүүлэх асуудлыг мөн бодлогын түвшинд авч үзэн, цаашид газар

тариалангийн үйлдвэрлэлийг тогтвортой бие даасан салбар болгон хөгжүүлэхэд онцгой анхаарч ажиллах шаардлагатай байна. Иймд Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 138 дугаар тогтоолын хэрэгжилтийн өнөөгийн байдлыг холбогдох байгууллагуудаар нягтлан шалгуулж, тогтоолд тусгагдсан арга хэмжээнүүдийг бүрэн хэрэгжүүлэх ажлыг зохион байгуулан, гамшиг болон давагдашгүй хүчин зүйлийн улмаас үүссэн хохирлыг бууруулах, нөхөн сэргээх зорилгоор гарсан төрийн шийдвэрийн хэрэгжилтийг хангаж өгөхийг Монголын тариаланчдын үндэсний холбоо нийт гишүүн, тариаланчдаа төлөөлөн хүндэтгэн хүсэж байна.

Хоёрдугаарт. Монголын ноосон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн холбоо.

Монголын ноосон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн холбооноос ирүүлсэн санал, байр суурийг товч танилцуулъя. 1990 оноос зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр ноос боловсруулах салбарын түүхий эд бэлтгэлийн нэгдсэн тогтолцоо алдагдаж, ноосны ихэнхийг гаднын худалдан авагчид авч, үндэсний үйлдвэрүүд түүхий эдийн хомсдолд орон, үйл ажиллагаагаа зогсоох хэмжээнд хүрсэн. Малчид ноосоо бүрэн ашиглахгүй, их хэмжээний ноос хаягддаг байсан нь нөхцөл байдлыг улам хүндрүүлжээ. Ийм нөхцөлд үйлдвэрлэгчдийн санаачилгаар 2011 онд Улсын Их Хурлын 30 дугаар тогтоол, Засгийн газрын 221 дүгээр тогтоол батлагдаж, үндэсний үйлдвэрт чанарын шаардлага хангасан ноос тушаасан малчинд мөнгөн урамшуулал олгох бодлого хэрэгжиж эхэлсэн байна. Үйлдвэрлэгчдийн үзэж байгаагаар энэхүү бодлого нь салбарыг сэргээн хөгжүүлэх түүхэн шийдвэр болсон бөгөөд 2011-2026 онд дараах бодит үр дүн гарсан байна. Ноос угаах хүчин чадал 25 мянган тонноос 82.2 мянган тонн болж, 3.3 дахин өссөн. Самнах хүчин чадал 552 тонноос 5,120 тонн болж, 9 дахин нэмэгдсэн. Ээрэх, нэхэх, сүлжих, эсгий, дулаалга, бордоо, шүүлтүүр зэрэг шинэ үйлдвэрүүд бий болсон. Улсын хэмжээнд 28 угаах үйлдвэр, олон арван боловсруулах үйлдвэр ашиглалтад орж, орон нутагт үйлдвэрлэлийн кластер бүрэлдсэн. Ноосон дулаалга, био бордоо, ноосон шүүлтүүр зэрэг өндөр нэмүү өртөгтэй шинэ бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх боломж бүрдсэн. Техник, технологийн шинэчлэл өргөн хүрээнд хийгдэж, ноос боловсруулах үйлдвэрийн хүчин чадал олон дахин өссөн. Гэвч үйлдвэрлэгчдийн мэдээлснээр 2015 оноос хойш үндэсний үйлдвэрийн түүхий эдийн хангамж жилээс жилд огцом буурчээ. Тухайлбал, 2014 онд үйлдвэрүүд улсын нийт хонины ноосны 87.6 хувийг худалдан авч байсан бол 2025 онд ердөө 16.1 хувь болсон байна. Тэмээний ноосны худалдан авалт 84.6 хувиас 5.3 хувь хүртэл буурсан байна. Үйлдвэрлэгчид энэхүү нөхцөл байдлыг дараах бодлогын өөрчлөлтүүдтэй холбон тайлбарлаж байна.

- Нэгдүгээрт, ноосны килограмм тутмын мөнгөн урамшууллыг үе шаттайгаар бууруулсан;
- Хоёрдугаарт, өмнө нь тухайн онд олгодог байсан урамшууллыг дараа жил олгодог болгосноор малчдын үндэсний үйлдвэрт ноос тушаах сонирхол буурсан;
- Гуравдугаарт, үйлдвэрлэгчид ноос бүртгэж, баталгаажуулдаг цахим системийг зогсоож, дараагийн системүүд бүрэн ажиллагаагүйгээс урамшуулал олгох ажиллагаа хүндрэлтэй болсон;
- Дөрөвдүгээрт, цахим төлбөрийн баримтын кодын зохицуулалт хүндрэл учруулж, малчин, үйлдвэрлэгч хоёуланд нь нэмэлт дарамт болсон;
- Тавдугаарт, гаднын худалдан авагчид түүхий эдийг өндөр үнээр шууд худалдан авч, анхан шатны боловсруулалт хийсний дараа татварын давуу нөхцөлөөр экспортолж байгаа нь үндэсний үйлдвэрлэгчдийг түүхий эдийн хомсдолд оруулж байна гэж үзжээ.

Мөн холбоо дараах асуудлыг онцолсон байна. Орон нутагт байгуулсан угаах үйлдвэрүүдийн 60 орчим хувь нь түүхий эдгүйгээс сул зогсож, үлдсэн нь хүчин чадлынхаа 20 хүрэхгүй хувиар ажиллаж байгаа бол Улаанбаатар хот дахь гадаадын хөрөнгө оруулалттай угаах үйлдвэрүүд хэвийн ажиллаж байна. Нөгөө талаар малчид өнөөдөр ч ихэвчлэн уламжлалт гар аргаар ноос хяргаж байгаа нь түүхий эдийн чанар, ашиглалтыг бууруулж байна. Иймээс цахилгаан хайчаар хяргах технологийг нэвтрүүлж, хоршоодыг түшиглэсэн хонь хяргалтын төвийг сум бүрд байгуулах шаардлагатай гэж үзэж байна. Холбоо мөн Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн санаачилсан “Цагаан алт” үндэсний хөдөлгөөний хүрээнд ноос боловсруулах салбарыг дараагийн шатанд хөгжүүлэхийн тулд бүдүүн болон нарийн ээрэх үйлдвэрүүдийг бүсчилсэн байдлаар төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр байгуулах нь стратегийн ач холбогдолтой гэж үзлээ. Монголын ноосон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн холбооноос дараах саналуудыг гаргаж байна. Үндэсний үйлдвэрт ноос тушаасан малчинд олгодог мөнгөн урамшууллын бодлогыг үргэлжлүүлж, тогтвортой хэрэгжүүлэх. Хонины ноосны урамшууллыг килограмм тутамд 2,000 төгрөгөөс дээш, тэмээний ноосны урамшууллыг 5,000 төгрөгөөс дээш хэмжээнд хүргэх. Үндэсний үйлдвэрлэгчдийн түүхий эдийн нөөцийг хамгаалах зорилгоор угаасан ноосны экспортын татварын зохицуулалтыг боловсронгуй болгох. Боловсруулаагүй ноос, тэмээний ноос, сарлагийн хөөврийг нийслэл рүү тээвэрлэхтэй холбоотой эрх зүйн зохицуулалтыг бий болгох. Ноос угаах үйлдвэрийн зөвшөөрөл олгохтой холбоотой гадаадын хөрөнгө оруулалтын бодлогыг оновчтой болгох. Ноосны урамшууллын цахим бүртгэлийн системийг бүрэн ажиллагаанд оруулах. Шинэ Зеландын цахилгаан хайчаар ноос хяргах технологийг улс орон даяар нэвтрүүлж, сум бүрд хонь хяргалтын төв байгуулахад төрөөс бодлогын дэмжлэг үзүүлэх. Ноосны гүн боловсруулалтыг нэмэгдүүлэх, ээрэх үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх томоохон төслүүдийг төр, хувийн хэвшлийн түншлэлээр хэрэгжүүлэх. Монголын ноосон бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэгчдийн холбоо нь ноосны урамшуулал нь халамжийн шинжтэй бус, үндэсний үйлдвэрлэгчийг түүхий эдээр хангах, малчдын орлогыг тогтвортой байлгах, түүхий эдийг дотооддоо гүн боловсруулах, экспортын нэмүү өртгийг өсгөх үйлдвэрлэлийн бодлогын чухал хэрэгсэл гэж үзэж байгаа бөгөөд энэхүү бодлогыг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлж, эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох шаардлагатай гэж үзэж байгаагаа илэрхийлжээ.

“Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт 2008 оноос хойших хугацаанд төрөөс олгож байгаа дэмжлэг, урамшуулал, Засгийн газраас хариуцан төлж байгаа зээлийн хүүгийн татаас олголтын байдал, хэрэгжилт” сэдэвт ерөнхий хяналтын сонсголын эхний өдрийн үйл ажиллагаа дууслаа. Маргааш буюу 09 дүгээр сарын 29-ний өдөр 08:30 цагаас бүртгэл явагдаж, 09:00 цагт сонсгол эхэлнэ. Ингээд ерөнхий хяналтын сонсголыг хаасныг мэдэгдье. Маргаашийн хурал “Чингис хаан” танхимд болно. Маргааш уулзъя. Баярлалаа.

Тэмдэглэлтэй танилцсан:

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН,
СОНСГОЛ ДАРГАЛАГЧ

М.МАНДХАЙ

Тэмдэглэл хөтөлсөн:

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН ХЯНАЛТ ШАЛГАЛТЫН ГАЗАР

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН
БАЙГАЛЬ ОРЧИН, ХҮНС,
ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН БАЙНГЫН ХОРОО

ЕРӨНХИЙ ХЯНАЛТЫН СОНСГОЛЫН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ

СЭДЭВ: “ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ, ХӨНГӨН ҮЙЛДВЭРИЙН
САЛБАРТ (2008 ОНООС ХОЙШИХ ХУГАЦААНД) ТӨРӨӨС ОЛГОЖ
БАЙГАА ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРААС ХАРИУЦАН
ТӨЛЖ БАЙГАА ЗЭЭЛИЙН ХҮҮГИЙН ТАТААС ОЛГОЛТЫН БАЙДАЛ,
ХЭРЭГЖИЛТ”

2026 ОНЫ 09 ДҮГЭЭР САРЫН 29-НЫ ӨДӨР, МЯГМАР ГАРАГ

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН
ХЯНАЛТ ШАЛГАЛТЫН ГАЗАР

Та сонсголын тэмдэглэлийн цахим хувьтай дараах
QR кодыг уншуулан танилцах боломжтой

**“ХҮНС, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ, ХӨНГӨН ҮЙЛДВЭРИЙН САЛБАРТ
(2008 ОНООС ХОЙШИХ ХУГАЦААНД) ТӨРӨӨС ОЛГОЖ БАЙГАА
ДЭМЖЛЭГ, УРАМШУУЛАЛ, ЗАСГИЙН ГАЗРААС ХАРИУЦАН ТӨЛЖ
БАЙГАА ЗЭЭЛИЙН ХҮҮГИЙН ТАТААС ОЛГОЛТЫН БАЙДАЛ, ХЭРЭГЖИЛТ”
СЭДЭВТ ЕРӨНХИЙ ХЯНАЛТЫН СОНСГОЛЫН ДЭЛГЭРЭНГҮЙ ТЭМДЭГЛЭЛ**

Ерөнхий хяналтын сонсголыг 2026 оны 09 дүгээр сарын 29-ний өдрийн 11.05 цагт Төрийн ордны “Их эзэн Чингис хаан” танхимд зохион байгуулж, Байгаль орчин, хүнс хөдөө аж ахуйн байнгын хорооны дарга, сонсгол даргалагч **М.Мандхай:**

Өглөөний мэнд. Хүрэлцэн ирсэн нийт оролцогчид, төрийн албан хаагчид, Улсын Их Хурлын гишүүд та бүхэндээ бас тэсвэртэй 2 цаг 5 минут хүлээж байгаад талархсанаа илэрхийлье. Харамсалтай нь та бүхнээс хүлцэл өчье. Монгол Улсын Их Хурлын хяналт шалгалтын тухай хуулийн 31.1-д Байнгын болон дэд хорооны гишүүдийн олонх хүрэлцэн ирснээр хяналтын сонсголыг хүчинтэйд тооцдог. Одоогийн байдлаар нийт 29 гишүүнээс 12 гишүүн ирцэд орсон буюу 41.4 хувийн ирцтэй байна. Ирц сонсгол эхлүүлэх хэмжээнд хүрээгүй байна. Би ирцэд орсон гишүүдийнхээ нэрийг хэлэх ёстой гэж бодож байна.

Маш хариуцлагатайгаар ирцэд орсон гишүүдээс Очирбатын Амгаланбаатар, Гомбын Ганбаатар, Мэндбаярын Мандхай, Ухнаагийн Отгонбаяр, Жадамбын Бат-Эрдэнэ, Мөнгөнцогийн Ганхүлэг, Лувсанбямбаагийн Мөнхбаясгалан, Ренчинбямбын Сэддорж, Буланы Бейсен, Сонгобайн Замира, Салдангийн Одонтуяа, Агваанлуvsангийн Ундраа гэсэн 12 гишүүн ирцдээ орж, 2 цаг гаруй Та бүхэнтэй хамт хүлээгээд сууж байна.

Энэ чухал Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрийн салбарт сүүлийн 18 жилийн хугацаанд татвар төлөгчдийн мөнгөөр хөдөө аж ахуйн салбар, хүнс, хөдөө аж ахуй хөнгөн үйлдвэрийн салбарыг хөгжүүлэхэд зарцуулсан мөнгийг хэрхэн үр дүнтэй санхүүжүүлсэн юм бэ? Өнөөдөр салбарын нөхцөл байдал ямар байгаа юм? Тулгамдаад байгаа өнөөдрийн бидний жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн бизнесийн хүнд нөхцөл байдал, хүнсний инфляц, хүнс, мах, сүү, гурил, хүнсээ худалдаж авч чадахгүй байгаа энэ нөхцөл байдал юунаас болж гэдгийг бид улс төржүүлэхгүйгээр, улс орныхоо хөгжлийн төлөө, салбарын хөгжлийн төлөө бүх асуудлыг нээлттэй, ил тод ярилцах байсан.

Ингээд 157 дахь хоног дээрээ нийт 9 ажлын хэсгийн гишүүн ажилласан. Хөндлөнгийн шинжээчид бас ажилласан. Энэ хүмүүсийн цаг, хичээл зүтгэлийг бид зайлшгүй дурдах ёстой. Ийм чухал мэдээллүүдийг бид өнөөдөр ярилцах байсан. Сайн явж байгаа иргэд, тариаланчид, малчид, аж ахуйн нэгжүүдийг бид бас хэлэх ёстой байсан. Саар явж байгаа, энэ боломжийг бусад зорилтот бүлэгт олгож өгч чадаагүй, зорилт бусаар санхүүжилтийг зарцуулсан аж ахуйн нэгж, иргэн, хувь хүмүүсийн асуудлыг бас бид ярилцах байсан. Харамсалтай нь өнөөдөр ирцэд ороогүй байгаа гишүүдийн асуудлаас болж, бид нар нээлттэй байгаа учраас энэ хурлыг явуулах боломжгүй байна. Өнөөдөр сонсголыг хойшлуулах, болиулах хүртэлх тал руу хүрлээ. Гэтэл надад зарим нэгэн гишүүдээс саналууд ирж байсан. Амаргүй цаг хугацаа, дарамттай байдал учирсан. Тэгээд өнөөдөр ийм чухал зээлийн татаас, татвар төлөгчдийн мөнгийг төлөөд, арилжааны банкаар дамжуулаад гаргасан байсан мөнгийг бид нар ярих байсан. Ирцийг хүргэхгүй байх асуудал тодорхой зарим нэгэн улс төрч бүлэглэлд байна уу гэж би хардах эрхтэй учраас хардаж байна.

Энэ асуудлаар 11:40 цагаас хэвлэлийн бага хурал хийж, бид нар дараагийн арга хэмжээ рүүгээ орохоос өөр арга байхгүй боллоо. Тийм учраас 11:40 цагаас хэвлэлийн бага хурал зарлалаа гэдгийг албан ёсоор мэдэгдье. Хүрэлцэн ирж, ийм тэсвэртэй, тэвчээртэй суусан оролцогчдодоо баярлалаа. Харамсалтай нь энэ сонсгол үргэлжлэх боломжгүй боллоо гэдгийг мэдэгдье.

Тэмдэглэлтэй танилцсан:

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ГИШҮҮН,
СОНСГОЛ ДАРГАЛАГЧ

М.МАНДХАЙ

Тэмдэглэл хөтөлсөн:

УЛСЫН ИХ ХУРЛЫН ТАМГЫН ГАЗРЫН ХЯНАЛТ ШАЛГАЛТЫН ГАЗАР